

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

1 (123)
2 0 2 5

REDAKTORA SLEJA / EDITORIAL • ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES: *Kerkko Nordqvist, Aija Macāne, Irina Khrustaleva, Aivar Kriiska*. The earliest pottery from the Ludza area: New Narva Ware finds in eastern Latvia • *Marius Ēmužis*. A Trojan horse: Lithuanian Communist Party activities in legal organisations, 1934–1940 • *Luboš Švec*. Prāgas pavasara atskaņas Latvijas PSR sabiedrībā. Komunistiskās partijas loma t. s. radošās inteliģences uztveres veidošanā par 1968. gada notikumiem Čehoslovākijā • *Toms Zariņš*. “Atnāca dzejnieki komunisti, izjauca raidījumu”. Dzejnieku grupas protests pret Imanta Ziedoņa izsvītrošanu no televīzijas raidījuma “Ko sola mūsu dzejnieki” (1969) • *Kristīne Beķere*. Latvian Popular Front support groups abroad: expression of change in diaspora attitude towards homeland • VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY • GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS • IN MEMORIAM

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla”
izdošanu nodrošina
LU Zinātniskās darbības attīstības
atbalsta projekta finansējums

1 (123)
2 0 2 5

Dibinātājs / Founder
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Atbildīgais redaktors / Editor-in-Chief
Andris Levāns, Dr. hist., LU Humanitāro zinātņu fakultāte, andris.levans@lu.lv

Redakcijas padome / Editorial Council
Valdis Bērziņš, PhD, LU Latvijas vēstures institūts
Mārtiņš Mintauris, Dr. hist., LU Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Nacionālā bibliotēka
Kaspars Zellis, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Redkolēģija / Editorial board
Kari Alenius, asoc. prof. PhD, Somija (*Kari Alenius, Finland*)
Daina Bleiere, Dr. hist., Latvija (*Latvia*)
Audrone Bliujiene, asoc. prof. Hum. m. Dr., Lietuva (*Audrone Bliujiene, Lithuania*)
Boguslavs Dibass, prof. Dr. habil., Polija (*Boguslaw Dybas, Poland*)
Lazars Fleišmans, prof. PhD, ASV (*Lazar Fleishman, USA*)
Jergs Hakmans, prof. PhD, Polija (*Jörg Hackmann, Poland*)
Magnuss Ilmjervs, PhD, Igaunija (*Magnus Ilmjärv, Estonia*)
Aleksandrs Ivanovs, prof. Dr. hist., Latvija (*Latvia*)
Ēriks Jēkabsons, prof. Dr. hist., Latvija (*Latvia*)
Metjū Kots, D. Phil., Zviedrija (*Matthew Kott, Sweden*)
Imants Lancmanis, Dr. h. c., Latvija (*Latvia*)
Ēro Medijainens, Prof. PhD, Igaunija (*Eero Medijainen, Estonia*)
Aivars Stranga, prof. Dr. habil. hist., Latvija (*Latvia*)
Žilvītis Šaknis, Hum. m. Dr., Lietuva (*Žilvytis Šaknys, Lithuania*)
Luboš Švecs, asoc. prof. Ph. Dr., Čehija (*Luboš Švec, Czech Republic*)
Miroslavs Vološčuks, prof. Dr. habil., Ukraina (*Myroslav Voloshchuk, Ukraine*)
Ieva Zaķe, prof. PhD, ASV (*USA*)
Guntis Zemītis, Dr. hist., Latvija (*Latvia*)

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē *Academic Search Ultimate*, no 2021. gada – SCOPUS
From 2012, *Journal of the Institute of Latvian History* has been indexed in EBSCO database *Academic Search Ultimate*, from 2021 – in SCOPUS

Redaktors / Editors
Antra Legzdina (angļu val. / English)
Ināra Stašulāne (latviešu val. / Latvian)
Maketētāja / Layout designer *Baiba Lazdiņa*
Sagatavots izdošanai / Published by
Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv
Iespiests SIA "Drukātava"
Reģ. Nr. 40003744728

© Autori, 2025
© Latvijas Universitāte, 2025

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums)
ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums)
<https://doi.org/10.22364/lviz.123>

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
The Journal of the Institute of Latvian History is an open access journal licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

SATURS / CONTENTS

REDAKTORA SLEJA / EDITORIAL

<i>Andris Levāns. Vēsture un karš. Pagātnes tēlrades eksperimenti un zinātnes kultūra</i>	6
<i>Andris Levāns. History and war. Experiments in the imagery of the past and the culture of science</i>	10

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES

<i>Kerkko Nordqvist, Aija Macāne, Irina Khrustaleva, Aivar Kriiska. The earliest pottery from the Ludza area: New Narva Ware finds in eastern Latvia</i>	14
<i>Kerkko Nordqvist, Aija Macāne, Irina Khrustaleva, Aivar Kriiska. Agrākā keramika Ludzas apkaimē: jauni Narvas keramikas atradumi Austrumlatvijā</i>	32
<i>Marius Ēmužis. A Trojan horse: Lithuanian Communist Party activities in legal organisations, 1934–1940</i>	34
<i>Marius Ēmužis. Trojas zirgs: Lietuvas Komunistiskās partijas darbība legālajās organizācijās, 1934–1940</i>	53
<i>Luboš Švec. Prāgas pavasara atskaņas Latvijas PSR sabiedrībā. Komunistiskās partijas loma t. s. radošās inteliģences uztveres veidošanā par 1968. gada notikumiem Čehoslovākijā</i>	54
<i>Luboš Švec. Aftermath of the Prague Spring in the society of the Latvian SSR. The role of the Communist Party in shaping the perception of the so-called creative intelligentsia about the events of 1968 in Czechoslovakia</i>	79
<i>Toms Zariņš. "Atnāca dzejnieki komunisti, izjauca raidījumu". Dzejnieku grupas protests pret Imanta Ziedoņa izsvītrošanu no televīzijas raidījuma "Ko sola mūsu dzejnieki" (1969)</i>	81
<i>Toms Zariņš. "The Communist Poets Came and Disrupted the Broadcast". Protest by a Group of Poets against the Removal of Poet Imants Ziedonis from the Television Programme <i>Ko sola mūsu dzejnieki</i> (What Our Poets Promise, 1969)</i>	98

<i>Kristīne Beķere</i> . Latvian Popular Front support groups abroad: expression of change in diaspora attitude towards homeland	100
<i>Kristīne Beķere</i> . Latvijas Tautas frontes atbalsta grupas ārzemēs: latviešu diasporas attieksmes izmaiņu izpausmes pret dzimteni	123

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

<i>Ēriks Jēkabsons</i> . Latvijas vāciešu izceļošanas sākums 1939. gada rudenī: Lielbritānijas sūtniecības ziņojumi Ārlietu ministrijai Londonā par sabiedrības noskaņojumu Rīgā. Arhīva dokumentu edīcija, tulkojums un komentāri	125
<i>Ēriks Jēkabsons</i> . The beginning of the exodus of Latvian Germans in the autumn of 1939: Reports from the British Embassy to the Foreign Office in London on public sentiment in Riga. Editing, translation and comments of archival documents	143

GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

Harriet M. Sonne de Torrens. <i>Crusader Rhetoric and the Infancy Cycles on Medieval Baptismal Fonts in the Baltic Region</i> . Turnhout: Brepols, 2024. <i>Liene Rokpelne</i>	144
Anna Zemlevska [Ziemlewska]. <i>Rīga Poļu-Lietuviešu Žečpospolitā (1581–1621)</i> . Varšava / Warszawa: Polska Fundacja Narodowa, 2023. <i>Edvards Seliška</i>	150
Inna Rozentāle, sast. <i>Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē. Starptautiskās zinātniskās konferences “Kurzemes un Zemgales hercogistes laiks – unikāls periods pasaules vēsturē” 17.–18.09.2020. rakstu krājums / Kuldīga and Duchy of Courland and Semigallia in Europe and Worldwide. Collected articles of international scientific conference “The Time of Duchy of Courland and Semigallia: a Unique Period in World History”, 17–18 September 2020. Kuldīga: Kuldīgas novada muzejs / Kuldīgas novada pašvaldība, 2022. Viktors Dāboliņš</i>	156
Kamil Ruszała, ed. <i>Refugees and Population Transfer Management in Europe, 1914–1920s</i> . New York and London: Routledge, 2025. <i>Geoffrey Swain</i>	165
Ineta Lipša, Kārlis Vērdiņš un Kaspars Zellis, red. <i>Klusumā. Kvīri, padomju vara un sabiedrība Latvijā, 1954–1991</i> . Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2024. <i>Andris Hiršs</i>	170
Detlef Henning. <i>Geschichte der lettischen Geschichtsschreibung. Vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart</i> . Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2025. <i>Kaspars Zellis</i>	177

IN MEMORIAM

Latvijas vēsturnieku mecenāts.

In memoriam Jirgens fon Ungerns-Šternbergs

(*Jürgen von Ungern-Sternberg*, 21.04.1940.–14.04.2025.).

Ilgvars Mišāns, Jānis Ķeruss 184

Latvijas draugs. Pieminot poļu vēsturnieku Pjotru Henriku Losovski

(*Piotr Henryk Łossowski*, 25.02.1925.–26.07.2025.). *Ēriks Jēkabsons* 189

AUTORI / AUTHORS 193

VĒSTURE UN KARŠ. PAGĀTNES TĒLRADES EKSPERIMENTI UN ZINĀTNES KULTŪRA

Ja “vēsture” tiek rakstīta, lai kalpotu kā politiskas izvēles leģitimitātes rīks, tad vēstures zinātnei steidzami nepieciešama “tehniskā apskate”. Par vēstures zinātni var saukt domāšanas un rakstīšanas formas, kuras aprakstoši un tēlaini pievēršas pagātnes notikumiem, cilvēkiem un viņu darbiem. Iespējams, ja nenotiek kritiska zinātniska refleksija par “vēstures” rakstīšanu, tad pagātnes tēlrade seko kolektīvo gaidu čukstiem: tagadnes grūtības un apjukums liek gaidīt kādu, kurš manā/mūsu vietā grūto izdarīs, un tas varētu būt kāds arhetipisks varonis. Vēstures naratīvi cēlu nodomu vārdā rada šādus varoņus, to kultu, liturģiju un hagiogrāfiju. Šādiem vēstures tēlrades monstriem tuvs ir karš, cīņa, spēcīgi vārdi un nāve.

Karš Ukrainā turpinās, Krievijas politiskā elite dzenas pakaļ impērijas sapnim pāri miroņu grēdām, sagrautām pilsētām un izdedzinātai zemei. Kā karš tepat tuvumā ietekmē vēstures zinātni un vēstures domāšanas un rakstīšanas stilu, izpētes tēmu izvēli un fokusu? Vai kara iespaidā atklājas agrāk nepamanītais, šķietami nenožīmīgais, kas tagad kļūst kliezdoši redzams un svarīgs? Vai karš liek pieaugt arī zinātniekiem un beidzot atklāt, ka ir iespējams vairāk nekā 30 gadu garumā pēc valstiskās neatkarības atgūšanas, ērtuma vai naivuma dēļ, iestrēgt Krievijas impērijas vēstures naratīvos? Tieši šie naratīvi postpadomju sabiedrībā var būt un ir vēl arvien vēstures domāšanas komforta zona.

Kara troksnī rakstīta vēsture iegūst citu intonāciju. Iespējams, ka draudu un nāves tuvumā dzimst citi un tiešāki pētnieciski jautājumi par pagātņi un sevi. Kad publiskajā telpā sabiezē runu un viedokļu baisās noskaņas apokalipses bibliiskajos tēlos, tad karš šķiet iederīgs un iegūst pazīstamas sejas vaibstus. Precīzi termini, argumenti un racionāli spriedumi šķiet vienīgais veids, kā izskaidrot grūti

saprotamo: kāpēc notika tieši tā un tieši ar mums? Karš ir nāve un posts. Tieši tāpēc ir sarunas, tai skaitā par zinātnes kultūru Latvijā, kuras atlikt nedrīkst.

Šajā *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numurā ir iekļauti jauni pētījumi, kuru autori turpina Eiropas un Latvijas vēstures izpētē senāk aizsāktas tēmas un atklāj mums nezināmas pagātnes notikumu detaļas, piedāvā oriģinālas avotu materiāla interpretācijas un pietuvina neparastām atbildēm uz sarežģītiem jautājumiem. Austrumbaltijas kultūrtelpas formēšanās sociālo dinamiku ļauj izprast, piemēram, Lubāna ezera apkārtnē atklātās liecības par senas apdzīvotības klātbūtni: arheoloģiskais materiāls, pievēršoties atsevišķu atradumu grupām, ļauj mērķtiecīgi pievērsties konkrētām cilvēku sabiedrību sociālo, mentālo un tehnisko izpausmju jomām un formām. Keramikas darinājumu fragmentu izpēte ļauj iegūt zināšanas par trauku un citu priekšmetu materiāla apstrādes un izgatavošanas tehnoloģijām, kas palīdz datēt šo artefaktu izcelsmi ar laiku no apmēram 5500. līdz 3900. gadam p. m. ē. un identificēt piederību Narvas keramikas tradīcijai (*Kerkko Nordqvist, Aija Macāne, Irina Khrustaleva, Aivar Kriiska*). Ar alegoriju par Trojas zirgu var raksturot Lietuvas Komunistiskās partijas stratēģijas maiņu, sākot ar 1934. gadu un it sevišķi pēc Kominternes 7. kongresa, lai iekļūtu kreisi orientētajās organizācijās un ietekmētu to biedru noskaņojumu. Šādas taktikas mērķis bija palielināt savu ietekmi Lietuvas sabiedrībā, bet 1940. gadā, sākoties PSRS okupācijai, aktīvi piedalīties jaunas valdības izveidē (*Marius Ēmužis*). PSRS ar militāru spēku, ievedot tanku un karavīru vienības Prāgas ielās 1968. gada augustā, pārtrauca Čehoslovākijā uzsākušos demokratizācijas procesus. "Prāgas pavasaris" satricināja Eiropu, arī Latvijas PSR šie notikumi spēcīgi ietekmēja sabiedrības noskaņojumu. Lai attaisnotu PSRS iejaukšanos citas valsts politikā, Latvijas Komunistiskā partija, izmantojot radošo profesiju eliti, uzsāka tendenciozas informācijas kampaņas. To mērķis bija ietekmēt Latvijas sabiedrības uztveri un nepieļaut PSRS politiku nosodoša noskaņojuma veidošanos (*Luboš Švec*). Latvijas televīzijā 1969. gada 30. septembrī bija norisinājies skandalozs notikums: vairāki jauni dzejnieki atteicās piedalīties tiešā ētera raidījumā. Tā bija spontāna protesta forma, lai izteiktu solidaritāti ar Imantu Ziedoni, kuru pēdējā brīdī ideoloģisku apsvērumu dēļ svītvoja no raidījuma satura. Šis gadījums izsauca saasinātu Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas reakciju, kuras funkcionāri centās panākt, ka mākslas aprindas nosoda dzejnieku grupas rīcību. Partijas uzsāktās kampaņas ideoloģiskais mērķis bija demonstrēt kontroli publiskajos medijos un spēju disciplinēt radošo profesiju pārstāvjus (*Toms Zariņš*). Politiskās pārmaiņas Latvijas PSR sabiedrībā, kuras, sākoties t. s. atkusnim PSRS, iniciēja un vadīja Latvijas Tautas fronte, kopš 1988.–1989. gada bija vērstas 1940. gadā zaudētā valstiskuma atjaunošanas virzienā. Latviešu emigrācija Rietumu pasaulē šajā īsajā laikposmā mobilizēja ievērojamus resursus

Atmodas procesa atbalstam. Par šādu ietekmīgu latviešu diasporas rīcības formu kļuva LTF atbalsta grupu dibināšana Rietumu valstīs. Šīs parādības izpēte atklāj līdz šim maz zināmās ideoloģiskās un politiskās pārmaiņas diasporas sabiedrībās (*Kristīne Beķere*). Lielbritānijas sūtniecības Rīgā darbinieki 1939. gada rudenī bija liecinieki dramatiskiem notikumiem – Latvijas vāciešu izceļošanai. Savas refleksijas par vērojumiem Latvijas sabiedrībā, it sevišķi par latviešu un vāciešu dažādu aprindu attieksmi pret notiekošo šie diplomāti fiksēja ziņojumos Ārlietu ministrijai Londonā. Šie vērtīgie vēstures avoti ir lasāmi angļu un latviešu valodās ar plašiem skaidrojumiem komentārā (*Ēriks Jēkabsons*).

Vēriņu un kritisku lasītāju recenzijas atklāj svarīgo un interesanto par pētījumiem, kuru rezultāti publicēti 2022.–2025. gadā: monogrāfiskajos darbos par piedzimšanas un atdzimšanas motīva attēlojumu uz 12.–13. gadsimta kristāmajiem traukiem Baltijas jūras reģionā un krusta karotāju retorikā, par politiskajām un sociālajām pārmaiņām Rīgā pēc Livonijas kara, pilsētai nonākot Polijas-Lietuvas varas sistēmā un pārvaldē 1581.–1621. gadā, par Kuldīgu un Kurzemes-Zemgales hercogistes kopā savītās vēstures dažādām epizodēm Eiropas politisko procesu kontekstos laikposmā no 13. līdz 20. gadsimtam, par bēgļu un migrācijas procesu, kuru izraisītājs bija Pirmais pasaules karš, sociālo, finansiālo un institucionālo nodrošinājumu Eiropas valstīs 1914.–1920. gadā, par kvīriem padomju Latvijā kā noklusētu un klusējošu sabiedrības daļu, kuras atšķirīgā seksualitāte bija sociālas un fiziskas marginalizācijas un izstumšanas iemesls padomju varas represīvajā sistēmā 1954.–1991. gadā, un par latviešu historiogrāfijas vēstures formēšanās ceļiem un neceļiem no 19. gadsimta līdz mūsdienām, personībām un arvien pieaugošo kritisko vēsturisko pašrefleksiju.

Piemiņas vārdi ir veltīti Jirgenam fon Ungernam-Šternbergam (*Jürgen von Ungern-Sternberg*, 21.04.1940.–14.04.2025.), Bāzeles Universitātes antikās vēstures profesoram, dāsnam mecenātam un Bernharda Holandera balvas dibinātājam, un Pjotram Henrikam Losovskim (*Piotr Henryk Łossowski*, 25.02.1925.–26.07.2025.), Polijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta pētniekam un profesoram, izcilam Baltijas valstu un Centrālās un Austrumeiropas vēstures speciālistam. Zaudējuma brīžos, ja tie ir mūsu draugi, domubiedri, tuvie un mīlie, istos vārdus atrast ir grūti. Iespējams, ka tad atskārstat, ka par maz viņus pazinām un par maz teicām, cik ļoti mums “esat svarīgi”. Paliek šo divu izcilo, cita laikmeta zinātnes kultūras liecinieku radītās grāmatas un atmiņas.

Ši *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numura ceļš aizsākās viegli un rotaļīgi, taču beigu posmā tas likumoja garās cīlpās un redakcijas darbu fināls tuvojās gausi. Beidzot darbs ir galā. Esmu pateicīgs autoriem un autorēm par pacietību un izturību, sapratni un atbildīgo attieksmi kopīgajā darbā ar tekstiem. Atkārtoti vēl nesen teikto, ka katrs zinātniska žurnāla numurs, kas pretendē uz augstu

kvalitāti, pieprasa vērību pret detaļām un kopējo kontekstu, skaidru konceptuālu redzējumu un pārdomātu intelektuālo, tehnisko un finanšu resursu ieguldījumu. Tāpēc šis darbs var būt nogurdinošs un spēku izsmelošs, tajā pazūd laiks un kāda daļa dzīves. Es vēlos pateikties latviešu valodas literārajai redaktorei Inārai Stašulānei un angļu valodas literārajai redaktorei Antrai Legzdiņai par pūlēm un rūpību, kā arī Latvijas Universitātes Akadēmiskā apgāda personālam un Latvijas Universitātei par atbalstu.

Godātās lasītājas un lasītāji, es novēlu Jums patīkamus mirkļus, kritiski lasot šo žurnāla numuru! Ja Jūs atklāsi, ka vēstures zinātne ir vieta, kur bez aizspriedumiem un brīvi varat tuvoties savai vai svešai un noliegtai vai neērtai pagātnei, tad spēsīm cieņpilni sarunāties par mūsu tagadni.

Andris Levāns

Rīgā, 2025. gada 10. septembrī

HISTORY AND WAR. EXPERIMENTS IN THE IMAGERY OF THE PAST AND THE CULTURE OF SCIENCE

If “history” is written to serve as a tool for legitimising political choices, then the science of history urgently needs a “technical review”. The science of history can be defined as forms of thinking and writing that describe and depict past events, people, and their deeds. It is possible that, in the absence of critical scientific reflection on the writing of “history”, the image of the past follows the whispers of collective expectations: the difficulties and confusion of the present make us wait for someone who will do the hard work in my/our place, and that could be some kind of archetypal hero. Historical narratives, in the name of noble intentions, create such heroes, their cult, liturgy, and hagiography. Close to such monsters of historical imagination are war, struggle, powerful words, and death.

The war in Ukraine continues, and Russia’s political elite pursues its imperial dream over piles of corpses, destroyed cities, and scorched earth. How does the war nearby influence the science of history and the style of historical thinking and writing, the choice of research topics and focus? Does the war reveal the previously unnoticed, seemingly insignificant, which now becomes glaringly obvious and important? Does war also force scholars to grow up and finally realise that it is possible, more than 30 years after regaining independence, to remain stuck in the historical narratives of the Russian Empire out of convenience or naivety? It is precisely these narratives that can be and still are a comfort zone for historical thinking in post-Soviet society.

History written amid the din of war takes on a different tone. It is possible that the proximity of danger and death gives rise to other, more direct questions about the past and ourselves. When the public sphere is thick with speeches and opinions tinged with apocalyptic biblical imagery, war seems appropriate and takes on familiar features. Precise terms, arguments, and rational judgments seem to be the only way to explain the incomprehensible: why did this happen, and why to us? War is death and destruction. That is precisely why there are discussions, including about the culture of science in Latvia, that cannot be postponed.

This issue of the *Journal of the Institute of Latvian History* includes new research by authors who continue to explore topics previously initiated in European and Latvian history, revealing details of past events unknown to us, offers original interpretations of source material, and brings us closer to unusual answers

to complex questions. The social dynamics of the formation of the Eastern Baltic cultural space allow us to understand, for example, the evidence of ancient settlements discovered in the vicinity of Lake Lubāns: archaeological material, focusing on specific groups of finds, allows us to focus on specific areas and forms of social, mental, and technical expression of human societies. The study of ceramic fragments provides knowledge about the material processing and manufacturing technologies of dishes and other objects, which helps to date the origin of these artefacts to approximately 5500 to 3900 BC and identify their affiliation with the Narva ceramic tradition (*Kerkko Nordqvist, Aija Macāne, Irina Khrustaleva, Aivar Kriiska*). The allegory of the Trojan horse can be used to describe the change in strategy of the Lithuanian Communist Party beginning in 1934, and especially after the 7th Congress of the Comintern, to infiltrate left-wing organisations and influence the attitudes of their members. The aim of this tactic was to increase its influence in Lithuanian society, but in 1940, with the beginning of the Soviet occupation, to actively participate in the formation of a new government (*Marius Ēmužis*). The USSR used military force, sending tanks and troops into the streets of Prague in August 1968, to halt the democratisation process that had begun in Czechoslovakia. The Prague Spring shook Europe, and these events also had a strong impact on public sentiment in the Latvian SSR. To justify the USSR's intervention in the politics of another country, the Latvian Communist Party, using the creative elite, launched a campaign of biased information. Its aim was to influence the perception of Latvian society and prevent the formation of anti-USSR sentiment (*Luboš Švec*). On 30 September 1969, a scandalous event took place on Latvian television: several young poets refused to participate in a live broadcast. It was a spontaneous form of protest to express solidarity with Imants Ziedonis, who was removed from the broadcast at the last minute for ideological reasons. This incident provoked a sharp reaction from the Central Committee of the Communist Party of Latvia, whose officials tried to get the art community to condemn the poets' actions. The ideological goal of the campaign launched by the party was to demonstrate control over the public media and the ability to discipline representatives of the creative professions (*Toms Zariņš*). The political changes in Latvian society, which were initiated and led by the Latvian Popular Front at the beginning of the so-called thaw in the USSR, since 1988–1989, had been aimed at restoring the statehood lost in 1940. During this short period, Latvian emigration to the Western world mobilised considerable resources in support of the Awakening process. One such influential form of action by the Latvian diaspora was the establishment of LPF support groups in Western countries. Research into this phenomenon reveals little-known ideological and political changes in diaspora communities (*Kristīne Beķere*).

In the autumn of 1939, employees of the British Embassy in Riga witnessed dramatic events – the departure of Germans from Latvia. These diplomats recorded their reflections on their observations of Latvian society, particularly the attitudes of various Latvian and German circles towards the events, in reports to the Foreign Office in London. These valuable historical sources are available in English and Latvian with extensive explanations in the commentary (*Ēriks Jēkabsons*).

Reviews by attentive and critical readers reveal important and interesting aspects of research published between 2022 and 2025: monographic works on the depiction of birth and rebirth motifs on 12th–13th century Christian vessels in the Baltic Sea region and in the rhetoric of the Crusaders, on political and social changes in Riga after the Livonian War, the city's entry into the Polish–Lithuanian power system and administration in 1581–1621, various episodes in the intertwined history of Kuldīga and the Duchy of Courland and Semigallia in the context of European political processes from the 13th to the 20th century, the refugee and migration process caused by the First World War, social, financial, and institutional security in European countries from 1914 to 1920, about queers in Soviet Latvia as a hidden and silent part of society, whose different sexuality was a reason for social and physical marginalisation and exclusion in the repressive system of Soviet power from 1954 to 1991, and on the paths and pitfalls of Latvian historiography from the 19th century to the present day, personalities and the ever-lacking critical historical self-reflection.

The commemorative words are dedicated to Jürgen von Ungern-Sternberg (21 April 1940 – 14 April 2025), professor of ancient history at the University of Basel, generous patron of the arts, and founder of the Bernhard Hollander Prize, and Piotr Henryk Łossowski (25.02.1925–26.07.2025), researcher and professor at the Institute of History of the Polish Academy of Sciences, an outstanding specialist in the history of the Baltic States and Central and Eastern Europe. In times of loss, when it is our friends, kindred spirits, loved ones and close ones who are gone, it is difficult to find the right words. Perhaps then we realise that we knew them too little and said too little about how much they meant to us. What remains are the books and memories created by these two outstanding witnesses to the scientific culture of another era.

The journey of this issue of the *Journal of the Institute of Latvian History* began easily and playfully, but in the final stages it took a few twists and turns, and the editorial work was slow to reach completion. Finally, the work is done. I am grateful to the authors for their patience and perseverance, understanding and responsible attitude in working together on the texts. I will repeat what I said recently, that every issue of a scientific journal that aspires to high quality

requires attention to detail and the overall context, a clear conceptual vision, and a thoughtful investment of intellectual, technical, and financial resources. Therefore, this work can be tiring and exhausting, consuming time and a part of one's life. I would like to thank Latvian literary editor Ināra Stašulāne and English literary editor Antra Legzdina for their efforts and diligence, as well as the staff of Academic Publishing of University of Latvia and the University of Latvia for their support.

Dear readers, I wish you pleasant moments as you critically read this issue of the journal! If you discover that historical science is a place where you can freely and without prejudice approach your own or someone else's past, whether it be denied or uncomfortable, then we will be able to talk respectfully about our present.

Andris Levāns
Riga, 10 September 2025

© 2025 Andris Levāns, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

THE EARLIEST POTTERY FROM THE LUDZA AREA: NEW NARVA WARE FINDS IN EASTERN LATVIA*

Kerkko Nordqvist

 0000-0001-8696-1707

Aija Macāne

 0000-0002-8839-6438

Irina Khrustaleva

 0000-0002-2187-8117

Aivar Kriiska

 0000-0002-0900-7626

Early pottery in Latvia is usually discussed with a focus on Lake Lubāns area in the eastern part of the country. This article presents another regional group of Narva Ware finds from Kreiči, Jurizdika I–II, Kubulova, and Ķīšukalns (Šelupinki) sites in the vicinity of Lake Lielais Ludza. This small amount of material (22 sherds in total) corresponds to the technological and morphological characteristics of the Narva Ware, expands the regional view of the Narva stage in Latvia, and enables future discussions in the wider eastern Baltic context. Following the dates and chronologies in the neighbouring areas (mainly Estonia), a timeframe of 5500–3900 BCE is suggested for Narva Ware production in Latvia as well.

Keywords: Narva Ware, eastern Latvia, Lake Lielais Ludza, Stone Age

* The article was partially prepared within the framework of “Estonian Roots: Centre of Excellence for transdisciplinary studies on ethnogenesis and cultural diversity” (Aivar Kriiska and Irina Khrustaleva). The authors would like to thank Iveta Matvejenko and Mīlāna Bule at Ludza Museum of Regional Studies for their help with the museum collections, as well as two anonymous reviewers for their helpful comments.

Introduction

Pottery technology was adopted by various hunter-fisher-gatherer communities in the Baltic Sea region in the late 6th or early 5th millennium BCE. Depending on the part of the Baltic basin in question, the earliest stage of pottery production has been recognised in the Ertebølle, Sperrings (or Early Comb), Säräisniemi 1, Narva, and Dubičiai (earlier Nemunas) Wares.¹ In the region that is now modern-day Latvia, the earliest pottery is represented by Narva Ware, locally also referred to as (Narva-)Osa Ware.² Broadly defined, the distribution of Narva Ware extends across the Baltic States (Estonia, Latvia, and Lithuania) but is also present in northern Belarus and western Russia. Its emergence can be dated to between 5500 and 5200 BCE based on materials from Estonia, Latvia, and Ingria (western Russia), and its production continued at least until 3900 BCE.³

In Latvia, the Narva Ware finds have predominantly been discussed with a focus on Lake Lubāns area in the eastern part of the country. This article presents another regional group of Narva Ware finds from the vicinity of Lake Lielais Ludza, also in eastern Latvia (Fig. 1). A total of 22 sherds of Narva Ware were identified while browsing through the collections of Ludza Museum of Regional Studies (LdNM) in connection with other studies. Since Narva pottery has not been discussed in the context of this area beyond individual and general remarks, publication of our preliminary notes on the finds is justified. These sherds clearly record the presence of Narva Ware in the vicinity of Lake Lielais Ludza, expanding the regional view of the Narva stage in Latvia and enabling future discussions in the wider eastern Baltic context.

Narva Ware finds in the area of Lake Lielais Ludza

The area of Lake Lielais Ludza features, along with Lakes Lubāns and Burtnieks, one of the largest concentrations of Stone Age hunter-fisher-gatherer sites in Latvia, but the area is, nevertheless, sometimes overlooked. Many finds were already made in the second half of the 1950s, and the excavations at Kreiči are perhaps the best known of these.⁴ However, equally important are the activities by the archaeologist Rauls Šnore, who conducted numerous surveys and

-
- 1 See, e.g., Jordan, Zvelebil 2011; Piezonka 2015; with references for overviews.
 - 2 Zagorskis 1965; 1967; 1973; Vankina 1974; Loze 1988; 2000.
 - 3 Kriiska et al. 2017; Courel et al. 2020; and below.
 - 4 Zagorskis 1961; 1963.

inspections between 1956 and 1959, partially simultaneously with the excavations of Ķīšukalns (Šelupinki) hillfort and settlement by his spouse Elvira Šnore. These investigations led to the discovery of a large number of finds and settlement sites, and R. Šnore then carried out excavations at two of the newly discovered sites, Budjanka and Jurizdika.⁵ In addition, the then-director of Ludza Museum, Jāzepts Timoškāns, was an active figure, and the museum even paid the locals for archaeological finds; the time was favourable for collecting as the lake level had been lowered to drain more land for agricultural use. All the finds presented in this article were delivered to the collections of Ludza Museum of Regional Studies in 1956–1959. Since these are essentially stray finds obtained from local residents, the information about the exact find locations is approximate.

Kreiči. The settlement and cemetery site of Kreiči is located about 400 m southwest of today's Lake Lielais Ludza, on the eastern side of the River Isnauda (Fig. 1: 1). It occupies the western end of a hill and the adjoining flat boggy area, which was partially destroyed by modern land use. The site was discovered during sand quarrying in 1955 (E. Šnore), after which a series of excavations were carried out between 1956 and 1959 (Lūcija Vankina and Francis Zagorskis) and, again, in 2022 (Mārcis Kalniņš and Aija Macāne).⁶ The excavations covered approximately 760 m². The site consists of a settlement with fireplaces, pits, and wooden remains (in the wet area), as well as a cemetery with at least 23 graves. The recovered find material includes over 300 bone, antler, flint, stone, and amber artefacts, around 4000 animal bone fragments, and around 10,000 pottery sherds. Radiocarbon dating was obtained from a piece of wood collected from the occupation layer, but, due to the large margin of error, the estimated age broadly covers the 4th–2nd millennium BCE.⁷ On typo-chronological grounds, the main use period dates to the 4th and 3rd millennia BCE (Typical Comb Ware, Piestiņa Ware, and so-called Porous Ware), but some finds also indicate later (Bronze and Iron Age, Historical period) use of the territory. No actual Narva Ware from the site has previously been described, although Kreiči was linked with Narva in a work in which the entire Stone Age pottery sequence of the eastern Baltic area was identified as different phases of the Narva culture.⁸ In the local typological sequence currently used, the materials in question correspond to the Piestiņa

5 Šnore 1959; 1995.

6 Zagorskis 1961; 1963; Macāne, Nordqvist 2021; Zagorska 2021.

7 4020±300 BP (TA-8); Zagorskis 1963; All radiocarbon dates discussed in this paper are calibrated using the OxCal 4.4 programme (Bronk Ramsey 2009) with the IntCal 20 atmospheric curve (Reimer et al. 2020) and given with a 95.4 % probability interval.

8 Girininkas 1994, 105; 2023; see also Brazaitis 2002.

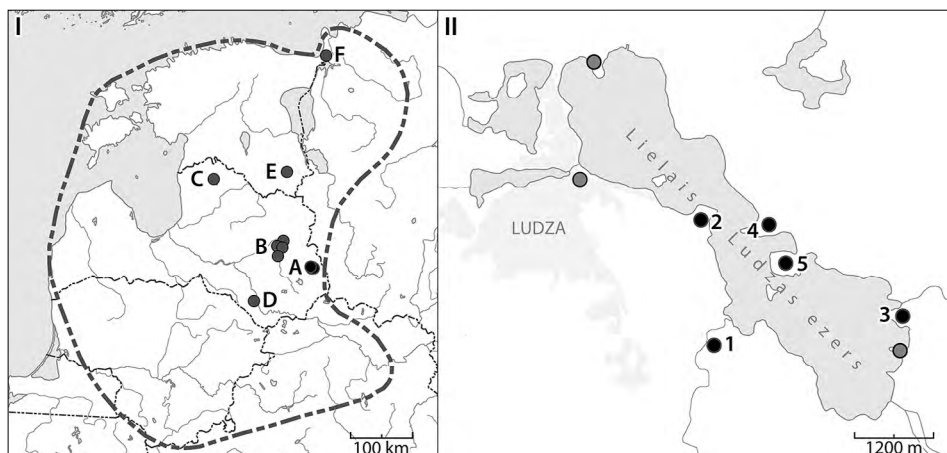

Fig. 1. I – The distribution of Narva Ware (after Kriiska et al. 2017: Fig. 1), the location of research area (Lake Lielais Ludza region, A) and other Narva sites mentioned in the text: B – Osa, Zvidze, lča, and Zvejsala (Lake Lubāns region); C – Zvejnieki I; D – Dviēte; E – Kāāpa; F – Narva Joaorg and the Riigikūla sites (Narva region); II – sites with Narva Ware in Lake Lielais Ludza area: 1 – Kreiči; 2 – Jurizdika I–II; 3 – Kubulova; 4 – Ķīšukalns (Šelupinki); 5 – Budjanka; grey dots mark other Stone Age sites in the region. Illustration by Kerkko Nordqvist

1. att. I – Narvas keramikas izplatība (pēc Kriiska et al. 2017: Fig. 1), šajā pētījumā apskatītā teritorija (Lielais Ludzas ezers, A) un citas Narvas keramikas atradumu vietas, kas minētas rakstā: B – Osa, Zvidze, lča un Zvejsala (Lubāna ezera apkārtnē); C – Zvejnieki I; D – Dviēte; E – Kāāpa; F – Joaorg un Riigikūla apmetnes (Narvas apkārtnē); II – atradumu vietas ar Narvas keramiku Lielā Ludzas ezera apkārtnē: 1 – Kreiči; 2 – Jurizdika I–II; 3 – Kubulova; 4 – Ķīšukalns (Šelupinki); 5 – Budjanka; pelēkie simboli apzīmē citas akmens laikmeta apmetnes vai atradumu vietas reģionā. Ilustrācija: Kerkko Nordqvist

type, which, in turn, is considered a successor to the Narva pottery tradition but with Comb Ware influences.⁹

Five sherds of Narva Ware were included among the finds from Kreiči settlement delivered to Ludza Museum in 1956 (LdNM 1279: 3; 1291: 5, 10, 16, 18) (see Table 1 and Fig. 2: 1–2).

Jurizdika I–II. The settlement site of Jurizdika is located on a large cape on the western shore of Lake Lielais Ludza (Fig. 1: 2). Find area I is situated on the sandy lake shore at the northeastern end of the cape, and area II about 200 metres to the south and a few dozen metres inland; stray finds have also been collected elsewhere on the cape.¹⁰ The site was discovered in 1959 (R. Šnore). Small excavations (ca. 35 m²) conducted at Jurizdika I showed that the occupation

⁹ Zagorskis 1967; see also Brazaitis 2002.

¹⁰ Šnore 1995; Urtāns 2021a.

Table 1. Narva Ware examined in Ludza Museum of Regional Studies (LdNM)**1. tabula.** Ludzas Novadpētniecības muzejā (LdNM) analizētās Narvas keramikas lauskas

Site	Collection (LdNM)	Year	Sherds (rim + body)
Kreiči	1279:3; 1291:5, 10, 16, 18	1956	0 + 5
Jurizdika I–II	1388:1, 6, 14, 15, 16; 1389:2, 14; 1850:21, 28	1957, 1959	1 + 8
Kubulova	1401:9, 12; 1425:4, 9; 1473:31, without number (2)	1957	1 + 6
Ķīšukalns (Šelupinki)	1297:2	1957	0 + 1

Site	Size class (cm)	Weight (g)	Thickness (mm)
Kreiči	3–6	5–10	5–8
Jurizdika I–II	3–7	8–18	6 (rim), 6–9 (body)
Kubulova	3–6	7–18	7 (rim), 6–9
Ķīšukalns (Šelupinki)	6	13	7–9

Site	Temper (pcs.)	Surfaces (pcs.)
Kreiči	Organic (plant and/or shell) (5)	Outer smooth, inner striated (2), both smooth (1), both striated (1), unkonwn (1)
Jurizdika I–II	Organic (plant and/or shell) (7), organic with little sand (1), crushed rock (1)	Both smooth (6), both striated (3)
Kubulova	Organic (plant and/or shell) (5), organic with little sand (1), coarse sand (1, rim)	Outer smooth, inner striated (2), both smooth (5)
Ķīšukalns (Šelupinki)	Organic (plant and/or shell) (1)	Both striated (1)

Site	Decoration (pcs.)	Rim (pcs.)
Kreiči	A horizontal row of diagonal toothed stamps (2) forming a herringbone pattern (1), undecorated (2)	–
Jurizdika I–II	A row of short diagonal toothed or stick stamps (2), undecorated (7)	Rim straight, rounded, upwards tapering; body curving (2)
Kubulova	A row of long diagonal toothed stamp (2), undecorated (5)	Rim straight, rounded, upwards tapering, neck profiled(?)
Ķīšukalns (Šelupinki)	Undecorated (1)	–

Site	Forming (pcs.)	Other
Kreiči	U-coiling (4), dense fabric and well-fired (5)	2 full coils
Jurizdika I–II	U-coiling (4), N-coiling (1), H-coiling (1), dense fabric and well-fired (9)	3 full coils; two sherds rounded by water
Kubulova	U-coiling (2), N-coiling (1?), H-coiling (1, 1?), dense (6) or hard (1, rim) fabric and well-fired	–
Ķīšukalns (Šelupinki)	U-coiling (1), hard (1) fabric and well-fired	1 full coil

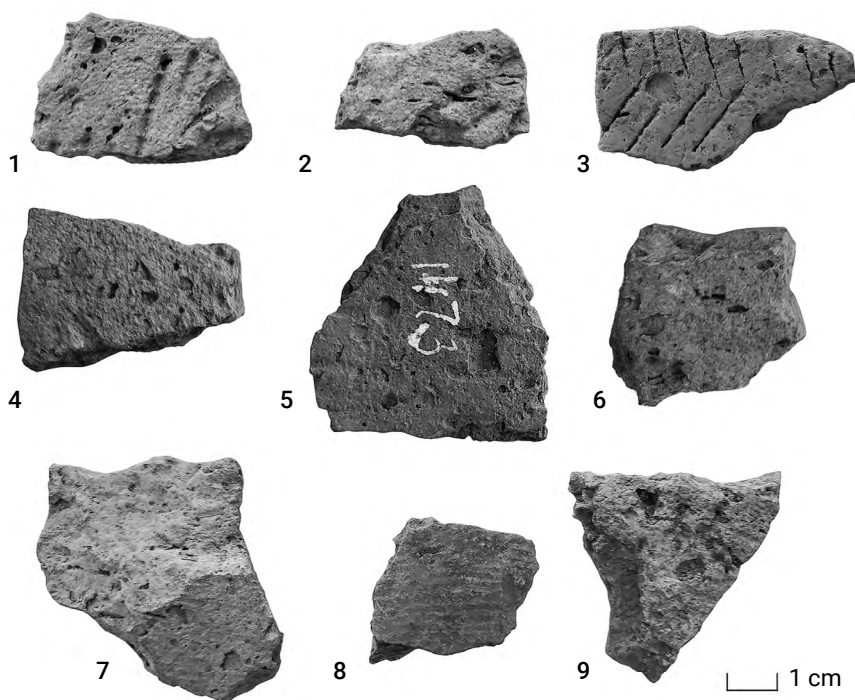

Fig. 2. Some Narva Ware sherds found in the area of Lake Lielais Ludza: 1 – LdNM 1291: 10; 2 – LdNM 1291: 16; 3 – LdNM 1297: 3; 4 – LdNM 1473 (no sub-number); 5 – LdNM 1473: 31; 6 – LdNM 1425: 4; 7 – LdNM 1388: 6; 8 – LdNM 1388: 16; 9 – LdNM 1388: 14. Find locations: 1–2 Kreiči; 3 Ķīšukalns (Šelupinki); 4–6 Kubulova; 7–9 Jurizdika I–II. Illustration by Irina Khrustaleva.

Courtesy of the Ludza Museum of Regional Studies

2. att. Lielā Ludzas ezera apkārtnē atrastās Narvas keramikas lauskas: 1 – LdNM 1291: 10; 2 – LdNM 1291: 16; 3 – LdNM 1297: 3; 4 – LdNM 1473 (nav apakšnumura); 5 – LdNM 1473: 31; 6 – LdNM 1425: 4; 7 – LdNM 1388: 6; 8 – LdNM 1388: 16; 9 – LdNM 1388: 14. Atradumu vietas: 1–2 Kreiči; 3 Ķīšukalns (Šelupinki); 4–6 Kubulova; 7–9 Jurizdika I–II. Foto: Irina Khrustaleva.

Ar Ludzas Novadpētniecības muzeja atļauju

layer (including some wooden constructions) is partially inundated by the present lake. The area of Jurizdika II has been partially destroyed by modern land use. Finds from the site consist of flint, bone, and antler artefacts as well as pottery (mostly Typical Comb Ware). While there are no radiocarbon datings available, the finds show human activity, especially during the 4th but also in the 3rd millennium BCE. No Narva Ware has previously been described from the site.

Nine sherds of Narva Ware were found in assemblages delivered from the settlement in 1957 (LdNM 1388: 1, 6, 14, 15, 16; 1389: 2, 14) and area II

during R. Šnore's expedition in 1959 (LdNM 1850: 21, 28) (see Table 1 and Fig. 2: 7–9, Fig. 3: 1).

Kubulova. Kubulova settlement is located on the southeastern shore of Lake Lielais Ludza, on a cape protruding into the lake immediately southwest of the mouth of the River Ludza (Fig. 1: 3). In addition, many stray finds have been collected in the surroundings, including the banks of the River Kubulova. The settlement is among the sites discovered by R. Šnore in the 1950s, but no archaeological excavations have been carried out.¹¹ The find material consists mostly of Typical Comb Ware and Piestiņa Ware; no Narva Ware has previously been described from the site.

In total, seven sherds were detected in the material collected from the shores of the River Kubulova and Lake Lielais Ludza (LdNM 1401: 9, 12), vicinity of the River Kubulova (LdNM 1425: 4, 9) and around Kubulova settlement (LdNM 1473: 31 and two without sub-numbers), all of which were deposited in the museum in 1957 (see Table 1 and Fig. 2: 4–6, Fig. 3: 2).

Ķīšukalns (Šelupinki). Ķīšukalns (Šelupinki) hillfort and settlement site is located on one of the two large capes that protrude into Lake Lielais Ludza from the east (Fig. 1: 4). The site was excavated in the 1950s (E. Šnore) and 2015–2016 (Ināra Kuniga).¹² Nearly the entire cape was modified by a hillfort and settlement site of the Late Iron Age and the Middle Ages, which also extends to the adjacent Budjanka cape. The few Stone Age finds may be related to the extensive Stone Age settlement site discovered there (Fig. 1: 5); the total surface area of these sites is around 15 hectares.¹³ The find material includes Typical Comb Ware and Piestiņa Ware; no Narva Ware was previously described from the site.

One piece of Narva Ware was included among the finds collected near the hillfort and delivered to the museum in 1957 (LdNM 1297: 2) (see Table 1 and Fig. 2: 3).

Characteristics of Narva Ware in Ludza area

In earlier accounts, the Narva period in Ludza area is mentioned only in passing. Zagorskis notes that, based on Osa finds, similar pottery may be included in the finds from the shores of Lake Lielais Ludza.¹⁴ He also points out that

11 Šnore 1995.

12 Urtāns 2021b.

13 Šnore 1995.

14 Zagorskis 1967, 73.

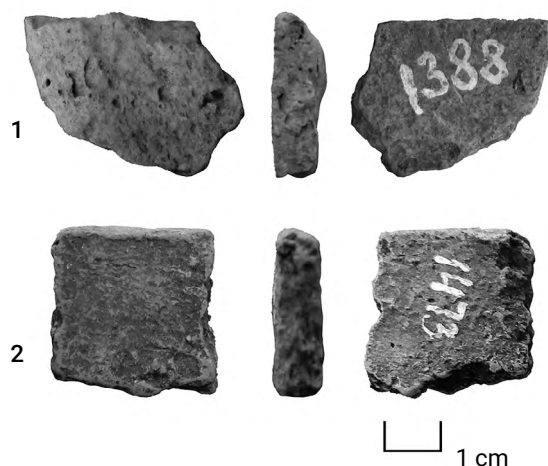

Fig. 3. Rim sherds of Narva Ware included in the studied material: 1 – LdNM 1388: 1; 2 – LdNM 1473 (no sub-number). Find locations: 1 Jurizdika I–II; 2 Kubulova. Illustration by Kerkko Nordqvist.

Courtesy of Ludza Museum of Regional Studies

3. att. Narvas keramikas trauku augšmalas, kas iekļautas šajā pētījumā: 1 – LdNM 1388: 1; 2 – LdNM 1473 (nav Nr.). Atradumu vietas: 1 Jurizdika I–II; 2 Kubulova. Foto: Kerkko Nordqvist. Ar Ludzas Novadpētniecības muzeja atļauju

the bone and antler artefacts typical of this period are present in the materials collected from the region.¹⁵ In addition, three sherds of “so-called porous pottery belonging to the Narva culture”¹⁶ were reported as found in the courtyard of the medieval – early modern period Ludza castle.¹⁷ Upon examination, it was not possible to clearly assign these small pieces (National History Museum of Latvia, LNVN, VI247: 416) to the Narva type, but, rather, they represent a later phase of prehistory. Furthermore, because the sherds presented in this study were recognised in connection to research with a focus other than Narva Ware, the published finds represent only the minimum amount of Narva material from the area. More finds may be included, particularly in assemblages excavated from the large multi-period settlement sites (Kreiči, Jurizdika I–II, Budjanka, stored in the LNVN), which were not inspected for the present study.

The material examined in Ludza Museum of Regional Studies consists of two rim and 20 body sherds. Their average size was small, with a maximum dimension between 3 and 7 cm, and a weight of 5–18 g. The pottery is tempered with

¹⁵ Zagorskis 1973, 57, 62.

¹⁶ “Narvas kultūrai piederīgās t.s. porainās keramikas atradumi”, Tomsons 2021, 243.

¹⁷ Daiga 2011.

organic (plant and/or shell) admixtures, and only two pieces are fully tempered with sand or crushed rock. Most of the sherds are undecorated, but six pieces show ornamentation on the outer surface consisting of diagonal (loose) rows of thin-toothed stamps or stick-like impressions, once a herringbone-like pattern of two rows of stamps (Fig. 2: 1, 3, 9). Otherwise, the surfaces are either smooth or moderately striated. Both rim sherds are undecorated, have a shape that narrows slightly upwards and outwards and are 6–7 mm thick (Fig. 3). The thickness of the body sherds varies between 5 and 9 mm but is usually 7–8 mm. Due to the small number and size of the pieces, information about the vessel shapes is limited, but one rim sherd has weak profiling. U-coils (bands) dominate, although some individual (fragmentary) N- and H-coils are also present. In six cases, a complete coil (or several coils) is present. The clay mass is dense (hard in two cases) and generally well fired.

Narva Ware or “Narva-type pottery” in the original sense, as distinguished by Lembit Jaanits, refers to pottery that mainly pre-dates the Typical Comb Ware. The Narva-type includes pointed or round-bottomed vessels with straight or mildly curving walls, as well as shallow, elongated or round bowls. The vessels are formed by coiling, usually in a U- or N-shape, while H-coils are exceptional and likely represent deformed U-coils.¹⁸ Characteristic of the Narva Ware are narrow coils, the width of which can occasionally even be smaller than the vessel wall thickness. The simple rims are straight or rounded and tapered, i.e. their thickness is usually less than that of the walls. The clay mass is often tempered with crushed shell, plant, or other organic admixtures. With the naked eye, it is, however, difficult to distinguish which of these tempers was actually used, because the admixture is often completely burnt out.¹⁹ Less frequently, sand or crushed rock are used (an exception is the local group on the West Estonian islands, where mineral admixture dominates). Surfaces are striated or smoothed, occasionally nearly burnished. The decoration is usually found only in the upper part of the vessel (but there are exceptions) and comprises zonal compositions with occasional geometric motifs.²⁰ The ornamentation is executed with pits, notches, stamps, and drawn lines and shows regional variation: toothed or comb stamps, for example, are common, but are particularly numerous in Narva Ware in northeastern Estonia.²¹ Although none of these technological, ornamental, or

18 Kriiska 1995, 68 Fig. 5.

19 See, e.g., Kriiska et al. 2021, 45.

20 Jaanits 1959; 1968; Zagorskis 1967; 1973; Timofeev 1993; Kriiska 1995; 1997; Loze 1988; 2000.

21 Kriiska et al. 2021, 46.

morphological parameters is unique in itself – they are part of the variation of Stone Age pottery of the eastern Baltic area – together they form a distinctive typological entity. The sherds of Narva Ware from the shores of Lake Lielais Ludza are distinct from other pottery types found there and, despite the limited information provided by the small number and size of finds, correspond to the overall appearance as well as the individual characteristics of Narva Ware documented elsewhere.

Narva Ware may not have been earlier recognised in Ludza region for three reasons. First, it was not searched for, and the amount of Narva pottery in the assemblages may be small compared to later pottery types. Second, the main period of Stone Age research took place in Ludza region before Narva Ware was defined in the eastern Baltic area, first, using Estonian materials from Narva region²² and, then, in Latvia based on materials from Osa site in Lake Lubāns area.²³ The third reason might be that Rauls Šnore died prematurely in early 1962 due to poor health, and his work in Lake Lielais Ludza region was never properly completed.²⁴

Originally, Zagorskis defined Osa Ware as a regional, east Latvian group of Narva Ware, mostly focusing on differences in decoration.²⁵ Since then, this Narva or Osa Ware has been associated primarily with eastern Latvia,²⁶ while the adoption and early pottery use in western Latvia is less (well) defined and, at times, seen as a partially separate development.²⁷ However, this is still speculation, as there is insufficient knowledge about the possible presence of pottery from late 6th and early 5th millennium BCE in western Latvia. Overall, there is no agreement in the eastern Baltic area concerning which cultural phases (that is, pottery types) are included under the term “Narva” and how long this phase lasts.²⁸

Until the Typical Comb Ware and the beginning of the 4th millennium BCE, “Narva Ware” is typologically quite clearly defined. It is true that several regional variants have been distinguished within it, but these nevertheless have much in common.²⁹ In Estonia and Ingria (Russia), where dozens of settlement sites

22 Jaanits 1959; 1968; see also Gurina 1967; However, as early as 1959 (p. 125) Jaanits assumed that some of the pottery fragments from Iča are Narva Ware.

23 Zagorskis 1965; 1967; 1973.

24 Rauls Šnore conducted the research described here shortly after his 1955 release from a Soviet prison camp for health reasons.

25 Zagorskis 1965; 1967; 1973.

26 E. g., Bīrons et al. 1974; Loze 2001; Brazaitis 2002.

27 See Vankina 1974.

28 See Bērziņš 2008, 40–41 for an overview.

29 Jaanits 1984; Timofeev 1989; Kriiska 1997.

from the 6th and 5th millennium BCE have been discovered and excavated in recent decades,³⁰ and the collected material is, moreover, relatively well analysed and dated,³¹ it has become clear that the Narva Ware was conservative; often no significant changes occurred over the course of a millennium. The situation is quite different in the case of pottery from the early 4th millennium BCE and onwards. The term “Narva Ware” and the archaeological material encompassed by it become diffuse and reduce “Narva” to a mere generic label that no longer refers to a single type of pottery – or even a group of related types.³² Therefore, we use the term here and elsewhere only in its original meaning, i.e. strictly in reference to the earliest phase of pottery use.

In previous Latvian research, discussion of Narva Ware focuses heavily on Lake Lubāns area, especially on Osa, Zvidze, Iča, and Zvejsala sites.³³ There is additionally a mention of Narva finds from the settlement sites of Dviete and Zvejnieki I in southeastern and northern Latvia.³⁴ Zagorskis also names some possible similarities with the Sārņate Ware,³⁵ but as noted, the boundaries of the Narva type are fluid and vary according to the perspective of the researcher. Nevertheless, the finds reported in this publication reveal another group of sites around Lake Lielais Ludza (Kreīči, Jurizdika, Kubulova, and Ķīšukalns). As can be expected from their geographical proximity, the Narva Ware fragments found on the shores of Lake Lielais Ludza are similar to the Narva (Osa) Ware from Lake Lubāns area. Furthermore, fragments from Lake Lielais Ludza region – as has already been shown several times for the pottery from Lake Lubāns area³⁶ – also display some similarities in decoration with Narva pottery from southeastern (Kääpa) and northeastern (Narva region) Estonia and northwestern Russia (Leningrad region). At the same time, it is clear that more material as well as inter- and intra-regional studies are needed to better clarify the socio-cultural dynamics and timing of events related to the introduction and use of early pottery in eastern Latvia.

30 Kriiska et al. 2016; Sikk et al. 2020, 130.

31 The age of these water-bound sites is often determined by shore-displacement dating.

32 This is also reflected in the diverse terminology used, which includes, for example, Late Narva Ware (Girininkas 1988; Brazaitis 2002) and Post-Narva Ware (Zagorskis 1965; Girininkas 1988; Timofeev 1989; Gurina 1996), which, in turn, are subdivided into various local types.

33 Zagorskis 1965; 1967; 1973; Loze 1988; 2000; 2015.

34 Zagorskis 1965; 1967; 1973; also Bironis et al. 1974; Loze 2001.

35 But cf. Vankina 1974.

36 Zagorskis 1967; 1973; Kriiska 1997, 18.

Dating of Narva Ware in Latvia

Most radiocarbon dates reliably associated with Narva pottery come from Estonia, where a date of between 5200 and 3900 BCE was recently proposed.³⁷ In Latvia, Narva-related dates principally derive from two multi-period settlements, Osa and Zvidze. From these sites, a series of conventional (i.e. non-AMS) datings have been obtained from wood and charcoal collected from occupation layers as well as bulk peat and other sediment samples, and cover the period 8200–7610 to 2850–2300 BCE (Osa)³⁸ and 6690–6250 to 2020–1750 BCE (Zvidze).³⁹ Acknowledging the many problems with sample and dating quality and the association of samples to the pottery finds, the earliest dates connected with contexts with early ceramics are 5710–5220 BCE in Osa⁴⁰ and 5470–5210 BCE in Zvidze⁴¹. Recently presented AMS-dating from the lowermost layer with pottery at Zvidze provides new support for the view that pottery production in eastern Latvia began around 5500 BCE. This date, 5610–5480 BCE,⁴² was obtained from charcoal (*Alnus* sp.) attached to the surface of pottery fabric of Narva Ware.

The upper limit of about 3900 BCE suggested for Narva Ware in Ingria⁴³ overlaps with the introduction of Typical Comb Ware in the eastern Baltic area.⁴⁴ In Latvia, the youngest dating associated with the Narva phase is 4700–4460 BCE in Osa,⁴⁵ between 4450–4050 BCE and 4320–4000 BCE in Zvidze⁴⁶ but as late as 3940–3530 BCE in Zvejšala.⁴⁷ However, the last context date overlaps with

37 Kriiska et al. 2017.

38 8790±80 BP (MGU-1748) and 4000±60 BP (Le-758); Zagorskis et al. 1984; Loze 1988.

39 7650±100 BP (TA-1722) and 3550±40 BP (Le-2354); Loze 1988; Liiva, Loze 1993; Loze, Liiva 2004; Timofeev et al. 2004.

40 6533±120 BP (Ri-272); Zagorskis et al. 1984; Loze 1988; Liiva, Loze 1993.

41 6350±60 BP (TA-1746); Loze 1988; Loze, Liiva 2004.

42 6567±33 BP (KIA-53101); Courel et al. 2020; see also Dolbunova et al. 2022.

43 Kriiska et al. 2017.

44 The date currently proposed for the beginning of the Typical Comb Ware and, thus, of the Middle Neolithic in Latvia, 4200–4100 BCE (Zagorska 2006; Bērziņš 2021; see also Meadows et al. 2018), cannot be considered correct. It predates the onset of Typical Comb Ware in the neighbouring territories from which the phenomenon spread to Latvia, by at least two or three centuries (see Nordqvist 2018; Khrustaleva, Kriiska 2021; Pesonen 2021). Moreover, it is based on dates influenced by the reservoir effect (Zvejnieki burials) as well as bulk dates from geological and palynological horizons (see Nordqvist 2025; Lake Lubāns area).

45 5730±50 BP (Le-850); Zagorskis et al. 1984.

46 5440±80 BP (TA-1594) and 5320±50 BP (TA-1800); Loze 1988; Loze, Liiva 2004.

47 4905±70 BP (TA-395); Loze 1988; Liiva, Loze 1993.

the existence of Typical Comb Ware, which is also ubiquitous at this settlement. No radiocarbon dates are associated with Narva Ware contexts or pottery at other Latvian sites. Consequently, the period of Narva Ware in Latvia can currently be dated to 5500–3900 BCE. Since this age is partially based on data from Estonia and western Russia, more attention must be devoted to the chronology of the Narva phase in Latvia in the future.

Conclusions

The earliest pottery in Latvia is usually discussed with a focus on Lake Lubāns area in the eastern part of the country. This article presents another regional group of Narva Ware finds from the sites of Kreiči, Jurizdika I–II, Kubulova, Ķīšukalns (Šelupinki), which are located in the vicinity of Lake Lielais Ludza. The finds were recognised in Ludza Museum of Regional Studies in connection with research focused on aims other than the Narva Ware. Therefore, it is likely that more Narva Ware can be found in the National History Museum of Latvia collections from the same region, but these were not studied for the present article.

The finds were originally made between 1956 and 1959 by the archaeologist Rauls Šnore and laypeople from the surrounding area(s). Since the finds were made before the Narva Ware was properly recognised and defined in the eastern Baltic area, they have not been considered in previous studies on the period. Although they are few, the finds nevertheless broaden the regional perspective on the Narva stage in Latvia and enable future discussions on the wider eastern Baltic context.

The two rim and 20 body sherds are small in size but correspond to the technological and morphological characteristics of the Narva Ware documented elsewhere. The fragments of Narva Ware found on the shores of Lake Lielais Ludza resemble, as expected, given their geographical proximity, the Narva (Osa) Ware from Lake Lubāns area and, in addition, show some similarities in decoration with Narva pottery from southeastern and northeastern Estonia and northwestern Russia.

Finally, we emphasise that if the term “Narva Ware” is to be understood as a distinctive, coherent typological entity, it must be recognised in its original meaning, as defined by Lembit Jaanits, i.e. it refers only to the earliest pottery used in the region before the emergence of the Typical Comb Ware. Based on the dates and chronologies mostly from neighbouring areas (Estonia and western Russia), a timeframe of 5500–3900 BCE is suggested for the Narva Ware production in Latvia as well. However, there is an obvious need for further regional and

inter-regional research to understand the socio-cultural dynamics and chronology of early pottery use both in eastern and western Latvia.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

- Bērziņš, Valdis (2008). *Sārņate: Living by a Coastal Lake during the East Baltic Neolithic*. Oulu: University of Oulu (Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 86).
- Bērziņš, Valdis (2021). Neolīts. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Ed. by Andrejs Vasks and Gunita Zariņa. Rīga: Zinātne, pp. 43–45.
- Birons, Anatolijs; Mugurēvičs, Ēvalds; Stubavs, Ādolfs; Šnore, Elvīra, eds. (1974). *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Brazaitis, Džiugas (2002). Narviškos keramikos stiliai Rytų Lietuvoje. *Lietuvos Archeologija*, 23, pp. 51–72.
- Bronk Ramsey, Christopher (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51 (1), pp. 337–360.
- Courel, Blandine; Robson, Harry K.; Lucquin, Alexandre; Dolbunova, Ekaterina; Oras, Ester; Adamczak, Kamil; Andersen, Søren H.; Astrup, Peter Moe; Charniauski, Maxim; Czekaj-Zastawny, Agnieszka; Ezepenko, Igor; Hartz, Sönke; Kabaciński, Jacek; Kotula, Andreas; Kukawka, Stanisław; Loze, Ilze; Mazurkevich, Andrey; Piezonka, Henny; Piličiauskas, Gytis; Sørensen, Søren A.; Talbot, Helen M.; Tkachou, Aleh; Tkachova, Maryia; Wawrusiewicz, Adam; Meadows, John; Heron, Carl P.; Craig, Oliver E. (2020). Organic residue analysis shows sub-regional patterns in the use of pottery by Northern European hunter-gatherers. *Royal Society Open Science*, 7, 192016.
- Daiga, Jolanta (2011). Arheoloģiskie pētījumi Ludzas pils pagalmā 1976. gadā. *Pētījumi un avoti par Livonijas ordeņpilīm*. Ed. by Ieva Ose. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds (Latvijas viduslaiku pils, VII), pp. 194–215.
- Dolbunova, Ekaterina; Lucquin, Alexandre; McLaughlin, T. Rowan; Bondetti, Manon; Courel, Blandine; Oras, Ester; Piezonka, Henny; Robson, Harry K.; Talbot, Helen; Adamczak, Kamil; Andreev, Konstantin; Asheichyk, Vitali; Charniauski, Maxim; Czekaj-Zastawny, Agnieszka; Ezepenko, Igor; Grechkina, Tatjana; Gunnarssone, Alise; Gusentsova, Tatyana M.; Haskevych, Dmytro; Ivanischeva, Marina; Kabaciński, Jacek; Karmanov, Viktor; Kosorukova, Natalia; Kostyleva, Elena; Kriiska, Aivar; Kukawka, Stanisław; Lozovskaya, Olga; Mazurkevich, Andrey; Nedomolkina, Nadezhda; Piličiauskas, Gytis; Sinitsyna, Galina; Skorobogatov, Andrey; Smolyaninov, Roman V.; Surkov, Aleksey; Tkachov, Oleg; Tkachova, Maryia; Tsybrij, Andrey; Tsybrij, Viktor; Vybornov, Aleksandr A.; Wawrusiewicz, Adam; Yudin, Aleksandr I.; Meadows, John; Heron, Carl; Craig, Oliver E. (2022). The transmission of pottery technology among prehistoric European hunter-gatherers. *Nature Human Behaviour*, 7, pp. 171–183.

- Girininkas, Algirdas (1988). Pozdnenarvskaja kul'tura v vostochnoj Litve. *Drevnosti Litvy i Belorussii*. Ed. by Leonid D. Pobol' and Adolfs Z. Tautavichjus. Vil'njus: Mokslas, pp. 37–50.
- Girininkas, Algirdas (1994). *Baltų kultūros ištakos*. Vilnius: Savastis.
- Girininkas, Algirdas (2023). The Neolithic. *From the First Inhabitants to the 12th Century*. Ed. by Gintautas Zabiela, Tomas Rimkus, Algirdas Girininkas, Audronė Bliujienė, and Vladas Zulkus. Klaipėda: Klaipėda University (Archaeology of Lithuania, V), pp. 78–128.
- Gurina, Nina N. (1967). *Iz istorii drevnih plemen zapadnyh oblastej SSSR (po materialam narvskoj ekspedicii)*. Leningrad: Nauka (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, 144).
- Gurina, Nina N. (1996). *Stojanki postnarvskogo tipa. Neolit Severnoj Evrazii*. Ed. by Svetlana V. Oshibkina. Moskva: Nauka, pp. 151–155.
- Janits, Lembit Ju. (1959). *Poselenija epohi neolita i rannego metalla v priust'e r. Emajygi (Estonskaja SSR)*. Tallin: Akademija nauk ESSR.
- Jaanits, Lembit (1968). Die frühneolithische Kultur in Estland. *Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum*, II. Ed. by Paavo Ravila. Helsinki: Societas Fenno-Ugrica, pp. 12–25.
- Janits, Lembit Ju. (1984). Ranneneoliticheskie kul'turnye gruppy v Estonii. *Novoe v arheologii CCCP i Finljandii: Doklady tret'ego sovetsko-finljandskogo simpoziuma po voprosam arheologii, 11–15 maja 1981 g. Leningrad*. Ed. by Evgenij A. Rjabinin, Anatolij N. Kirpichnikov and Boris A. Rybakov. Leningrad: Nauka, pp. 17–21, 212–213.
- Jordan, Peter; Zvelebil, Marek, eds. (2011). *Ceramics before Farming: the Dispersal of Pottery among Prehistoric Eurasian Hunter-gatherers*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Khrustaelva, Irina; Kriiska, Aivar (2021). From a concentration of finds to Stone Age architecture: the Lommi III pit-house in Northwestern Russia. *Documenta Praehistorica*, XLVIII, pp. 82–101.
- Kriiska, Aivar (1995). Narva jõe alamjooksu ala neoliitiline keraamika. *Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte*. Ed. by Valter Lang. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus (Muinasaja Teadus, 3), pp. 54–115.
- Kriiska, Aivar (1997). Kroodi ja Vihasoo III asula Eesti varaneoliitiliste kultuurirühmade kontekstis. *Journal of Estonian Archaeology*, 1, pp. 7–25.
- Kriiska, Aivar; Gerasimov, Dmitriy V.; Nordqvist, Kerkko; Lisitsyn, Sergey N.; Sandell, Sarita; Kholkina, Margarita A. (2016). Stone Age Research in the Narva-Luga Klint Bay Area in 2005–2014. *New Sites, New Methods: Proceedings of the Finnish-Russian Archaeological Symposium, Helsinki, 19–21 November, 2014* (Iskos 11). Ed. by Pirjo Uino and Kerkko Nordqvist. Helsinki: Finnish Antiquarian Society, pp. 101–115.
- Kriiska, Aivar; Oras, Ester; Lõugas, Lembi; Meadows, John; Lucquin, Alexandre; Craig, Oliver E. (2017). Late Mesolithic Narva Stage in Estonia: Pottery, Settlement Types and Chronology. *Estonian Journal of Archaeology*, 21 (1), pp. 52–86.

- Kriiska, Aivar; Nordqvist, Kerkko; Macāne, Aija; Khrustaleva, Irina (2021). Archaeological Excavations at the Riigiküla IV Settlement Site in North-Eastern Estonia. *Archaeological Fieldwork in Estonia*, 2020, pp. 41–52.
- Liiva, Arvi; Loze, Ilze (1993). Mesolithic and Neolithic habitation of the Eastern Baltic. *Radiocarbon*, 35 (3), pp. 503–506.
- Loze, Ilze A. (1988). *Poselenija kamennogo veka Lubanskoj niziny: Mezolit, rannij i srednij neolit*. Riga: Zinatne.
- Loze, Ilze (2000). The Early Neolithic at the Iča settlement site (Lake Lubāna Depression). *Lietuvos Archeologija*, 19, pp. 203–219.
- Loze, Ilze (2001). Neolīts 4500.–1500. g. pr. Kr. *Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. Ed.* by Jānis Graudonis, Ēvalds Mugurēvičs and Andrejs Vasks. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, pp. 74–115.
- Loze, Ilze (2015). *Lubāna mītrāja apdzīvotība akmens laikmetā*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Loze, Ilze; Liiva, Arvi (2004). Radiocarbon chronology and environment of the Stone Age multilayered settlement Zvidze in the Lake Lubans wetlands (Latvia). *Problemy khronologii i etnokul'turnyh vzaimodejstvij v neolite Evrazii*. Ed. by Vladimir I. Timofeev and Ganna I. Zajceva. Sankt-Peterburg: IIMK RAN, pp. 163–167.
- Macāne, Aija; Nordqvist, Kerkko (2021). More than just Zvejnieki: an overview of Latvian Stone Age burials. *European Journal of Archaeology*, 24 (3), pp. 299–323.
- Meadows, John; Bērziņš, Valdis; Legzdīņa, Dardega; Lübke, Harald; Schmölcke, Ulrich; Zagorska, Ilga; Zariņa, Gunita (2018). Stone-Age subsistence strategies at Lake Burtnieks, Latvia. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 17, pp. 992–1006.
- Nordqvist, Kerkko (2018). *The Stone Age of North-Eastern Europe 5500–1800 cal BC: Bridging the Gap between the East and the West*. Oulu: University of Oulu (Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 160).
- Nordqvist, Kerkko (2025). Time to revise: dating the emergence of Typical Comb Ware in Latvia. *Estonian Journal of Archaeology*, 29 (2), pp. 138–147.
- Pesonen, Petro (2021). *Continuity and Discontinuity in Early, Middle and Late Neolithic Pottery Types of Eastern Fennoscandia: Reflections from Bayesian Chronologies*. Helsinki: University of Helsinki.
- Piezonka, Henny (2015). *Jäger, Fischer, Töpfer: Wildbeutegruppen mit früher Keramik in Nordosteuropa im 6. und 5. Jahrtausend v. Chr.* Bonn: Habelt (Archäologie in Eurasien, 30).
- Reimer, Paula J.; Austin, William E. N.; Bard, Edouard; Bayliss, Alex; Blackwell, Paul G.; Bronk, Ramsey Christopher; Butzin, Martin; Cheng, Hai; Edwards, R. Lawrence; Friedrich, Michael; Grootes, Pieter M.; Guilderson, Thomas P.; Hajdas, Irka; Heaton, Timothy J.; Hogg, Alan G.; Hughen, Konrad A.; Kromer, Bernd; Manning, Sturt W.; Muscheler, Raimund; Palmer, Jonathan G.; Pearson, Charlotte; van der Plicht, Johannes; Reimer, Ron W.; Richards, David A.; Scott, E. Marian; Southon, John R.; Turney, Christian S. M.; Wacker, Lukas; Adolphi, Florian; Büntgen, Ulf; Capano, Manuela; Fahrni, Simon M.; Fogtmann-Schulz, Alexandra; Friedrich, Ronny;

- Köhler, Peter; Kudsk, Sabrina; Miyake, Fusa; Olsen, Jesper; Reinig, Frederick; Sakamoto, Minoru; Sookdeo, Adam; Talamo, Sahra (2020). The IntCal20 northern hemisphere radiocarbon age calibration curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62 (4), pp. 725–757.
- Sikk, Kaarel; Kriiska, Aivar; Johanson, Kristiina; Sander, Kristjan; Vindi, Andres (2020). Environment and settlement location choice in Stone Age Estonia. *Estonian Journal of Archaeology*, 24 (2), pp. 89–140.
- Šnore, Rauls (1959). *Pārskats par arheoloģiskiem pārbaudes izrakumiem un arheoloģisko atradumu apzināšanas darbu L. Ludzas ezera krastos 1956. un 1959. gados*. Sast. Elvira Šnore. Rīga: Latvijas vēstures institūts, VIAA: 782.
- Šnore, Rauls (1995). Budjankas un Jurizdikas apmetnes Lielā Ludzas ezera piekrastē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, pp. 9–28.
- Timofeev, Vladimir I. (1989). O lokal'nyh variantah narvskoj neoliticheskoj kul'tury. *Tezisy dokladov konferencii "Narva, Ivangorod, Prinarov'e: vozdejstvie kul'tur: istorija i arheologija"*. Ed. by Valerij P. Petrenko and Jel'dar F. Jefendiev. Narva: Narvskij gorodskoj muzej, pp. 9–11.
- Timofeev, Vladimir I. (1993). Pamjatniki mezolita i neolita regiona Peterburga i ih mesto v sisteme kul'tur kamennogo veka Baltijskogo regiona. *Drevnosti Severo-Zapada Rossii (slavjano-finno-ugorskoe vzaimodejstvie, russkie goroda Baltiki)*. Ed. by Vadim M. Masson, Evgenij N. Nosov, and Evgenij A. Rjabinin. Sankt-Peterburg: Centr "Peterburgskoe vostokovedenie", pp. 8–34.
- Timofeev, Vladimir I.; Zajceva, Ganna I.; Doluhanov, Pavel M.; Shukurov, Anvar M. (2004). *Radiouglerodnaja hronologija neolita Severnoj Evrazii*. Sankt-Peterburg: Teza.
- Tomsons, Artūrs (2021). Ludzas pils. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Ed. by Andrejs Vasks and Gunita Zariņa. Rīga: Zinātne, pp. 243–244.
- Urtāns, Juris (2021a). Jurizdikas I un II apmetne. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Ed. by Andrejs Vasks and Gunita Zariņa. Rīga: Zinātne, p. 117.
- Urtāns, Juris (2021b). Ķīšukalna pilskaļns. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Ed. by Andrejs Vasks and Gunita Zariņa. Rīga: Zinātne, pp. 176–177.
- Vankina, Lūcija (1974). Sārnotes tipa atradumi Latvijas neolīta apmetnēs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 11, pp. 39–52.
- Zagorska, Ilga (2006). Radiocarbon chronology of the Zvejnieki burials. *Back to the Origin: New Research in the Mesolithic–Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, Northern Latvia*. Ed. by Lars Larsson and Ilga Zagorska. Stockholm: Almqvist & Wiksell International (Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, 52), pp. 91–114.
- Zagorska, Ilga (2021). Kreiču apmetne. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Ed. by Andrejs Vasks and Gunita Zariņa. Rīga: Zinātne, p. 120.
- Zagorskis, Francis (1961). Kreiču neolīta kapulauks. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 3, pp. 3–18.

- Zagorskis, Francis (1963). Kreiču neolīta apmetne. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1963 (4), pp. 23–35.
- Zagorskis, Francis (1965). Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1965 (6), pp. 35–50.
- Zagorskis, Francis (1967). *Agrais un attīstītais neolīts Latvijas PSR austrumdaļā*. Candidate of sciences thesis. Riga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstures institūts.
- Zagorskis, Francis (1973). Agrais neolīts Latvijas austrumdaļā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1973 (4), pp. 56–69.
- Zagorskis, Francis A.; Eberhards, Guntis Ja.; Stelle, Vilnis Ja.; Jakubovskaja, I. Ja. (1984). Osa: mnogoslójnoe poselenie epohi mezolita i neolita na Lubanskoj nizine (Latvijskaja SSR). *Arheologija i paleogeografija mezolita i neolita Russkoj Ravniny: Putevoditel' sovместnogo sovetsko-francuzskogo polevogo seminara po teme "Dinamika vzaimodejstvija mezhdu estestvennoj sredoj i doistoricheskim obshhestvami"*. Ed. by Andrej A. Velichko, Lev V. Kol'cov, Nikita A. Hotinskij, and T. A. Serebrjannaja. Moskva: Nauka, pp. 55–67.

AGRĀKĀ KERAMIKA LUDZAS APKAIMĒ: JAUNI NARVAS KERAMIKAS ATRADUMI AUSTRUMLATVIJĀ

Kerkko Nordqvist, Aija Macāne, Irina Khrustaleva un Aivar Kriiska

Par agrāko keramiku Latvijas teritorijā parasti runā, pamatojoties uz atradumiem no Lubāna ezera apkārtnes valsts austrumdaļā. Šajā rakstā aplūkota vēl viena reģionālā Narvas keramikas atradumu grupa no Kreičiem, Jurizdikas I–II, Kubulovas un Ķīšukalna (Šelupinkiem) Lielā Ludzas ezera apkārtne. Šis nelielais materiāls (kopā 22 fragmenti) atbilst Narvas keramikas tehnoloģiskajām un morfoloģiskajām īpašībām un paplašina reģionālo skatījumu uz Narvas keramiku Latvijā, kā arī dod iespēju turpmākām diskusijām plašākā Austrumbaltijas kontekstā. Balstoties uz datējumiem un hronoloģiju tuvākajos reģionos (galvenokārt Igaunijā), Narvas keramikas izplatību arī Latvijas teritorijā var attiecināt uz laika posmu no 5500. līdz 3900. gadam pr. Kr.

Atslēgas vārdi: Narvas keramika, Austrumlatvija, Lielais Ludzas ezers, akmens laikmets

Kopsavilkums

Keramikas izgatavošanas tehnoloģija izplatījās mednieku-zvejnieku-vācēju kopienās ap Baltijas jūru 6. un 5. gadu tūkstoši pr. Kr. Izdala dažādus keramikas tipus, un Latvijā agrākais posms tiek saukts par Narvas keramiku, kas pazīstams arī Igaunijā, Lietuvā, Baltkrievijas ziemeļos un Krievijas rietumos. Par agrāko keramiku Latvijā parasti runā, pievēršoties Lubāna ezera apkārtnē valsts austrumdaļā. Šis raksts vēsta par Narvas keramikas atradumiem Lielā Ludzas ezera apkārtne, kas līdz šim bija maz pētīta, salīdzinot ar bagātīgi pētīto akmens laikmetu Lubāna ezera reģionā.

Narvas keramikas atradumi no Kreičiem, Jurizdikas I–II, Kubulovas un Ķīšukalna (Šelupinkiem) ļauj atpazīt jaunu reģionālo grupu Lielā Ludzas ezera apkārtne. Šajā pētījumā aplūkoti atradumi tika identificēti Ludzas Novadpētniecības muzejā, pētot citus materiālus. Tāpēc, visticamāk, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumos varētu būt arī citi Narvas keramikas atradumi no tā paša reģiona (īpaši no Kreiču, Jurizdikas un Budjankas apmetnēm), kas, šo rakstu gatavojot, nav pētīti.

Pavisam Ludzas muzeja krājumā tika identificētas 22 Narvas keramikas lauskas: piecas no Kreičiem ezera dienvidrietumos, deviņas no Jurizdikas I–II ezera rietumu krastā, septiņas no Kubulovas apkaimes ezera dienvidaustrumu daļā un viena no Ķīšukalna (Šelupinku) pilskalna un apmetnes vietas Lielā Ludzas ezera austrumu krastā. Šie atradumi muzeja kolekcijā ir no arheologa Raula Šnores pētījumiem 1956.–1959. gadā. Palīdzēja arī vietējie iedzīvotāji, kuri muzeja direktora Jāzepa Timoškāna darbības laikā nesa muzejam Ludzas ezera apkārtne atrastos arheoloģiskos materiālus.

Iemesls, kāpēc Narvas keramika šajā reģionā iepriekš nav atpazīta, ir, pirmkārt, mērķtiecīgu pētījumu trūkums un nelielais Narvas keramikas fragmentu īpatsvars

apmetnēs, kur sastopami vairāki keramikas tipi. Otrkārt, atradumus un pētījumus Ludzas ezera apkārtnē veica laikā, pirms Lembits Jānitss (*Jaanits*) atpazīna un definēja Narvas keramiku šajā Austrumbaltijas apgabalā, pamatojoties uz Igaunijas teritorijā atrastajiem materiāliem. Vēlāk Francis Zagorskis noteica agrāko keramiku, pamatojoties uz materiāliem no Osas apmetnes Lubāna ezera apkārtnē. No tā arī cēlies Latvijā lietotais nosaukums – Osas keramika. Līdz ar to Narvas keramikas lauskas no Ludzas apkārtnes iepriekšējos pētījumos netika identificētas. Lai gan šajā pētījumā aprakstīto lausku skaits ir neliels, tās paplašina Narvas keramikas reģionālo izplatību Latvijā un dod iespēju turpmākajām diskusijām plašākā Austrumbaltijas kontekstā.

Ludzas muzeja kolekcijā ir identificēti divi trauku augšmalu fragmenti, kā arī 20 citas lauskas. Lai gan trauku lauskas ir samērā mazas, tās atbilst citur dokumentētajām Narvas keramikas tehnoloģiskajām un morfoloģiskajām īpašībām. Trauki lielākoties izgatavoti no māla ar organisko vielu piemaisījumu, izņemot divus fragmentus, kur veidmasai ir piejauktas smiltis vai zvīrgzdi. Trauki veidoti, izmantojot U stiprināšanas metodi, un ir labi apdedzināti. Lauskas pārsvarā ir nedekorētas, bet dažos fragmentos redzamas diagonālas zobainu iespaidumu rindas vai īsas, iespiestas līnijas, savukārt virsmas ir gludas vai daļēji švīkatas. Abi augšmalu fragmenti ir nedekorēti, un tie sašaurinās virzienā uz augšu. Lielā Ludzas ezera apkārtnē atrastie Narvas keramikas trauku fragmenti, ņemot vērā to ģeogrāfisko tuvumu, līdzinās Narvas (Osas) traukiem no Lubāna ezera apkārtnes un uzrāda arī dažas līdzības ornamentos ar Narvas keramiku Igaunijas dienvidaustrumos un ziemeļaustrumos, kā arī Krievijas ziemeļrietumos.

Šajā rakstā ir uzsvērts, ka, ja ar terminu “Narvas keramika” apzīmē atšķirīgu, homogēnu tipoloģisko vienību, tas ir jāuztver tā sākotnējā nozīmē, kā to definēja Lembits Jānitss, respektīvi, tas attiecas tikai uz agrāko keramiku, kas izmantota šajā apvidū pirms tipiskās ķemmes-bedrišu keramikas parādīšanās. Latvijā līdz šim pieejamie šī perioda radioaktīvā oglekļa datējumi galvenokārt ir no Osas un Zvidzes apmetnēm, taču bieži tie ir sliktas kvalitātes un ar neskaidriem datētajiem kontekstiem. Tomēr datējumi attiecina keramikas parādīšanos uz laika periodu ap 5500. gadu pr. Kr. Balstoties uz datējumiem un hronoloģiju kaimiņu reģionos (Igaunijā un Krievijas rietumos), šajā rakstā ieteikts Narvas keramikas parādīšanos un izmantošanu Latvijā attiecināt uz periodu no 5500. līdz 3900. gadam pr. Kr.

Narvas keramikas atradumi Lielā Ludzas ezera apkārtnē sniedz jaunas ziņas un bagātina mūsu izpratni par agrākās keramikas izmantošanu Latvijā. Lai gan šie atradumi atbilst Narvas keramikas atradumiem arī citos Austrumbaltijas reģionos, tie arī uzsver vajadzību pēc turpmākiem reģionāliem un starpreģionāliem pētījumiem, lai izprastu agrākās keramikas izmantošanas sociāli kulturālo dinamiku un hronoloģiju Latvijas austrumu un rietumu daļās.

A TROJAN HORSE: LITHUANIAN COMMUNIST PARTY ACTIVITIES IN LEGAL ORGANISATIONS, 1934–1940*

Marius Ēmužis

 0009-0003-3548-4711

This article examines the activities of the Lithuanian Communist Party and its efforts to utilise a strategy emerging after the Seventh Comintern Congress to infiltrate, establish, and exploit legal Lithuanian organisations in order to influence their members, disseminate propaganda, or bring these organisations under their control. Although communist activity in Lithuania was fairly insubstantial, communists used their operations to approach and establish contact with individual leaders on the Lithuanian left and later, after the Soviet occupation, exploited them to form a new administration.

Keywords: Comintern, Communist Party of Lithuania, communist infiltration, communist legal work, fifth column, Seventh Comintern Congress

Introduction

A new strategy adopted at the Seventh Comintern Congress in the summer of 1935 marked a significant shift in the policies of the Communist Party. Firstly, communist parties were expected to alter their position towards more moderate socialist parties and become a political force through the creation of popular fronts in coalition with centre-left parties. Secondly, local Comintern sections

* This research has been funded by the European Social Fund under the No. 09.3.3-LMT-K-712, “Development of Competences of Scientists, other Researchers and Students through Practical Research Activities” measure.

were to be given greater independence, since it was felt that guidance suitable for all of them could not be provided solely from Moscow.¹

A change also occurred in attitudes towards legal opportunities for communist activity. In his address to the conference, Secretary General of the Comintern Georgi Dimitrov asserted:

“Comrades, you recall the ancient legend about the capture of Troy. Troy was inaccessible to the armies attacking her. [...] And the attacking army [...] was unable to achieve victory until, with the aid of the famous Trojan horse, it managed to penetrate [...] We revolutionary workers, it appears to me, should not be shy about using the same tactics with regard to our fascist foe [...].”²

Although Dimitrov spoke at length about popular and united fronts,³ by using the Trojan Horse allegory he referred to a different tactic – covert activity within organisations and parties, and not collaboration in any “fronts”. The resolution adopted by the congress after Dimitrov’s address stipulated that communists must “penetrate all mass fascist organisations possessing a monopoly of legality in their countries”⁴ to undermine a given government’s social base. This article discusses the adoption of the aforementioned tactic undertaken by the Communist Party of Lithuania (CPL) within legal organisations. This article will not delve into the CPL’s efforts to collaborate with other opposition parties, form a united or popular front, or even infiltrate and influence them. While these topics have been explored in Lithuanian historiography,⁵ a comprehensive analysis would require different sources.

The CPL was illegal in Lithuania for almost all the interwar period, due to its involvement in the failed attempt to create a Soviet state with the help of the advancing Red Army in 1919. Forced underground, the CPL published newspapers, proclamations and organised demonstrations and worker strikes. These activities attempted to disrupt the life of society and to foster dissatisfaction

1 Firsov 2019.

2 Georgy Dimitrov (1935). *The Fascist Offensive and the Tasks of the Communist International in the Struggle of the Working Class against Fascism*. [Marxist Internet Archive], at: https://www.marxists.org/reference/archive/dimitrov/works/1935/08_02.htm (last access: 02.09.2023).

3 A United Front was an alliance of working-class groups; Popular Front was a broader coalition that included both leftist and non-proletarian parties.

4 Resolution of the Comintern adopted after the address of Dimitrov [in Lithuanian], 20.08.1935. Special archive of Lithuania (Lietuvos Ypatingasis Archyvas, Vilnius; hereinafter: LYA), 77–18–1, p. 79.

5 Svarauskas, Tamošaitis 2007; Labanauskas 2010.

with the government and its policies. The goal was to pave the way for a coup or the overthrow of the government. But the members and leaders of the party were often arrested, so its activities were disrupted. Operating underground was not the only difficulty the CPL faced. Managing party activities proved to be challenging as well when two key leaders, Zigmas Aleksa-Angarietis and Vincas Mickevičius-Kapsukas, left Lithuania for Soviet Russia after the failed attempt to create a Soviet puppet state. Their prominence made operating within Lithuania too risky for them. The Lithuanian government would have spared no effort to apprehend them. Working within the Comintern apparatus, they directed the CPL from afar. However, covert communication methods made this a slow process: until the mid-1930s, communication relied solely on couriers. Radio communication was not established until around 1934.

The early 1920s saw Lithuanian communists, despite their outlawed status, begin covertly seeking opportunities to participate in legal activities. This included some communists successfully being elected to the Lithuanian parliament under the guise of representing labour organisations. Communists also took part in elections to the National Health Insurance Fund, municipal elections, operated in various nationwide legal organisations, and also tried to become active within the military.

As the overall strategy changed after the Seventh Comintern Congress, these activities were meant to become more systematic, and in countries where communist parties were banned, as in Lithuania, communists were to begin operating both within legal left-leaning organisations and in official state-inspired (“fascist”)⁶ organisations – a tactic they had previously shunned. These were the only opportunities available for them to increase the dissemination and influence of the communist propaganda.

Communist activity in the Republic of Lithuania before the Second World War was modest. Notably, efforts to operate legally were no exception to this trend. By operating discreetly and leveraging legal channels, the CPL successfully recruited and organised individuals who later played key roles in the consolidation of Soviet power in 1940–1941. While the highest positions in the new administration after the occupation were appointed by the Soviet envoy Vladimir Dekanozov, lower-level officials, such as heads of ministerial departments, newspaper editors

6 Communists applied a very broad meaning of the term “fascism”. It could be used to describe social democrats (“social-fascists”) as well as other left-wing, centrist and right-leaning organisations. As for involvement with “fascist” organisations, however, communists had in mind right-wing organisations or parties founded with the official backing of the state, such as the Lithuanian Riflemen’s Union (*Šaulių Sąjunga*).

and many more, were often selected by the leadership of the Communist Party of Lithuania (often in consultations with Dekanozov or other Soviet officials).

The Comintern's activities in various countries had been studied quite extensively: from European countries⁷ and USA⁸ to Latin America⁹ and other continents.¹⁰ The Comintern's politics, relations between the Comintern and Soviet leadership have also received considerable attention in literature.¹¹ Most researchers tend to focus on illegal activities and secret networks or on the Comintern and communist party activities in general. They often overlook legal or semi-legal activities. This paper aims to research the CPL's legal activities in 1934–1940. It will explore the methods, organisations used, and the outcomes of such policies. While this analysis will provide context through general events, the sheer volume of small-scale legal activities necessitates focusing on particularly significant and larger-scale examples. To delve deeper into these tactics, we will explore two case studies: the Freethinkers' Ethical Cultural Society and the Jewish Educational Society. The organisations were chosen for study to illustrate varying approaches and outcomes, providing a nuanced understanding of the CPL's methods. While these organisations were not inherently hostile to left-wing ideology, the CPL's efforts were not simple.

In the post-independence period, Lithuanian historians have largely overlooked the CPL's broader activities. Their primary focus has been on the Party's interactions with the intelligentsia. To avoid duplicating the existing research,¹² this paper will not delve into the CPL's internal organisational challenges or its relationship with the left-wing intelligentsia. These topics require separate analysis using specialised sources.

Soviet historians, on the other hand, wrote extensively about the CPL's history, exalting the party and its activities. Legal party activities also have received some attention.¹³ The focus has been mainly on communist efforts to

7 In 2019, a conference was held in Moscow in honour of the centenary of Comintern. Papers on Comintern and communist party activities in Denmark, Yugoslavia, Norway, and other countries were presented there. See Kajzer, Sorokin 2020. Numerous other research publications on this topic have also been published: Fishman 1995; Thorpe 1998. For a recent overview on related literature and a list of references, see Laamanen 2019.

8 Zumoff 2014; Klerh, Haynes, Firsov 1996.

9 Caballero 1986.

10 Onimaru 2016.

11 McDermott and Agnew 1996; Rosenfeldt 2009, Firsov, Klerh, Haynes 2014, Studer 2015.

12 Tamošaitis 2010.

13 Lempertas 1960, 1962; Mančinskas 1968; Beresnevičius 1983.

influence the intelligentsia and form a popular front.¹⁴ Other historians focused on the CPL's attempts to influence political opposition to the ruling party in Lithuania.¹⁵ These pro-communist historians generally emphasise the influence of communist activists in such organisations, but did not discuss the difficulties that these activists faced. Their portrayal of the CPL as a highly influential force is exaggerated. This paper argues that despite notable influence within specific organisations, the CPL's broader impact on Lithuanian society was limited. Its most significant achievement was the establishment of a network of individuals who could be mobilised post-occupation.

This article is based almost exclusively on unpublished sources: documents (correspondence, reports) of the CPL Central Committee (CC); unpublished memoirs of Communist Party members,¹⁶ and documents produced by the pre-war Lithuanian Ministry of Internal Affairs (MIA) and the Lithuanian Department for State Security (DSS).¹⁷ Analysing these documents is challenging due to inherent biases. For instance, the CPL's materials may exaggerate the Party's operational reach, and DSS reports might contain operational information gleaned from informants, that after some time proved misleading. Comparing the CPL and DSS documents reveals that communist records only captured a fraction of the CPL activities. The CPL leadership lacked complete information about its members engaged in legal organisations, and such activities were likely omitted from reports for secrecy. It is thus paradoxical that, while the CPL's reports contain little information about communist infiltration of legal organisations, the DSS documents mention communist activity occurring in some organisations. Admittedly, the DSS assessments of the CPL membership and participation in legal activities might be inaccurate. Some left-leaning individuals likely interacted with the CPL members without realising their party affiliation, so these interactions alone do not necessarily indicate sympathy for the communist cause, but the DSS sometimes viewed such interaction as a contact with the CPL. However, we can partially corroborate the DSS information by tracing the individuals mentioned there to documented pro-communist activities, or even their participation in the Soviet administration after Lithuania's occupation. Such cross-referencing across sources is crucial for a comprehensive picture.

14 Glovackienė 1974; Bložė 1980.

15 Bauža 1976.

16 They are kept in the Special Archive of Lithuania (LYA).

17 These are stored in the Central State Archive of Lithuania (Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas; hereinafter: LCVA).

A tactical shift in the Comintern and the directions of legal activities of the CPL

The strategy of the Comintern and changes in it can be analysed in specific phases. The years between 1928 and 1933 have been called the “third period”, during which discord with social democrats intensified. But after the Nazi rise to power in Germany in 1933, one of the reasons cited for the National Socialists’ success was the existing discord and division within the “leftist bloc”, leading to a cautious discussion about the need for changes to the Comintern’s strategy.¹⁸

Discussing changes to the Comintern’s strategy was one thing, but implementing them in practice proved far more difficult. As previously noted, the CPL’s leadership, geographically distant and struggling with slow communication channels, lacked a clear understanding of the situation on the ground in Lithuania. The first systematic operational instructions about the implementation of the new tactics reached Lithuania only in November 1935. These were not instructions developed for specific cases. The CPL leader Angarietis admitted that it was impossible to issue such guidelines without sufficient knowledge of specific circumstances. As a result, his proposals were confusing and out of touch with situation on the ground, demonstrating how far removed the CPL leader was from what was happening in Lithuania.¹⁹

Examining Angarietis’ “advice” alongside other sources reveals three strategies for communist activity within legal organisations. Two of these – establishing new cover organisations and infiltrating the existing political parties and their affiliates – received some attention but ultimately proved unsuccessful, mainly due to government policies. As Lithuania was still under martial law (due to the failure of ceasefire talks and continued tensions with Poland), some laws and liberties were suspended, district commanders had considerable authority. Having assumed the post of Lithuania’s president after the coup of 1926, Antanas Smetona strengthened his authoritarian regime in the 1930s. On 6 February 1936, in preparation for the scheduled parliamentary elections (the previous parliament had been dissolved in 1927), the government decided to disband all political parties (except the ruling *Tautininkai* [Nationalists] and parties in Klaipėda Autonomous District). While this measure curtailed the legal activities of communists, it also pushed some members of the outlawed parties underground, where they adopted a more radical stance in opposition to

¹⁸ McDermott and Agnew 1996, 120.

¹⁹ Letter of Angarietis to the CPL CC [in Lithuanian], 05.11.1935. LYA, 77–18–11, p. 196.

the ruling *Tautininkai* party. Forced to focus on organisations still able to operate legally, communists faced further restrictions with the passage of a new Law on Associations in February 1936, which granted the Ministry of Internal Affairs broad authority to restrict organisations and parties. Faced with stricter regulations, organisations either amended their charters and re-registered, or faced outright bans.

The CPL, however, aimed to retain influence by infiltrating or establishing units within existing organisations. This strategy was the most successful. Communists were instructed to join these groups, not undermine them: Angarietis' labelling these groups "Christian" or "fascist" mattered little, as they were often neither of the sort. The communists' goal was to gain control through pro-communist leadership elected by loyal to them members, while also disseminating communist or pro-Soviet information and ideas within these organisations. This could involve organising lectures: for example, by well-known writers and artists who had returned from the USSR with glowing reports or seizing control of the organisations' newspapers.²⁰

The CPL prioritised infiltrating organisations with large working-class membership. This is evident in their successful infiltration of the athletic clubs of the Chamber of Labour, an organisation established to provide leisure activities and education for workers. According to a DSS report: "A considerable number of all kinds of communist elements have slipped in among club members, where they freely disseminate communist propaganda. The clubs organise all kinds of events and, as we have seen, a portion of profits from these events is given to benefit the Communist Party, because there is no proper bookkeeping."²¹ The document cited a specific example where *Maistininkai* (Food Processors') Club leaders allegedly conspired with cinema owner Epstein to screen a film, diverting the profits to the Communist Party. A similar incident reportedly occurred at the *Viktorija* Club.

Another example was an attempt to exploit social problems and organisations dedicated to solving them. In the 1930s, the provisional capital Kaunas had a housing crisis – it was particularly difficult to purchase housing in Kaunas, so renting was quite common. Fuelled by Kaunas' rapid growth, apartment rents skyrocketed, prompting the establishment of the Tenants' Society in 1938. This association aimed to resolve disputes between landlords and tenants, support struggling

20 Letter of Angarietis to the CPL CC [in Lithuanian], 05.11.1935. LYA, 77–18–11, p. 196.

21 Information of State Security Department [in Lithuanian], 01.04.1940. LCVA, 378–10–575, p. 13.

renters, and promote cultural activities for residents of Kaunas and its suburbs. The founders of the organisation had no affiliation to the Communist Party, but due to the scale of the problem, interest in the society grew, and by early 1939 it had six hundred members,²² including communists whose influence gradually increased. By March 1939, these members secured a pro-communist executive board through an election. The CPL member Jadvyga Rutkevičiūtė took charge of the cultural affairs. Meanwhile, two prominent figures, pro-Soviet journalist Justas Paleckis and agronomist Alfonsas Žukauskas, were elected chairman and vice chairman, respectively.²³ Both were already actively advocating for radical, anti-governmental, and pro-Soviet ideas through their involvement in other organisations. After the Soviet occupation of Lithuania in 1940, Paleckis was installed as the Prime Minister and interim President, while Žukauskas took charge of the Land Commission, which oversaw the redistribution of land ownership.

The CPL also attempted to influence intelligentsia. The CPL member Michalina Meškauskienė was instructed to establish a literary journal. She secured the crucial support of Vincas Krėvė-Mickevičius, a prominent professor at Vytautas Magnus University.²⁴ Despite being short-lived, with only two issues published before its ban, the journal served the CPL's goals. It provided a platform for disseminating their views, not overtly radical communist ideology, but rather moderate leftist ideas and, crucially, pro-Soviet sentiment.

The Communist Party of Lithuania employed infiltration tactics to influence over a dozen organisations. As the following case studies will demonstrate, their primary objective was to gain control of these organisations. This meant securing enough members, not necessarily card-carrying communists, but people with radical leanings opposed to the existing power structure. This influence allowed them to elect pro-communist leadership and manipulate the organisation's press, common tactics across these groups.

Case one: The Freethinkers' Ethical Cultural Society and communist infiltration

Founded in 1923, the Freethinkers' Ethical Cultural Society (*Laisvamanių etinės kultūros draugija*; FECS) aimed to unite freethinkers and others who had cut all ties with religion. Though none of the Society's founding members were affiliated

22 Organizational Statistical Data [in Lithuanian], 17.07.1939. LCVA, 402–5–38, p. 16.

23 Letter from the Tenants' Society [in Lithuanian], 01.03.1939. LCVA, 402–5–38, p. 12.

24 Michalina Meškauskienė (1966). LKP telkė inteligentijos jėgas. *Komunistas*, 10, p. 68.

with or openly supported the Lithuanian Communist Party, the organisation's secular focus resonated with communists, particularly in Lithuania's provinces during the 1920s. This non-religious direction unintentionally facilitated communist infiltration. Initially, the CPL viewed the FECS as too moderate, dismissing it as "bourgeois". However, this perspective shifted following the Comintern's Seventh Congress, which emphasised exploiting all avenues for communist activity.²⁵

The dissolution of political parties and some organisations in February 1936 significantly impacted the FECS. It became a refuge for liberals, socialists, and even communists who all were denied other legal avenues for political activity: the Freethinkers experienced a surge in growth after 1936, the amount of units jumped from 20 in 1933 to 68 by 1937,²⁶ and membership nearly quadrupled, rising from 340 in 1932 to 2143 by 1939.²⁷ This transformed the FECS into a key platform for disseminating anti-government rhetoric, aligning in part with communist goals. However, communists also took a more active role, expressing their ideology and pro-Soviet views through leaflets, lectures, and open agitation.²⁸

While the influx was not limited to communists, they actively participated in establishing new units, contributing to the FECS's growth. Already in 1935, Angarietis encouraged communists to "[begin; M. Ē.] opening Freethinkers' units in villages and small towns, to have options of legal operation there. Initially, avoid aggravating relations with the centre [board], which should be formally recognised so that we can organise as many units as possible".²⁹

The creation of these units, according to Angarietis' instructions, was also part of the infiltration strategy, albeit a more subtle version. And although the communists' approach was cautious, the final objective remained the establishment of control over the entire organisation. The CPL members in the provinces did receive these instructions, because the DSS began obtaining information in early 1936 regarding communist plans to take control of particular FECS

25 Daulius 1936, 22.

26 Request to the Interior Minister regarding the registration of Freethinkers' chapters [in Lithuanian], 08.03.1937. LCVA, 1367-1-467, pp. 42-44.

27 Organizational Statistical Data [in Lithuanian], 15.07.1939. LCVA, 1367-1-467, p. 138.

28 Report of State Security Police, 09.07.1937. LCVA, 378-3-4577, p. 398; Report of DSS agent, 22.06.1939. LCVA, 378-10-606, p. 16.

29 Letter from Angarietis [in Lithuanian], 08.11.1935. LYA, 77-18-11, p. 202.

units.³⁰ The CPL had also designated a special instructor, Leiba Solominas, to work with the FECS, but he remained principally active in Kaunas.³¹

The CPL prioritised infiltrating FECS units for three critical reasons. First, FECS units provided convenient opportunities for various unlawful political activities, particularly those promoting communist ideas. A DSS agent's report documented a case in Alvydas County where CPL members created a FECS unit, which served merely as a facade to amass funds and hold seemingly legitimate gatherings.³² During a routine surveillance operation, a DSS officer monitored a FECS unit outing in Šančiai, a primarily working-class district of Kaunas. He identified approximately twelve individuals known to be the Communist Party members. The officer's report noted that the group sang Russian Soviet songs, and one member collected donations to support imprisoned communists.³³

Communists also pursued more ambitious infiltration goals. The second reason involved strategically electing communist sympathisers or party members as unit leaders, effectively seizing control from within. Third, unit representatives elected the FECS congress, which in turn elected the organisation's leadership. By gaining influence in both units and the congress, the CPL aimed to subvert the entire FECS towards a pro-communist or more radical ideology.

Originally an apolitical cultural organisation, the FECS became a target for pro-communist activists who saw an opportunity to politicise the society and intensify pressure on the government.³⁴ A key objective was seizing control of *Laisvoji mintis* (Free Thought), the FECS's newspaper, popular among leftists. This attempt was successful. Despite censorship in Lithuania, its lax enforcement allowed the paper to become a platform for pro-Soviet and communist views. It is worth noting that due to Lithuania's interwar geopolitical situation, the USSR was regarded as a friendly state. Unresolved conflicts with Poland, over Vilnius, and Nazi Germany, particularly over the Klaipėda (Memel) region, made Lithuanian politicians to often lean for support towards the USSR – a non-aggression pact was signed in 1926. Caught in a geopolitical dilemma, Lithuania found itself between a friendly-seeming USSR and the internal threat posed by the Comintern and its Lithuanian affiliate, the CPL.

30 Report by DSS agent "Kapsas" [in Lithuanian], 30.01.1936. LCVA, 378–10–671, p. 80.

31 Autobiography of Leiba Solominas [in Lithuanian], 27.05.1966. LYA, 3377–46–811, p. 4.

32 Report by DSS agent "Maurutis" [in Lithuanian], 31.01.1940. LCVA, 378–5–4426, p. 166.

33 Report by DSS officer [in Lithuanian], 10.06.1939. LCVA, 378–10–84, p. 161.

34 *Laisvoji mintis*, 9 (83), 01.05.1939, p. 8.

A personal conflict between two FECS board members in late 1939 presented an opportunity for communist sympathisers and CPL members. They capitalised on the situation by calling for a new board election. The communist infiltration of FECS units remained largely undetected. Many were unaware that communist members and sympathisers dominated some units' delegations to the congress. As one delegate later revealed, their goal was to oust "government agents from the Central Board"³⁵ and install individuals aligned with the CPL or its cause.

Despite outward appearances of a smooth congress,³⁶ sharp disagreements erupted during the board election, particularly concerning the voting procedure. Failing to reach consensus, the presidium recessed for deliberation. Upon their return, they bypassed open nominations and presented a pre-determined list of candidates for the board. The pre-selected slate of candidates secured a unanimous vote. While the participants' motives remain unclear, it is likely they were unaware of the full extent of communist or radically anti-government element manipulation and simply desired to avoid further discord. The newly elected FECS board saw three of its seven members openly affiliated with the communist cause: Mečislovas Gedvilas, Alfonsas Žukauskas, and Valerijonas Knyva.³⁷

While no direct documentary evidence exists of instructions issued to the CPL members to infiltrate the FECS leadership, this absence could be due to the need for secrecy in such operations. The main communist Trojan Horse within the FECS was Gedvilas, a CPL member since 1934, he never acted bluntly and was considered a more moderate oppositionist. This, it appears, was a deliberate CPL's tactic. By remaining active in multiple organisations, including the FECS, Gedvilas could subtly push them towards an anti-government and even a more radical stance. Over time, he rose to prominence within the FECS, wielding significant influence. He strategically recruited loyal individuals from his past associations (Gedvilas and Knyva had worked together before) solidifying his control and further tipping the scales within the organisation.³⁸

The CPL members' infiltration of the FECS leadership played some role in advancing the Lithuanian Communist Party's agenda, but the main outcome was gaining some important contacts with like-minded people. The CPL leveraged these contacts strategically when the time was right. In March 1940, the DSS reported the CPL's attempt to organise a general strike. Their strategy involved

35 Memoirs of Kazys Jočys [in Lithuanian], 08.08.1954. LYA, 3377–2–56, p. 5.

36 Drąsiai žengsime į ateitį. *Laisvoji mintis*, 12 (85), 15.06.1939, p. 1.

37 Note to the Interior Minister about the election of a new board [in Lithuanian], 09.06.1939. LCVA, 1367–1–467, p. 118.

38 Report by DSS agent "N" [in Lithuanian], 22.04.1940. LCVA, 378–10–597, p. 96.

communist members within the Freethinkers' organisation, as well as two others known for pro-communist or anti-government leanings: Tenants' Societies and Chamber of Labour athletic clubs.³⁹ While the general strike failed, the report indicates the CPL's efforts to mobilise these groups for disruptive actions.

The Soviet occupation, in the summer of 1940 saw the disbanding of all independent Lithuanian organisations. Notably, the Freethinkers' Society was one of the few exceptions. This suggests the communists valued the Freethinkers' potential to spread atheism, evidenced by the society's expanded atheistic programme and the increased circulation and page count of its newspaper, *Laisvoji mintis*. The FECS only ceased operations in 1941, after the outbreak of the Second World War on the Eastern front.

The Soviet occupation saw communist infiltrators from the Freethinkers' Society and other organisations rise to prominence. One such figure was Gedvilas, who swiftly assumed leadership of the Ministry of Internal Affairs in the newly established *People's Government*. He filled key positions with his associates, including the afore mentioned Knyva, who became a department director. Within weeks, Gedvilas ascended to the position of Prime Minister, a title later changed to Chairman of the Council of Ministers of Soviet Lithuania, a role he held until 1956.

Case two: The Jewish Educational Society and its newspapers

The second case study shows how pro-communist elements seized control of the Jewish Educational Society (*Yiddishe Bildungs Gezelshaft*; JES), publisher of the Yiddish-language newspaper *Folksblat*. This manoeuvre provided them with a platform to disseminate propaganda, effectively transforming the publication into a pro-Soviet and sometimes even communist mouthpiece.

While some portray the Lithuanian Jews as inherently pro-communist, this view is inaccurate. Only a minority within the sizable Lithuanian Jewish community embraced communism. The CPL actively sought Jewish support, assigning dedicated members to the task and even establishing a department within their Central Committee.⁴⁰ Schools, teachers, cultural/educational societies, and the press served as their primary channels for influencing the Jewish opinion.

39 Review of political parties and organisations' activity in March 1940 [in Lithuanian]. 00.03.1940. LCVA, 378–10–67, p. 1b.

40 Note regarding the work of the CPL CC Bureau among Jews [in Russian], [s. d.]. LYA, 77–23–1, pp. 67–68.

Far from monolithic, the Lithuanian Jewish community grappled with diverse political, cultural, and religious viewpoints. Zionists on the right and Folkists on the left represented the two main political movements, while others adhered to liberal or centrist ideologies. This division transcended politics, influencing cultural spheres as well. Private schools emerged with Hebrew, Yiddish, and Lithuanian as languages of instruction, shaping their students' perspectives.⁴¹ Capitalising on this leftist leaning, communists actively infiltrated secondary schools, particularly the Jewish Commercial (later *Sholem Aleichem*) Gymnasium.

To solidify their hold on the Lithuanian Jews, communists targeted various Jewish cultural organisations. These included the Jewish Theatre Society (*Idishe Teater Gezelshaft*), the Society for Promotion of Commercial Studies, and others. Their most successful infiltration, however, was at the Jewish Educational Society.

Despite the closure of most organisations and political parties in 1936, the JES remained operational. This vacuum provided an opportunity for left-leaning and communist Jews to become increasingly active within the JES,⁴² gradually wresting control of it. By 1937–1938, several communist-linked activists secured seats on the JES board. Notably, Aronas Kolodnas, a communist sympathiser (though not yet a CPL member), became both chairman of the society and editor of its newspaper *Folksblat*.⁴³

Folksblat's content gradually shifted as communist sympathisers infiltrated its editorial board. Previously, the newspaper had embraced diverse perspectives, including both praise and criticism of the USSR. However, the new editorial team steered *Folksblat* towards presenting a more favourable view of the Soviet Union. The paper's editor, Kolodnas, later recalled that censors criticised him for the abundance of pro-Soviet material in his publication. In defence, Kolodnas cited a lack of funds to subscribe to Western news services, forcing him to rely on the official Soviet news agency TASS. He further justified his newspaper's content by pointing out the official designation of the USSR as a friend of Lithuania at the time.⁴⁴

To broaden its reach, the JES, now controlled by pro-communist individuals, began publishing an evening newspaper called *Ovntblat* in 1938. They followed

41 Atamukas 2007, 173–176.

42 Autobiography of Leiba Šausas [in Lithuanian], 01.06.1967. LYA, 3377–46–866, p. 5.

43 Note to the Kaunas City and District Chief [in Lithuanian], 01.04.1938. LCVA, 402–5–164, p. 17.

44 Memoirs of Aronas Kolodnas [in Lithuanian], 20.09.1954. LYA, 3377–8–103, pp. 6–7.

this up with the *Shtraln* magazine, both publications led by party member Genrikas Zimanas.⁴⁵

The DSS repeatedly documented communist infiltration within *Folksblat* and *Ovntblat*'s editorial boards. As early as in 1935, the DSS flagged *Folksblat* for publishing a significant amount of pro-Soviet content, allegedly overseen by a former CPL member.⁴⁶ Later, according to the DSS, *Folksblat*'s content transitioned to openly advocating for communism. The DSS information report from February 1940 revealed that "the leftist Jewish (Jewish Educational Society) newspaper in Kaunas, *Folksblat*, and the evening *Ovntblat* have recently become true promoters of communist ideas in Lithuania. There has not been one single issue without references to articles in *Pravda* and *Izvestiya* which are important for the communists".⁴⁷

The DSS also raised concerns about *Folksblat*'s financial viability. Published in a large, six-page format similar to Soviet newspapers, it remained cheaper than the Zionist paper *Idishe Shtime* despite having fewer subscribers. This discrepancy fuelled suspicion among the DSS executives. The DSS report, while not explicitly stating it, hinted at potential Soviet financial backing for *Folksblat* due to a curious shift. Previously, the Soviet Legation in Lithuania had collaborated with various Jewish newspapers. However, they now focused solely on *Folksblat*, whose editor, Kolodnas, received frequent invitations to legation receptions. This close relationship fuelled suspicion of a financial link.⁴⁸ In his memoirs, Kolodnas recalled the conspicuous favouritism he received from Soviet representatives, including First Secretary Fyodor Molochkov, Military Attaché Major Korotkich, an advisor named Semyonov, and TASS correspondent in Lithuania Lukyanov.⁴⁹ Raising further suspicion, *Folksblat* reporter Emanuelis Vaserdamas held a concurrent position as secretary at the Soviet Legation from October 1939 to August 1940.⁵⁰

After surviving for six months after the Soviet occupation, *Folksblat* was ultimately shut down in December 1940, whereas many Lithuanian newspapers had been closed already in June. By 1941, only *Shtraln* magazine remained.

45 Memoirs of Aronas Kolodnas [in Lithuanian], 20.09.1954. LYA, 3377–8–103, pp. 5–8, 11.

46 Report by DSS agent "Rauskis" [in Lithuanian], 06.06.1935. LCVA, 378–3–3152, p. 48.

47 Kaunas district State Security Police report [in Lithuanian], 26.02.1940. LCVA, 378–5–3702, p. 212.

48 Ibidem.

49 Memoirs of Aronas Kolodnas [in Lithuanian], 20.09.1954. LYA, 3377–8–103, p. 10.

50 Autobiography of Emanuelis Vaserdamas [in Lithuanian], 06.06.1966. LYA, 3377–46–972, p. 7.

While the true impact of pro-Soviet publications like *Folksblat* and *Ovntblat* on the Lithuanian Jews is unclear, these papers served the CPL. They helped establish valuable contacts within the community, and after the occupation in June 1940, the CPL hired many former staff from these publications to Sovietise Lithuania's major newspapers – Leiba Šausas, a CPL member from 1936, after the Soviet occupation became deputy editor of the main newspaper *Tiesa*, while Genrikas Zimanas, also a CPL member from 1934, became editor-in-chief of *Tiesa*; the aforementioned Vaserdamas became deputy editor of the main communist youth newspaper *Komjaunimo Tiesa*. These individuals, with their experience and connections, played a key role in reshaping the media landscape after the occupation.⁵¹

Conclusions

Infiltration proved the most successful strategy for the Communist Party of Lithuania (CPL) to influence legal organisations. Establishing new communist organisations and infiltrating the existing political parties were hampered by government restrictions. Instead, the CPL focused on infiltrating the existing organisations, aiming to gain control through electing pro-communist leaders and manipulating their publications or events to spread pro-communist and pro-Soviet ideology. The Communist Party of Lithuania employed infiltration tactics to influence over a dozen organisations.

Two case studies demonstrate how the CPL infiltrated the Freethinkers' Ethical Cultural Society (FECS) and the Jewish Educational Society (JES). CPL members, sympathisers, and even other radical oppositionists joined these organisations only as a cover (as a facade to amass funds or hold seemingly legitimate gatherings), or with the intention to achieve influence in the leadership (by strategically electing pro-communist unit boards and/or the central board). This influence allowed them to shape activities and publications.

Pro-communist elements within the FECS gained influence by electing a pro-communist board, leading the organisation to adopt a more political and oppositional stance, deviating from its original apolitical and cultural focus. Meanwhile, pro-communist members, within the JES, gained influence in the leadership and influenced the existing newspaper *Folksblat* and even established two new pro-communist and pro-Soviet publications. The Lithuanian

⁵¹ Leiba Šausas employment records [in Lithuanian], 01.06.1967. LYA, 3377–46–866, p. 1; Leiba Zelanskis employment records, 23.06.1977. LYA, 3377–46–1221, p. 1.

Department for State Security (DSS) suspected Soviet financing of these publications due to their pro-Soviet and openly communist content. Following the Soviet occupation and Sovietisation of Lithuania, leaders from both organisations were appointed to leadership roles in the new government and institutions.

ABBREVIATIONS / SAĪSINĀJUMI

DSS – Department for State Security
FECS – Freethinkers' Ethical Culture Society
JES – Jewish Educational Society
CPL – Communist Party of Lithuania
CC – Central Committee
MIA – Ministry of Internal Affairs

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

Unpublished Sources / Npublicētie avoti

Lietuvos Ypatingasis Archyvas, Vilnius / Lithuanian Special Archive; LYA

LYA, 77–18–1: Resolution of the Comintern adopted after the address of Dimitrov [in Lithuanian], 20.08.1935, p. 79.

LYA, 77–18–11: Letter of Angarietis to the CPL CC [in Lithuanian], 05.11.1935, p. 196.

LYA, 77–18–11: Letter from Angarietis [in Lithuanian], 08.11.1935, p. 202.

LYA, 77–23–1: Note regarding CPL CC Bureau work among Jews [in Russian], [s. d.], pp. 67–68.

LYA, 3377–2–56: Memoirs of Kazys Jočys [in Lithuanian], 08.08.1954, p. 5.

LYA, 3377–8–103: Memoirs of Aronas Kolodnas [in Lithuanian], 20.09.1954, pp. 6–7, 10.

LYA, 3377–46–811: Autobiography of Leiba Solominas [in Lithuanian], 27.05.1966, p. 4.

LYA, 3377–46–866: Leiba Šausas employment records [in Lithuanian], [s. l.], 01.06.1967, p. 1.

LYA, 3377–46–866: Autobiography of Leiba Šausas [in Lithuanian], 01.06.1967, p. 5.

LYA, 3377–46–972: Autobiography of Emanuelis Vaserdamas [in Lithuanian], 06.06.1966, p. 7.

LYA, 3377–46–1221: Leiba Zelanskis employment records, [s. l.], 23.06.1977., p. 1.

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, Vilnius / Central State Archive of Lithuania; LCVA

LCVA, 378–3–3152: Report by DSS agent “Rauskis” [in Lithuanian], 06.06.1935, p. 48.

LCVA, 378–3–4577: Report of State Security Police, 09.07.1937, p. 398.

LCVA, 378–5–3702: Kaunas district State Security Police report [in Lithuanian], 26.02.1940, p. 212.

- LCVA, 378–5–4426: Report by DSS agent „Maurutis” [in Lithuanian], 31.01.1940, p. 166.
- LCVA, 378–10–67: Review of political party and organisation activity during March 1940 [in Lithuanian]. 00.03.1940, p. 1b.
- LCVA, 378–10–84: Report by DSS officer [in Lithuanian], 10.06.1939, p. 161.
- LCVA, 378–10–575: Information of State security department [in Lithuanian], 01.04.1940, p. 13.
- LCVA, 378–10–597: Report by DSS agent “N” [in Lithuanian], 22.04.1940, p. 96.
- LCVA, 378–10–606: Report of DSS agent, 22.06.1939, p. 16.
- LCVA, 378–10–671: Report by DSS agent “Kapsas” [in Lithuanian], 30.01.1936, p. 80.
- LCVA, 402–5–38: Letter from the Tenants’ Society [in Lithuanian], 01.03.1939, p. 12.
- LCVA, 402–5–38: Organizational Statistical Data [in Lithuanian], 17.07.1939, p. 16.
- LCVA, 402–5–164: Note to the Kaunas City and District Chief [in Lithuanian], 01.04.1938, p. 17.
- LCVA, 1367–1–467: Request to the Interior Minister regarding the registration of Freethinkers’ chapters [in Lithuanian], 08.03.1937, pp. 42–44.
- LCVA, 1367–1–467: Note to the Interior Minister about the election of a new board [in Lithuanian], 09.06.1939, p. 118.
- LCVA, 1367–1–467: Organizational Statistical Data [in Lithuanian], 15.07.1939, p. 138.

Published Sources / Publicētie avoti

- Daulius, J. (1936). *Laisvamanybė Lietuvoje: Kas ji ir ko ji nori?* Kaunas.
- Dimitrov, Georgy (1935). The Fascist Offensive and the Tasks of the Communist International in the Struggle of the Working Class against Fascism. Marxist Internet Archive, at: https://www.marxists.org/reference/archive/dimitrov/works/1935/08_02.htm (last access: 02.09.2023).
- Meškauskienė, Michalina (1966). LKP telkė inteligentijos jėgas. *Komunistas*, 10, pp. 66–71.
- Laisvoji mintis, 9 (83), 01.05.1939.
- Laisvoji mintis, 12 (85), 15.06.1939.

Secondary Sources / Literatūra

- Atamukas, Solomonas (2007). *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*. 3. leid. Vilnius: Alma littera.
- Bauža, Česlovas (1976). LKP taktika buržuazinės ir smulkiaburžuazinės opozicijos atžvilgiu, kovojant už demokratiją ir šalies nacionalinę nepriklausomybę 1927–1940 metais. *LKP istorijos klausimai / Voprosy istorii KP Litvy*, 18, pp. 21–38.
- Beresnevičius, Paulius (1983). *Legali komunistų veikla Lietuvoje 1920–1940 metais*. Vilnius: Mintis.
- Bložė, M (1980). LKP veikla telkiant inteligentiją į antifašistinį liaudies frontą kovai už politinius ir socialinius-ekonominius liaudies interesus (1935–1937). *LKP istorijos klausimai / Voprosy istorii KP Litvy*, 26, pp. 5–17.
- Caballero, Manuel (1986). *Latin America and the Comintern 1919–1943*. Cambridge University Press.

- Firsov, Fridrich; Klerh, Harvey; Haynes, John Earl (2014). *Secret Cables of Comintern, 1933–1943*. New Haven and London: Yale University Press.
- Glovackienė, Jekaterina (1974). *Lemiamas posūkis. Kominterno vaidmuo LKP kovoje dėl antifašistinio liaudies fronto, prieš fašizmą ir karą (1933–1937)*. Vilnius.
- Firsov, Fridrih (2019). *Komintern: pogonja za prizrakov. Pereomyshlenie*. Moskva: AIPO-XXI.
- Fishman, Nina (1995). *The British Communist Party and the Trade Unions, 1933–1945*. Aldershot: Scolar Press / Ashgate.
- Ivanauskaitė-Pettinari, Kristina (2016). *Politinių partijų teisinio statuso raida Lietuvoje 1918–1940*. Ph.D. thesis. Vilnius: Mykolas Romeris University.
- Kajzer, Kerstin; Sorokin, A. K., eds. (2020). *Levaja al'ternativa v XX veke: drama idej i sud'by ljudej. K 100-letiju Kominterna. Sbornik dokladov Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Moskva, 26–28 ijunja 2019 g.* Moskva: Politicheskaja jenciklopedija.
- Klehr, Harvey; Haynes, John Earl; Firsov, Fridrich (1996). *The Secret World of American Communism*. New Haven and London: Yale University Press.
- Laamanen, Ville (2019). From Cadre to Outsider. *Scandinavian Journal of History*, 45 (3), pp. 334–359.
- Labanauskas, Ramūnas (2010). Jaunųjų katalikų sąjūdžio santykis su komunizmo doktrina ir praktika (1936–1940). *Bažnyčios istorijos studijos III: Religija ir visuomenė nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.)*, pp. 173–242.
- Lempertas, Izraelis (1960). Revoliucinės varomosios jėgos ir proletariats sąjungininkai Lietuvoje fašistinės diktatūros laikotarpiu (1926–1940). *Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 2, pp. 25–57.
- Lempertas, Izraelis (1962). LKP taktika kovojant dėl lietuvių tautos laisvės ir nepriklausomybės 1938–1940. *Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 3, pp. 57–75.
- Mančinskas, Česlovas (1968). Lietuvos KP kova dėl savo įtakos ligonių kasose fašistinės diktatūros metais. *LKP istorijos klausimai*, 7, pp. 79–91.
- McDermott, Kevin; Agnew, Jeremy (1996). *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*. London: MacMillan.
- Onimaru, Takeshi (2016). Shanghai Connection: The Construction and Collapse of the Comintern Network in East and Southeast Asia. *Southeast Asian Studies*, 5 (1), pp. 115–133.
- Rosenfeldt, Niels Erik (2009). *The “Special” World: Stalin’s Power Apparatus and the Soviet System’s Secret Structures of Communication*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Studer, Brigitte (2015). *The Transnational World of the Cominternians*. London: Palgrave/MacMillan.
- Svrauskas, Artūras; Tamošaitis, Mindaugas (2007). Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje. *Istorija*, 68, pp. 43–57.
- Švilpa, Jonas (2007). *Kominternas ir komunistinis pagrindis Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje (organizaciniai veiklos aspektai)*. Ph.D. thesis. Kaunas: Vytautas Magnus University.

- Tamošaitis, Mindaugas (2010). *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Thorpe, Andrew (1998). Comintern 'Control' of the Communist Party of Great Britain, 1920–1943. *The English Historical Review*, 113 (452), pp. 637–662.
- Zumoff, Jacob A. (2014). *The Communist International and US Communism, 1919–1929*. Leiden and Boston: Brill (Historical materialism book series, 82).

TROJAS ZIRGS: LIETUVAS KOMUNISTISKĀS PARTIJAS DARBĪBA LEGĀLAJĀS ORGANIZĀCIJĀS, 1934–1940

Marius Ēmužis

Rakstā aplūkota Lietuvas Komunistiskās partijas darbība un tās centieni izmantot stratēģiju, kas izveidojās pēc Kominternes 7. kongresa, lai infiltrētos, dibinātu un izmantotu legālās Lietuvas organizācijas, ietekmētu to biedrus, izplatītu propagandu vai pakļautu šīs organizācijas savai kontrolei. Lai gan komunistu darbība Lietuvā bija diezgan nenoziņīga, komunisti izmantoja dažādus paņēmienus, lai tuvotos un nodibinātu kontaktus ar atsevišķiem Lietuvas kreiso organizāciju līderiem, un vēlāk izmantoja tos, lai pēc PSRS okupācijas sākuma 1940. gadā izveidotu jaunu pārvaldi.

Atslēgas vārdi: Kominterne, Lietuvas Komunistiskā partija, komunistu infiltrācija, komunistu legālais darbs, piektā kolonna, Kominternes septītais kongress

Kopsavilkums

Lietuvas Komunistiskā partija (LKP) pēc 1935. gada Kominternes 7. kongresa pieņēma jaunu taktiku – iefiltrēties legālās organizācijās. Šīs taktikas mērķis bija graut Lietuvas valdību un izveidot sociālo bāzi turpmākai komunistu varas pārņemšanai. Rakstā uzsvērts, cik svarīgi ir pētīt komunistisko partiju legālo darbību. Lai gan šī taktika bieži vien palika pagrīdes darbību ēnā, tai bija liela nozīme komunistu mērķu sasniegšanā PSRS īstenotās Lietuvas okupācijas priekšvakarā.

Lietuvas KP koncentrējās uz infiltrēšanos organizācijās ar lielu strādnieku šķiras biedru skaitu, piemēram, sporta klubos pie Darba palātas vai kreisi noskaņotos kultūras klubos. Viņu galvenais mērķis bija iegūt kontroli pār šīm organizācijām, ievēlot tai simpatizējošu vadību un manipulējot ar presi.

Brīvdomātāju ētiskās kultūras biedrība ir veiksmīgas komunistu infiltrācijas piemērs. LKP saskatīja iespēju izmantot šīs biedrības sekulāro orientāciju un pieaugošo pret valdību vērsto noskaņojumu. Komunisti infiltrējās biedrības nodaļās un galu galā ieguva kontroli pār organizācijas vadību un tās izdoto laikrakstu. Vēl viens piemērs ir Ebreju izglītības biedrība. Komunisti iefiltrējās arī šajā biedrībā un pārveidoja tās laikrakstu *Folksblat* par komunistu propagandas mediju. Viņi izmantoja Ebreju izglītības biedrību, lai publicētu Padomju Savienībai komplementārus rakstus.

Šī taktika izrādījās veiksmīga, jo izveidoja tādu personu tīklu, kuri vēlāk palīdzēja īstenot PSRS okupāciju Lietuvā 1940. gadā. Bijušie infiltrēto organizāciju biedri tika iecelti vadošos jaunās sistēmas amatos padomju izveidotajā administrācijā.

Iesniegts / Submitted 05.07.2024.

© 2025 Marius Ēmužis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

PRĀGAS PAVASARA ATSKAŅAS LATVIJAS PSR SABIEDRĪBĀ. KOMUNISTISKĀS PARTIJAS LOMA T. S. RADOŠĀS INTELIĢENCES UZTVERES VEIDOŠANĀ PAR 1968. GADA NOTIKUMIEM ČEHOSLOVĀKIJĀ*

Luboš Švec

 0000-0002-7462-9608

Prāgas pavasara uztveres atspoguļojuma specifika Latvijas PSR atsevišķos sabiedrības segmentos, it sevišķi Latvijas Komunistiskās partijas aktīvo biedru un funkcionāru publiskos izteikumos 1968. gada pavasarī un vasarā pirms Padomju Savienības iebrukuma Čehoslovākijā ir šī raksta izpētes mērķis. Viens no svarīgiem jautājumiem izpētes kontekstā: vai un cik lielā mērā LKP atspoguļoja un/vai iespaidoja Latvijas t. s. radošās inteliģences un mākslinieku uztveri un attieksmi pret Prāgas notikumiem 1968. gada augustā, kad pilsētas ielās notika čehu demonstrantu sadursmes ar Varšavas bloka militāro vienību karavīriem un kaujas bruņutehniku, un kā šī Čehoslovākijas pieredze ietekmēja gatavību pretoties PSRS neostaļiniskajai sistēmai, cenšoties īstenot t. s. humanizēto sociālisma variantu “ar cilvēcisku seju”.

Atslēgas vārdi: Prāgas pavasaris, neostaļinisms, sabiedrības refleksija, Padomju Savienība, Latvijas PSR

* Publikācija ir tapusi Čehijas Republikas pētniecības projekta GA ČR 20-13685S ietvaros / The article is a partial publication output of the grant of Czech Republic GA ČR 20-13685S.

Ievads

Īsais Čehoslovākijas reformu periods izraisīja pasaules sabiedrības un politiķu interesi. Tas bija daļa no vētrainā 1968. gada, ar kuru ne vien Rietumeiropā, bet arī Padomju Savienībā un tās satelītvalstīs saistījās cerības uz sabiedrības reformēšanu un padomju sociālisma modeļa humanizāciju.

Tāpat tas bija arī PSRS Baltijas republikās, kas bija padomju “Rietumi”. Prāgas pavasara rezonanse Padomju Latvijā un pārējās Baltijas republikās ir salīdzinoši jauna tēma. Latvijas historiogrāfija tai sāka pievērsties pēdējās divās desmitgadēs starptautisku pētījumu kontekstā, tādējādi tematiski iesaistoties apjomīgos starptautiskos projektos, kuros pēta 1968. gada revolūcijas un reformu kustības, tostarp Prāgas pavasara kā Eiropas 20. gadsimta vēstures attīstības robežšķirtnes lomu.¹

Demokrātisko reformu centieni Čehoslovākijā 20. gadsimta 60. gados un tās okupācija 1968. gada augustā Latvijas vēstures zinātnē līdz šim nav izraisījuši lielu interesi: tā koncentrējusies pēdējās desmitgadēs galvenokārt uz Baltijas valstu okupāciju, aneksiju, staļinisko teroru pēckara periodā, pretošanos, represijām komunistiskajā partijā un iestādēs, izglītības un zinātnes institūcijās laikā no 1959. līdz 1961. gadam, kad promaskaviskie partijas funkcionāri strikti vērsās pret tā sauktajiem nacionālkomunistiem,² kuri centās ieviest pret centralizāciju vērstu pieeju, kas atbilstu vietējiem apstākļiem. Latvijas vēsturnieki ir pievērsuši uzmanību demogrāfiskās attīstības negatīvajām tendencēm, kas bija saistītas ar iedzīvotāju, resp., imigrantu no dažādiem PSRS reģioniem, ieplūšanu Latvijā. Tīrīšana ar tālejošajām strukturālajām ilgtermiņa sekām ļāva izveidot republikas birokrātiski autoritāro komunisma paveidu, kam bija paralēle ar Čehoslovākijas komunistisko režīmu pēc padomju okupācijas.³

Čehoslovākijas okupācijas atspoguļojums Latvijas PSR valsts medijos

20. gadsimta 60. gados Latvijas sabiedriskajā dzīvē ienāca pirmā politiski spēcīgā pēckara paaudze, kuru, neskatoties uz Dzelzs priekškaru, ietekmēja demokrātijas ideju Rietumu ierosmes. Tā dēvētās sešdesmito gadu paaudzes pārstāvji, kuri savu radošo darbību uzsāka jau 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē, ietekmēja Latvijas

1 Karner, Tomilina, Tschubarjan 2008; idem 2009; idem 2010. – Jaunākie pētījumi par šo tēmu Latvijas historiogrāfijā, piem., Strods 2008a; idem 2008b; Saleniece, Šķiņķe 2018, 257–278.

2 Skat. Bleiere 2017, 85–87 u. c.; idem 2022b.

3 Bennich-Björkman 2007, 45–72; Loader 2018, 244–282.

PSR kultūras norises literatūrā un kinematogrāfijā un caur to pauda kritiskus un bieži vien konfrontējošus viedokļus par pastāvošo padomju sabiedrības modeli.⁴ Rietumu ietekme jaunatnes domāšanā un dzīvē īpašā veidā Baltijā vairāk nekā jebkur citur Padomju Savienībā savijās ar padomju audzināšanas, izglītības sistēmas un jaunatnes organizāciju darbību.⁵ Sešdesmito gadu otrā puse ir periods, kad relatīvais politiskās un kultūras liberalizācijas posms Padomju Savienībā noslēdzās.⁶

Tas attiecas arī uz situāciju Latvijā, kur laikā no 1959. līdz 1961. gadam “atkušņa” gaisotni tomēr pārtrauca tīrīšanas komunistiskajā partijā, pārvaldes un zinātniskajās institūcijās. Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) vadība bija neapmierināta ar to mākslinieku daļradi, kuri revidēja staļiniskās jaunclsmes sastingušo “varoni” un pievērsa uzmanību eksistenciālajam antivaronim, parastajam cilvēkam ar savām šaubām un raizēm. Jauniešu dumpinieckuma izpausme, noraidot to veco partijas biedru doktrinārismu, kuri vadīja Latvijas PSR Rakstnieku savienību kopš Otrā pasaules kara, bija atklāta pretestība, kad viņi 1965. gada 14.–16. decembrī notikušajā Rakstnieku savienības V kongresā atteicās ievēlēt piecus vadošos funkcionārus. Viņi atklāti nostājās pret komunistu partijas vadības interesēm.⁷ Šeit var saskatīt zināmas pretestības, neapmierinātības un opozīcijas paralēles ar Čehoslovākijas rakstnieku kongresu 1956. vai pat 1967. gadā, turklāt gan individuālās mākslinieckās jaunrades brīvības ziņā, vēršoties pret staļiniskās mākslas ideoloģisko doktrinārismu, gan arī paaudžu līmenī, jaunajai paaudzei nostājoties pret nopelniem bagāto veco mākslinieku un funkcionāru paaudzi, kuri pasauli un cilvēku sabiedrību redzēja tikai caur šķiru cīņas shematisko prizmu. Tomēr būtu nepareizi secināt, ka jaunā paaudze iebilda pret sociālismu kā ideoloģisku sabiedrības koncepciju vispār. Priekšstatī par tā “humanizāciju” tuvināja māksliniekus un intelektuāļus Padomju Savienībā un tās satelītvalstīs. Latviešu emigrācijas vēsturnieks Rolfs Ekmanis stāsta, ka lielākā daļa latviešu rakstnieku Padomju Latvijā ar interesi un pieaugošām emocijām sekojuši līdzī notikumu attīstībai Čehoslovākijā 1967. gada nogalē un Prāgas pavasara laikā.⁸

Jautājums par Prāgas pavasara uztveri un refleksijām Latvijas PSR ir saistīts ar to, kā sabiedrība ieguva informāciju par toreiz notiekošo: atbildes uz šo jautājumu ir cieši saistītas ar preses, radio un televīzijas situācijas specifiku padomju

4 Zubok 2008, 835–843.

5 Bleiere 2022a, 147–149; Feldmanis et al. 2005, 356–357; Pavlovičs 2012, 81–91.

6 Feldmanis et al. 2005, 355.

7 Āriņa 2023; Eversone 2017.

8 Ekmanis 1978, 295.

periodā. Vissavienības un vietējā partijas prese par Čehoslovākijas notikumiem ziņoja vien reizumis un tendenciozi.⁹ Centrālais PSKP preses izdevums “Pravda” bija galvenais padomju oficiālās ideoloģijas avots, uz kuru atsaucās visi citi valsts informācijas līdzekļi. Līdztekus iznāca arī dienas avīze “Izvestija”. Galvenās ziņas pasniedza padomju monopola ziņu aģentūra TASS ar republikas filiāli Latvijā “Latinform”. Centrālajai vissavienības partijas presei sekoja latviešu komunistu avīze “Cīņa” un krieviski iznākošā “Sovetskaja Latvija”, kuras tirāža un nozīme palielinājās proporcionāli pieaugošajai rusifikācijai Augusta Vosa (1919–1994) un Leonīda Brežņeva laikā.¹⁰

Tomēr vislielāko popularitāti Latvijas sabiedrībā izpelnījās jaunatnei domātais laikraksts “Padomju Jaunatne”, ko izdeva Latvijas komjaunatnes organizācija. Tā popularitāte un līdz ar to arī tirāža 20. gadsimta 60. gados strauji pieauga līdz 155 000 eksemplāru 1966. gadā un tādējādi sasniedza “Cīņas” metiena apjomu dienā. Avīze spēja sasniegt lasītājus un ieguva visliberālākā laikraksta slavu, protams, tā laika režīma un cenzūras apstākļos.¹¹

Izpētes gaitā atklājas, ka Čehoslovākijas notikumiem Latvijā vislielāko uzmanību no laikrakstiem pievērsa “Padomju Jaunatne”. Šis laikraksts izvairījās atklāti paust savu attieksmi pret reformām Čehoslovākijā, vienkārši pārņemot ziņas no TASS. Avīze lietišķi referēja par dažādām izstādēm, pieredzes apmaiņas vizītem un nozīmīgākajiem notikumiem Čehoslovākijā. 1968. gada pavasara un vasaras sākuma ziņas neliecināja par to, cik asas pretrunas pastāv starp PSKP CK Politbiroja nostādnēm un Čehoslovākijas reformistu idejām. Padomju presē kopumā dominēja ierastie vēstījumi, kas akcentēja draudzīgās attiecības un ekonomiskos un kultūras sasniegumus starp abām valstīm.

Preses uzmanību piesaistīja ģenerāļa Ludvika Svoboda (*Ludvík Svoboda*) ievēlēšana par Čehoslovākijas prezidentu 1968. gada marta beigās. Karavīrs, kurš līdzās padomju armijai bija cīnījies par Čehoslovākijas atbrīvošanu, nepārprotami tika uztverts kā Čehoslovākijas un Padomju Savienības attiecību stabilitātes garants.¹²

Pamatojoties uz visumā detalizētu informāciju, kas tika pārpublicēta no TASS, Latvijas lasītāji varēja iepazīties ar Čehoslovākijas Komunistiskās partijas 1968. gada aprīļa plēnumu un būtisku daļu no Čehoslovākijas Komunistiskās

9 Strods 2008a; idem 2008b, 911.

10 Dimants 2022, 116–117.

11 Ibidem, 118–119.

12 TASS korespondenti T. Martinova un V. Dijevs. Par ČR prezidentu ievēlēts Ludviks Svoboda. *Padomju Jaunatne*, Nr. 63, 31.03.1968., 7. lpp.

partijas Centrālās komitejas (ČKP CK) pirmā sekretāra Aleksandra Dubčeka (*Alexander Dubček*) ziņojuma par reformu sagatavošanu.¹³

1968. gada maija beigās padomju laikraksti informēja Latvijas auditoriju par ČKP CK plēnuma lēmumu par to Čehoslovākijas komunistu funkcionāru izslēgšanu, kuri bija atbildīgi par piecdesmito gadu politiskajiem procesiem.¹⁴ Atklāts gan paliek jautājums par to, kāda bija lasītāju reakcija uz šo svarīgo informāciju, kuru gan padomju prese atstāja otrajā plānā. Ļoti iespējams, ka šīs ziņas varēja Latvijas sabiedrībā izraisīt asociācijas ar padomju staļiniskajām represijām.

Avīze “Rīgas Balss” pievērsa uzmanību 1968. gada martā notikušajām prezidenta vēlēšanām un Čehoslovākijas Komunistiskās partijas CK plēnumam, kas pieņēma “Rīcības programmu” (*Akční program*). Citādi tā publicēja tikai sīkas TASS ziņas, Čehoslovākijas Nacionālās sapulces priekšsēdētāja Josefa Smrkovska (*Josef Smrkovský*) vizītei Latvijā redakcija neveltīja pienācīgu vērību.

Grūti ir bez precīza satura izvērtējuma aplēst, cik lielu informācijas apjomu padomju televīzija un radio atvēlēja Prāgas pavasara notikumiem. Šo mediju saturs neapšaubāmi atspoguļoja PSRS oficiālo nostāju. Informatīvais pretinieks padomju propagandai un logs uz brīvo pasauli bija Rietumu radiostacijas. Interesantu liecību par to nozīmi 1968. gadā sniedz komunistu sūdzības par bezpartejisko labāku informētību par notikumiem Čehoslovākijā vietās, kur bija iespējams uztvert Rietumu radiostaciju signālu, galvenokārt Baltijas jūras Kurzemes krastā: tie bija “Amerikas Balss”, “Radio Brīvība” un “Brīvā Eiropa”, “BBC” un “Deutsche Welle” latviešu redakciju gatavotie apskati.¹⁵ Šo ziņu avotu pieejamībai bija svarīga loma PSRS rietumdaļā. Rietumvalstu radiostacijas latviešu, igauņu, lietuviešu un krievu valodās tādējādi izlauzās cauri Dzelzs priekšskaram, padomju informācijas monopolam un piedāvāja citu skatījumu uz pasaules notikumiem.¹⁶ Cik gan padomju propagandu pazemojošai vajadzēja būt LPSR Ministru padomes Radio un televīzijas valsts komitejas pārstāvja Nikolaja Neilanda runai, kad viņš partijas aktīva sanāsmē 1968. gada 24. aprīlī atklāti atzina, ka padomju kontrpropaganda spēj vienīgi aizstāvēties un nespēj ātri reaģēt. Viņš sūdzējās, ka Latvijas radio signāls neaptver visu LPSR teritoriju. Pēc viņa teiktā, bija izveidojusies situācija,

13 TASS. Intervija ar A. Dubčeku. *Padomju Jaunatne*, Nr. 61, 29.03.1968., 3. lpp.; TASS. ČKP CK plēnums. *Ibidem*, Nr. 64, 02.04.1968., 1. lpp.; TASS. Biedra A. Dubčeka referāts ČKP CK plēnumā. *Ibidem*, Nr. 66, 05.04.1968., 4. lpp. Dubčeka uzstāšanās tika publicēta arī laikrakstā “Cīņa”.

14 TASS. ČKP CK plēnumā. *Padomju Jaunatne*, Nr. 105, 31.05.1968., 1. lpp.

15 Bleiere 2011, 178; idem 2015.

16 Dimants 2022, 129–133. LKP CK organizatoriskā un partijas darba sekcijas vadītāja P. Vilka ziņojums PSKP CK. Rīga, 09.09.1968. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA-LVA), PA-101–32–71, 173.–176. lp.

kad atsevišķās republikas vietās informācija no Rietumu radiostacijām bijusi vie-
nīgā pieejamā. Rietumu radiostacijas piedāvāja trīs raidījumus latviešu valodā.
Līdztekus tiem uz Latviju plūda arī raidījumi krievu valodā.¹⁷

Svarīgs komunikācijas faktors bija tiešie kontakti ar čehiem un čehoslovāku
preses lasīšana Latvijā. Vēsturniece Daina Bleiere norāda, ka norises Čehoslovākijā
izraisīja intereses pieaugumu par čehu valodu un literatūru.¹⁸ Sešdesmito gadu
otrajā pusē bieži notika Čehoslovākijas un LPSR izglītības iestāžu un uzņēmumu
savstarpējie apmeklējumi, pieredzes apmaiņa un prezentācijas t. s. tautas saim-
niecības sasniegumu izstādēs. Personīgajai pieredzei saskarsmē ar čehiem Latvijā
bija neaizvietoja loma. Čehoslovākiju Latvijā uzskatīja par ekonomiski attis-
tītū valsti ar augstu dzīves līmeni, un tās ekonomika, zinātne, kultūra un litera-
tūra piesaistīja Latvijas humanitārās un tehniskās padomju inteligences interesi.
Informācijas apmaiņa starp tehniskajiem zinātniskās pētniecības institūtiem un
rūpnīcām bija diezgan intensīva. Tā attiecās uz ķīmisko, elektrotehnisko rūp-
niecību un pārtikas ražošanu; čehoslovāku zinātnieki atzinīgi novērtēja fizikas
pētījumu augsto līmeni Latvijas Valsts universitātē.¹⁹

Līdzīgā veidā ceļu pie mazās, taču kultūras ziņā sekmīgās latviešu literatū-
ras atrada neliela, bet auglīga čehu tulkotāju un rakstnieku grupa. Starp čehu
un latviešu literātiem un tulkotājiem izveidojās ilgstoša sadarbība. 1968. gada
februārī pēc dzejnieces Olgas Lisovskas uzaicinājuma Latvijā ieradās tulkotājs
un dzejnieks Vladimīrs Smetāčeks (*Vladimír Smetáček*) no Kārļa Universitātes
Filozofijas fakultātes Krievu un padomju literatūras katedras. 1968. gada aprīlī
latviešu rakstnieki aicināja ciemos profesoru Radegastu Paroleku (*Radegast
Parolek*). Tomēr pazīstamajam tulkotājam un krievu un baltiešu literatūras spe-
ciālistam pēc padomju iebrukuma nācās atcelt septembrī plānoto viesošanos.²⁰
Paroleks būtu varējis viņam garīgi tuvos latviešu literātus nepastarpināti infor-
mēt par notikumiem Čehoslovākijā un padomju okupāciju. Profesora Paroleka
iesaisti komunistiskās partijas demokratizācijā pat kritizēja padomju komunistu
centrālais preses izdevums "Pravda".²¹

17 Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas aktīva sapulces protokols. Rīga, 24.04.1968.
LNA-LVA, PA-106-38-11, 2.-19. lp.

18 Bleiere 2011, 178.

19 Par divpusējo apmaiņu un ekonomisko sadarbību ar Čehoslovākiju. Rīga, 1968. LNA-
LVA, 270-3-3891, 22.-55. lp.

20 O. Lisovskas vēstule Latvijas Padomju rakstnieku savienībai. Rīga, 23.02.1968.;
R. Paroleka vēstule Latvijas Padomju rakstnieku savienībai. Rīga, 04.09.1968. LNA-
LVA, 73-1-411, 2. un 12. lp.

21 Sila partij - v leninskom jedinstve. *Pravda*, 25.07.1968., s. 3-4.

PSRS informācijas kampaņas pret Rietumu ietekmi un revizionisms Čehoslovākijā

Komunistiskā partija Brežņeva vadībā Maskavā apzinājās Rietumu ietekmes bīstamību.²² Jaunas iniciatīvas, idejas par sociālisma iekārtas pilnveidošanas iespējām, kaut vai par tā “humanizēšanu” sociālismā “ar cilvēcisku seju” vai tirgus ekonomikas elementu un rentabilitātes ieviešanu ekonomikā, “aparātčiki” uztvēra kā draudus tam sociālisma modelim, kuru reiz bija iedzīvinājis Staļins. Tāpat turpinājās cīņa pret reformistiem, kuri tika izstumti, apkļusināti un pakļauti stingrai ideoloģiskai uzraudzībai. Kultūra un ekonomika bija komunistu partijas ideoloģijas ietekmes jomas. Tāpēc kampaņa par ideoloģiskās kontroles pastiprināšanu uz kultūras procesiem ir jāskata dziļākās kopsakarībās ar Brežņeva neostaļinisma variantu, kam ir vairāki līmeņi. Cīņa pret padomju sociālisma modeļa reformu izpaudās gan kā kampaņa kultūrā pret t. s. ideoloģisko diversiju, kas bija vēsta galvenokārt pret jaunatni, gan arī pret komunistiskajiem ekonomikas reformētājiem, kuri gribēja integrēt sociālistiskajā ekonomikā tirgus ekonomikas elementus un mēģināja padarīt vaļīgāku komunistiskās partijas ideoloģisko kontroli pār sabiedrību. Brežņeva uzturētajā ideoloģijā Prāgas pavasaris kalpoja par biedējošu piemēru tam, kā reformas var destabilizēt tradicionālo sociālisma modeli. To skaidri apliecina konservatīvo latviešu komunistu izteikumi.

Cenzūras atcelšana, preses un pulcēšanās brīvība, lai gan joprojām ar zināmiem ierobežojumiem, un kultūras liberalizācija Čehoslovākijā padomju pārstāvjiem un kaimiņvalstu – Vācijas Demokrātiskās Republikas un Polijas ortodoksālajai komunistu vadībai bija galvenais iemesls, kāpēc viņi pretojās Prāgas pavasara izsauktajai demokratizācijas kustībai. Savukārt Padomju Savienībā pēc PSKP CK 1968. gada aprīļa plēnuma centrālā cenzūras institūcija *Glavlit* (Galvenā pārvalde valsts noslēpumu aizsardzībai presē) pastiprināja ideoloģisko modrību un paplašināja literatūras uzraudzību arī attiecībā uz dažām sociālistiskajām valstīm. Čehoslovākijā publicētos izdevumus *Glavlit* resors cenzēja kopš 1968. gada jūnija.²³

Prāgas pavasara iniciētās reformas sākās ar Čehoslovākijas Komunistiskās partijas konservatīvās vadības kritiku, cenzūras atcelšanu un diskusijām par

22 Ar PSKP CK 1967. gada 17. jūlija lēmumu tika izveidota Valsts drošības komitejas (VDK) 5. nodaļa, kuras uzdevums bija cīnīties pret ideoloģisko diversiju PSRS. 5. nodaļu izveidoja arī savienoto republiku VDK. 5. nodaļa Latvijas PSR vēlāk izauga līdz 50 darbiniekiem un 570 aģentiem. Tai bija trīs apakšnodaļas: pirmā – cīņai pret latviešu emigrāciju un Rietumu radiostacijām, kuras raidīja uz Latviju. Otrā uzraudzīja latviešu intelligences pārstāvju darbību Latvijā; trešā meklēja t. s. nacionālistu grupas. Skat. Blūzma et al. 2008, 79.

23 Lavinskaja 2008, 869–878.

personības kultu, staļinisma noziegumiem un sociālisma humanizāciju, t. i., par sociālisma pārveidi “ar cilvēcisku seju”. Brīvāka kļuva ceļošana. It sevišķi pamatnāma bija mākslas, literatūras un kinematogrāfijas liberalizācija. Tika gatavota stagnējošās, ar partijas direktīvām vadītās ekonomikas reforma, valsts federalizācija, policijas patvaļas ierobežošana un vēlēšanu sistēmas demokratizācija. Veidojās pilsoniskās iniciatīvas, un tomēr Čehoslovākijas Komunistiskajai partijai vajadzēja palikt par sabiedrības vadošo spēku. Sociālisms “ar cilvēcisku seju” nekādā ziņā nebija kontrrevolūcija, tam vajadzēja attīstīt un transformēt sociālismu humānā garā. Čehoslovākija neapšaubīja dalību Varšavas paktā, neskatoties uz garīgo nepievilcību, Padomju Savienība joprojām palika tās galvenais militārais sabiedrotais, un galvenie militārie pretinieki vēl aizvien bija NATO, Vācijas Federatīvā Republika un ASV.²⁴

Taču Prāgas pavasaris ar valsts ekonomiskās atpalicības kritiku uzdeva ierindas komunistiem tādus jautājumus, ar kādiem viņi iepriekš nebija saskārušies. Kā tas iespējams, ka attīstītā valstī, kāda bija Čehoslovākija padomju skatījumā, iedzīvotāji ir neapmierināti ar dzīves līmeni un saimniecības stāvokli?

Partijas vadība ar dogmatiķi Augustu Vosu priekšgalā, kurš 1966. gada pavasarī kļuva par LKP CK pirmo sekretāru, jau iepriekšējos divos gados bija paudusi neapmierinātību ar literāro jaunradi republikā.²⁵ Šis dogmatiskais ortodoksālais komunisti kļuva par galveno rusifikācijas, kultūras iebiedēšanas un ekonomikas lejupslīdes brežņeviskās stagnācijas instrumentu LPSR. Latvijas sabiedrības apziņā viņš ierakstījās krasi negatīvi.²⁶ 1968. gada sākumā gaisotne Latvijas sabiedrībā vēl saglabājās relatīvi brīva,²⁷ taču jau pavasarī partijas orgāni uzsāka ideoloģisku ofensīvu pret liberalizāciju un Rietumu ietekmi. 1968. gadu varam raksturot kā gadu, kas sākās ar cerībām uz reformām, taču vienlaikus arī kā neostaļinistu ideoloģiskā uzbrukuma gadu, kas izraisīja vilšanos un ilūziju zudumu.²⁸

Kad 1968. gada sākumā LKP otrais sekretārs Nikolajs Beluha vērtēja partijas darba līmeni, viņš norādīja uz nepilnībām jaunatnes izglītošanas darbā un strādnieku kultūrizglītības nepieciešamību. Rakstnieku savienības komunistiskie funkcionāri problēmu saskatīja mākslas formas dominēšanā pār mākslinieku ideoloģiski teorētisko apmācību. Otrais sekretārs tikai nomināli bija aiz pirmā,

24 Karner, Bischof, Wilke, Ruggenthaler 2008; Vondrová et al. 1993–2018. Skat. arī Tůma, Devátá 2011; Hoppe 2009; Mlynář 1975; idem 1990; Navrátil 1998.

25 Škapars 2008.

26 Sprūde 2019.

27 Vēsturnieka Pētera Krupņikova atmiņas: “Svidu, man bija kauns”. Krupņikovs 2010, 28–29.

28 Bleiere 2011, 180.

kurš piederēja republikas titulnācijai. Viņa reālā kompetence un vara bieži pārsniedza pirmā sekretāra pozīciju.²⁹ Otrā sekretāra amatā Beluha Latvijā reprezentēja Padomju Savienības Komunistiskās partijas centru Maskavā. Viņa uzdevums bija kontrolēt un nodrošināt saikni ar to. Viņa kompetencē ietilpa ideoloģija un padomju politikas ārlietu jautājumu interpretācija. Viņš informēja centru par partijas aktīva sanāksmēm, kuras tika sasauktas, lai izskaidrotu padomju politiku.³⁰

LPSR partijas institūcijas izvērsa mākslinieku kritiku saistībā ar Prāgas pavasari dažus mēnešus vēlāk. Šī kritika, kas tika iniciēta Maskavā un bija vis-savienības kampaņas daļa, pauda “aparātčiku” neapmierinātību ar mākslas pārstāvju līdzšinējo radošo darbu kopumā. Strikti ideoloģiskais skatījums hierarhiski virzījās no partijas politbiroja rezolūcijām cauri sekretariātiem līdz savienoto republiku komunistiskajām partijas komitejām un citiem subjektiem. Kampaņa, kas tika deklarēta kā cīņa pret ideoloģiskajām novirzēm mākslinieku radošajā darbā, Latvijā izpaudās, kritizējot kinematogrāfiju, mākslas darbinieku savienību darbību un literāros darbus. Kampaņas uzsākšanas ierosme bija PSKP CK 1968. gada 9.–10. aprīļa plēnums, kurā izskatīja starptautisko situāciju, noskaņojumu komunistiskajās partijās ārpus PSRS un ideoloģiskās cīņas jautājumus.³¹ Plēnums uzlika komunistiskajām organizācijām par pienākumu aktīvi uzstāties pret mēģinājumiem iefiltrēt naidīgu ideoloģiju literatūrā un mākslā.³² Tā dalībnieki tieši partijas un sabiedrības ideoloģiskās uzraudzības atstāšanās novārtā saskatīja cēloņus padomju sociālisma modeļa kritikai, sociālisma reformēšanas un visas politiskās sistēmas liberalizācijas idejām. Plēnuma lēmumu par ideoloģiskā darba trūkumiem un to novēršanu izstrādāja PSKP CK propagandas nodaļa, un pēc tam to formāli izskatīja un vienbalsīgi pieņēma attiecīgu lēmumu padomju republiku un pēcāk rajonu un apgabalu komiteju līmenī.³³

Saistībā ar PSKP CK Politbiroja aprīļa plēnumu 1968. gada 18. aprīlī Rīgā notika LPSR partijas aktīvs, kurā piedalījās republikas komunistiskās partijas pirmais sekretārs Voss un 750 funkcionāri. Partijas vadība Maskavā aktīva sagatavošanai Latvijā veltīja lielu uzmanību. No Maskavas uz Rīgu nosūtīja VDK

29 Skat. Bleiere 2017.

30 Grybkauskas 2021, 141–155; Bleiere 2017.

31 Leonīda Brežņeva uzstāšanās un politbiroja locekļu reakcija uz šo runu, skat. Karner, Tomilina, Tschubarjan 2008, II, Dok. Nr. 31, 32, 33, S. 164–199.

32 Informacionnoje soobščeniye o plenumе CK KPSS. *Pravda*, Nr. 101, 10.04.1968., s. 1; Nr. 102, 11.04.1968., s. 1.

33 PSKP CK Propagandas nodaļas vadītājs V. Stepakovs par propagandas grupu uzdevumiem, lai izskaidrotu PSKP CK aprīļa plēnuma materiālus. Moskva, 21.05.1968. Rossijskij gosudarstvennij archiv novejšej istorii (turpmāk – RGANI), 5–60–39, s. 11–15.

priekšnieku un PSKP CK Politbiroja locekļa kandidātu Juriju Andropovu. Viņš uzstājās republikas aktīvā ar referātu par partijas organizāciju darbu un izdarāmajiem secinājumiem.³⁴ Andropova dalība liecina par to, cik lielu nozīmi savienības centrs Maskavā piešķīra oficiālās līnijas skaidrojumam un attaisnojumam.

Republikas aktīvs pilnībā atbalstīja PSKP CK plēnuma rezolūciju "Par starptautiskās situācijas aktuālajām problēmām un PSKP cīņu par komunistiskās kustības solidaritāti". Runātāji iestājās pret mēģinājumiem iefiltrēt literārajos darbos un mākslā uzskatus, kas bija sveši sociālistiskajai ideoloģijai. Līdztekus pilnīga atbalsta izteikšanai PSKP CK aktīvs pieņēma pasākumus ideoloģiskā darba uzlabošanai republikā.³⁵

Saistībā ar šo plēnumu 1968. gada 12. maijā notika Latvijas PSR Kultūras ministrijas un radošo savienību plēnums, kurā komponists un muzikologs Oļģerts Grāvītis norādīja uz trūkumiem padomju mūzikas propagandā, īpaši jauniešu vidū. Ievēribas vērts bija vājs atbalsts, kāds partijas oficiālajai līnijai bija mākslinieku vidū. Viņaprāt, komunisti baidoties, lai netiktu nosaukti par konservatīvajiem, nepretojoties tiem, kuri pieprasa jaunradei "absolūtu brīvību".³⁶ Viņa uzstāšanās parāda, ka izvērtēt neostaļiniskās ideoloģiskās vērtības mākslā un mūzikā nebija vienkārši: mākslinieki iebilda pret atšķirīgas attieksmes veidošanu pret tiem, proti, viņu šķirošanu pēc ideoloģiskās angažētības un darbu ideoloģiskajiem vēstījumiem.

LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdē 1968. gada 9. maijā plēnuma locekļi, Latvijas Valsts universitātes docenti Maksims Duhanovs un P. Popovs saistībā ar "Prāgas pavasara briesmām" ieteica pievērst uzmanību ideoloģiskā darba stiprināšanai Latvijā. Tieši ideoloģiskā darba nepietiekamu novērtēšanu viņi uzskatīja par iemeslu, kāpēc demokratizācijas un liberalizācijas lozungi guvuši atbalstu daļā iedzīvotāju un vājinājuši komunistiskās partijas varas monopolu. Tāpat Latvijas Valsts universitātes PSKP vēstures katedras vadītājs Vitolds Rajeviskis aicināja aktivizēt propagandu un stiprināt modrību, īpaši Baltijas republikās.³⁷

Arī laikraksta "Rīgas Balss" redaktors Edgars Dimitrejevs šajā sēdē uzsvēra nepieciešamību stiprināt ideoloģisko darbu komunistu pirmorganizācijās. Viņš

34 Ibidem.

35 LKP CK sekretāra J. Rubeņa ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.04.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 39.-41. lp.

36 LKP CK ziņojums PSKP CK par LPSR Kultūras ministrijas komunistu, republikas radošo savienību, teātru un Rīgas Filharmonijas tikšanos. Rīga, 12.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-75, 25.-28. lp.

37 LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdes materiāli. Latvijas PSR Valsts TV un radioaidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieka P. Jērāna runa LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdē. Rīga, 09.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 59.-64. lp.

pievienojās LKP CK un partijas Rīgas pilsētas komitejas asajai kritikai par vairākiem ideoloģiski kļūmīgiem mākslas darbiem, kas pēdējā laikā parādījušies Latvijā.

Latvijas PSR Valsts TV un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieks Pēteris Jērāns minētajā sēdē pieprasīja vērsties pret cilvēkiem, kuri pauž idejas par domas brīvību: “Šādus noskaņojumus pie mums atbalsta tādi cilvēki kā teātra zinātniece un kino eksperte Valentīna Freimane³⁸ – teātra kritiķu sekcijas priekšsēdētāja, Klevere un citi.” Tāpat Jērāns aicināja veikt izlēmīgus pasākumus pret *samizdatu* un pieprasīja kadru (personāla) tīrīšanas jo īpaši radošajās savienībās.³⁹

Kampaņa turpinājās LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnumā 1968. gada 31. maijā.⁴⁰ LKP CK pirmais sekretārs Augusts Zitmanis uzstājās ar garu runu par partijas organizāciju uzdevumiem ideoloģiskā darba stiprināšanā atbilstoši PSKP CK 1968. gada aprīļa plēnuma lēmumiem. Aprīļa plēnumu viņš raksturoja kā atbildi uz imperiālistiskās propagandas graužošo darbību. Runā galvenais uzsvars tika likts uz aktīvu cīņu pret naidīgo ideoloģiju bez jebkādiem kompromisiem. *De facto* viņš brīvā veidā atgriezās pie staļiniskajām tēzēm, atgādinādam, ka, lai gan komunistiskā partija noraidījusi Staļina tēzi par šķiru cīņas saasināšanos līdz ar sociālisma sasniegumu pieaugumu, tas nenozīmējot, ka var atslābināt uzmanību attiecībā uz tās ienaidniekiem.⁴¹ Viņa runa ir svarīga kā vēstures avots par it kā pastāvošu pretpadomju darbību Latvijā. Par buržuāziskās ideoloģijas nesējiem Rīgā viņš uzskaitīja 20 000 cilvēku, kuri bija saistīti ar starpkaru Latviju. Šos cilvēkus viņš nosauca par buržuāziskās Latvijas mantojumu – kulaki, fabrikanti, namīpašnieki un cilvēki, kuri notiesāti par pretpadomju darbību.

Zitmanis idejiski saistīja notikumus, kas bija norisinājušies Polijā un norisa Čehoslovākijā. Krīzes cēloņus viņš saskatīja ideoloģiskā darba vājināšanās procesos, kas, pēc viņa teiktā, ļāva nacionālistiskajiem naidīgajiem spēkiem pāriet ofensīvā. Zitmanis minēja Čehoslovākiju kā brīdinošu piemēru latviešu komunistiem, ja viņi nebūšot “modri”. Turklāt, viņaprāt, Prāgas pavasaris bija tikai

38 Valentīna Freimane (1922–2018), Latvijas ebreju izcelsmes teātra un kino zinātniece, 1968. gadā bija spiesta no Latvijas radio dramaturģijas redakcijas pāriet darbā uz LPSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas un literatūras institūtu.

39 Latvijas PSR Valsts TV un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieka P. Jērāna runa LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdē. Rīga, 09.05.1968. LNA-LVA, PA-101–32–71, 59.–64. lp.

40 LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnuma II. protokols. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-102–27–3, 72.–112. lp.

41 A. Zitmaņa runa LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnumā. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-102–27–3, 85. lp.

savas attīstības pirmajā posmā. Viņš kritiku vērta gan pret jauniešiem, gan māksliniekiem.⁴²

Pretpadomju izpausmju cēloņus Zitmanis saredzēja jaunatnes ideoloģiskās audzināšanas atstāšanā novārtā. Kā jaunatnes nevēlamas aktivizēšanās pierādījumu viņš minēja pretpadomju grupu veidošanos rūpnīcā VEF un Rīgas vagonu rūpnīcā, Latvijas sarkanbaltsarkanā karoga parādīšanos laivu braucienā Amatas upē un saukli "Ceļamies, lai aizsargātu tās brīvības, par kurām cīnās poļu jaunatne" Rīgas pilsētas Ļeņina rajonā. Pēc viņa teiktā, latviešu nacionālisma izpausmes bijušas arī LVU. Sabiedrība savu attieksmi pret pagātņi esot parādījusi, apmeklējot Latvijas valstsvīru pieminekļus un kapus svecīšu vakaros.⁴³

Runas turpinājumā viņš uzbruka latviešu māksliniekiem, uzskaitīdams ideoloģiski kļūdainas mākslas un dokumentālās filmas, kas uzņemtas Rīgas kinostudijā: "Elpojiet dziļi..." (1967, scenārija autors Gunārs Priede, režisors Rolands Kalniņš), "Tēvs" (1967, scenārija autors un režisors Aivars Freimanis), "Kad tuvojas negaiss" (1967, scenārija autors Ēvalds Strods, režisors Zigurds U. Dūdiņš). No dogmatiskā partijas ideologa viedokļa viņš kaunināja parādības mākslā: individuālismu, nihilismu un paaudžu pretrunas, kurām vajadzēja būt svešām staļiniskajam sociālistiskajam reālismam. Īpaši viņam nepatika esošās sistēmas kritika mākslā, par negatīvo parādību cēloņiem uzskatot vadošo institūciju konservatīvismu un nekompetenci.⁴⁴ Kritika tika adresēta arī dokumentālajām filmām "Reiz cēlās strēlnieks sarkanais" (1967, scenārija autori Jānis Brencis un Voldemārs Kalpiņš, režisors Hermanis Šuļatins), "Devuški solņečnogo berega" (1967)⁴⁵ un "Lomatj chleba"⁴⁶ (protokolos visu filmu nosaukumi krievu valodā). Pie vainas esot Rīgas kinostudijas direktora Frīdena Koroļkeviča principu trūkums. Kritizēja arī teātru uzvedumus, proti, Laimoņa Pura lugu "Redzēt jūru"

42 A. Zitmaņa runa LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnumā. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-102-27-3, 88. lp.

43 Ibidem, 89. lp.

44 Ibidem, 89.-91. lp.

45 Dokumentālās filmas "Saulainā krasta meitenes" scenārijs (1967) glabājas LNA-LVA Valsts akciju sabiedrības "Rīgas kinostudija" (Rīgas kinostudijas) fondā 416-US5-161. Filma tika izrādīta ar nosaukumu "Sauls krasta meitenes. Simfonisks tēlojums par jaunības sapņiem", scenārija autors un režisors Varis Krūmiņš, teksta autors Māris Čaklais, mūzikas autors Imants Kalniņš.

46 Iespējams, ka ar šo nosaukumu domāta dokumentālā filma "Maizes rīka", kas Rīgas kinostudijā tika uzņemta 1967. gadā. Skat. Dokumentālās filmas "Maizes rīka" ("Agronomi") scenārijs (1967), glabājas LNA-LVA Valsts akciju sabiedrības "Rīgas kinostudija" (Rīgas kinostudijas) fondā 416-US5-157. Filma tika izrādīta ar nosaukumu "Rieciens maizes", scenārija autors Ansis Epnars, režisore Biruta Veldre, mūzikas autors Imants Kalniņš.

(1968) un jo īpaši Gunāra Priedes “Smaržo sēnes” (1967).⁴⁷ Abas lugas tika aizliegtas un izņemtas no Dailes teātra repertuāra.

Mākslinieciskās daiļrades kritiku turpināja LKP CK biroja sēdē 1968. gada 1.–3. jūnijā. Par asas kritikas mērķi atkal kļuva radošo savienību laikraksts “Literatūra un Māksla”. Turklāt jau 1964. gada oktobra beigās Latvijas PSR Ministru padomes *Glavļits* bija nolēmis, ka iepriekšējā cenzūra no laikraksta “Literatūra un Māksla” redakcijas jāpārceļ uz *Glavļitu*. Cenzūras iestāde par to konsultējās ar LKP CK.⁴⁸ Tomēr pat iepriekšējā cenzūra nespēja pakļaut radošās aprindas staļiniskā sociālistiskā reālisma ideoloģiskajam šablonam, kā to pieprasīja partijas vadība.

Par “neveselīgajām parādībām” publicētajos tekstos atbildīgais bija laikraksta galvenais redaktors Hugo Rukšāns. Viņam pārmeta, ka literāri mākslinieciskās jaunrades jautājumos viņš neesot ieturējis partijas principiālo līniju un neesot pretojies svešu, proti, pretpadomju uzskatu iekļūšanai literatūrā un mākslā.⁴⁹ Gan Rīgas kinostudijas darbiniekiem, gan redaktoriem un māksliniekiem pēc šiem pārmetumiem nācās izteikt paškritiku.

Taču ar to vien nepietika. *Glavļita* cenzūras darbinieki veica pārbaudi laikraksta redakcijā. Viņi konstatēja, ka, lai gan “Literatūra un Māksla” formāli atrodas partijas pozīcijās, taču tās saturs ļauj dažādiem kaitnieciskiem virzieniem aizstāvēt dažādas grupu intereses. Līdzīgi kritizēja arī žurnālu “Karogs”.⁵⁰ Laikraksta “Literatūra un Māksla” jautājums nonāca LKP CK biroja darba kārtībā 1968. gada 31. maijā. Tajā laikrakstam pārmeta bezpartejiskumu, tādu rakstu publicēšanu, kuros autori rakstījuši par brīvu radošumu, dažiem it kā bijis pat pretpadomju saturs.⁵¹

Šī kampaņa, īpaši Zitmaņa runa, skaidri parāda sovjetizācijas robežas. Pretestības izpausmes padomju sistēmai saglabājās gan tolaik vecākās paaudzes vidū, kas atcerējās starpkaru valstisko neatkarību, gan parādījās arī jaunākajā paaudzē, ko ietekmēja arī Rietumu modernās tendences. Saprotais, ka padomju režīma apstākļos šīm reakcijām diez vai varēja būt masveida un publisks raksturs. Tām piemita spontāns individuāls raksturs. To paudēji par atšķirīga viedokļa izteikšanu tika vajāti. Tomēr tas liecina, ka, par spīti vairāk nekā divdesmit gadiem Padomju Savienības pakļautībā, Latvijā tika uzturēta augsne ar saiknēm

47 LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnuma II. protokols. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-102-27-3, 72.–112. lp.

48 Strods 2010, 286; Dimants 2022, 126.

49 LKP CK biroja sēdes protokols, 8. punkts. Rīga, 01.–03.06.1968. LNA-LVA, PA-101-32-21, 9.–11. lp.

50 LKP CK biroja sēdes protokols. Rīga, 05.06.1968. LNA-LVA, 917-1a-79.

51 LKP CK biroja lēmums. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-46, 33.–71. lp.

starpkaru neatkarībā, nacionālajā un Rietumu kultūrā. Runājot par jauno paaudzi, tai pat nevajadzēja noliegt pašu sociālismu, lai to uzskatītu par sodāmu un bīstamu, pietika vien ar aicinājumu to reformēt.

Diskusijas par 1968. gada Prāgas pavasara notikumiem LKP aktīvos

Ziņojumi no partijas sanāksmēm un aktīviem neapšaubāmi ir interesants informācijas avots, kas līdz šim nav pilnībā izsmelts. Tie dokumentē sabiedrības polarizāciju un sniedz priekšstatu par sabiedriski aktīvo komunistu domāšanas veidu, kā arī fiksē bezpartejisko cilvēku noraidošās attieksmes un sabiedrības noskaņojumu.⁵²

Pirmās partijas sanāksmes LPSR par notikumiem Polijā un Čehoslovākijā notika 1968. gada marta beigās. Pēc Maskavas norādījuma to mērķis bija izskaidrot Latvijas komunistiem situāciju Polijā un Čehoslovākijā, kā arī padomju oficiālo viedokli. Ja Polijas Apvienotās strādnieku partijas pirmā sekretāra Vladislava Gomulkas (*Władysław Gomułka*) striktā nostāja pret studentiem un inteliģenci PSRS tika atzinīgi novērtēta kā priekšnoteikums situācijas normalizēšanai sabiedrībā, tad notikumu attīstība Čehoslovākijā komunistiem kļuva arvien neprognozējamāka.

Atzinīgi novērtētās Gomulkas veiktās pret ebreju izcelsmes poļu inteliģenci vērstās tīrīšanas pavadīja antisemitisma izpausmes. No otras puses, partijas ziņojumos uz centru fiksētas arī retas cerību izpausmes Latvijas sabiedrībā, ka Polijas un Čehoslovākijas notikumi varētu aizsākt procesu, kas novedīs pie Latvijas atbrīvošanas.⁵³

Čehoslovākijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretāra Dubčeka runa un partijas plēnumā 1968. gada marta un aprīļa mijā pieņemtā ČKP "Rīcības programma", kas bija politisko un ekonomisko reformu programma, kļuva par ierosmi turpmākām diskusijām un kritikai.⁵⁴ Runas pirmo daļu publicēja PSKP vissavienības izdevums "Pravda" divās daļās.⁵⁵ Jaunā Čehoslovākijas

52 Bleiere 2011, 180–181.

53 Latvijas strādnieku reakcija uz notikumiem Polijā. LKP CK ziņo PSKP CK. Rīga, 27.03.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 35.–37. lp., dokuments Nr. 8.

54 LKP CK ziņo PSKS CK. Informācija par LPSR strādnieku reakciju uz Čehoslovākijas KP CK sekretāra A. Dubčeka referātu. Rīga, 04.04.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 45.–47. lp., dokuments Nr. 12.

55 Doklād tovarišča A. Dubčeka na plenumē CK KPČ (TASS). *Pravda*, Nr. 94, 03.04.1968., s. 5; Zaključitelnoje slovo A. Dubčeka na plenumē CK KPČ (TASS). *Ibidem*, Nr. 98, 07.04.1968., s. 4.

prezidenta Ludvika Svobodas ievēlēšanu padomju prese novērtēja pozitīvi, taču Dubčeka runa tika uztverta pretrunīgi. Komunisti atzinīgi novērtēja Dubčeka lojalitāti un apliecinājumus turpināt cieši sadarboties ar Padomju Savienību, taču priekšlikumus par sabiedrības demokratizāciju nesaprata, tie viņiem šķita neskaidri un divdomīgi. Tāpat viņi nesaprata, kāpēc tiek kritizēta iepriekšējā partijas vadība ar Antonīnu Novotniju (*Antonín Novotný*) priekšgalā. Čehoslovākija bija valsts ar attīstītu ekonomiku un augstu dzīves līmeni padomju bloka ietvaros, it sevišķi salīdzinājumā ar Padomju Savienību, tāpēc viņi neizprata ekonomiskās problēmas un centienus tās risināt, ieviešot Čehoslovākijā tirgus ekonomikas elementus. No atsevišķām uzstāšanās reizēm var konstatēt, ka Dubčeka runa tika izprasta atšķirīgi, atkarībā no padomju komunistu sociālā stāvokļa un izglītības līmeņa.

Pozitīvi, protams, tika novērtēti Dubčeka draudzības apliecinājumi Padomju Savienībai. Inteligences pārstāvji LPSR runu vērtēja piesardzīgi, ar zināmu izpratni par sociālisma demokratizāciju. Vadošais Padomju Latvijas komunistu dzejnieks Jānis Sudrabkalns uzskatīja Dubčeka uzstāšanos par politiskās stabilizācijas pierādījumu: viņš atkārtoti uzsvēra, ka esot jāstiprina sociālistiskā demokrātija, cīnoties pret tās deformāciju. No uzstāšanās redzams, ka šie jautājumi savulaik netika atrisināti: “Mēs vēl precīzi nezinām, cik tālejošas būs pārvērtības, taču skaidrs, ka komunisti cīnīsies par marksisma-ļeņinisma idejām, par mieru un sociālistiskās nometnes vienotību,” savu vērtējumu cerīgi noslēdza dzejnieks. Viņa teiktajā manāma diezgan nogaidoša attieksme, jo nebija skaidrs, kā turpināsies Prāgas pavasara notikumu attīstība. Sudrabkalns vēlāk nepārprotami iestājās pret Čehoslovākijas reformām un kā latviešu rakstnieku pārstāvis apsveica PSRS iejaukšanos.⁵⁶ Turpretim Latvijas PSR strādnieku komunistu uzstāšanās bija izteikti kritiskas. Dubčeka runa tiem šķita pārāk vispārīga, viņi nesaprata sistēmas demokratizācijas nozīmi, par ko runāja Dubčeks.⁵⁷

Jauns partijas pilsētu un rajonu aktīvu vilnis Latvijā notika 1968. gada 8. un 9. maijā kā reakcija uz PSKP CK informāciju “Par notikumiem Čehoslovākijā”. Ziņojumus par aktīviem Latvijas rajonos un pilsētās krievu valodā sūtīja LKP CK sekretariātam, no kurienes otrais sekretārs Nikolajs Beluha tos parasti nosūtīja uz Maskavu. Nostāja pret norisēm Čehoslovākijā saasinājās; komunisti notikumus interpretēja atbilstīgi PSKP politbiroja vērtējumam. Balsis, kas pauda simpatijas pret reformām, tika apklusinātas. Gluži pretēji, tagad komunistu vidū

⁵⁶ Skujiņš 2018, 211.

⁵⁷ LKP CK ziņo PSKS CK. Informācija par LPSR strādnieku reakciju uz Čehoslovākijas KP CK sekretāra A. Dubčeka referātu. Rīga, 04.04.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 45.-47. lp., dokuments Nr. 12.

jau izskanēja aicinājumi uz atklātu iejaukšanos, tostarp militāru intervenci Čehoslovākijā.⁵⁸

Daži aktivisti Latvijas “darba kolektīvos” mēģināja izskaidrot Čehoslovākijas krīzi, izsakot visai apšaubāmas teorijas. Piemēram, aktrise Elza Radziņa, toreiz LPSR Tautas skatuves māksliniece, kura bija apmeklējusi Čehoslovākiju, krīzes cēloni saskatīja apstākļi, ka jaunieši vairāk ejot baznīcā, un tāpēc saspīlējumus sabiedrībā skaidroja ar baznīcas ietekmi. Titulētā aktrise Velta Līne, toreiz LPSR Tautas skatuves māksliniece, publiski norādīja uz ekonomiskajām un sociālajām atšķirībām starp Čehijas zemēm un Slovākiju. Pēc viņas teiktā, Slovākijā agrāk dzīvojuši nabadzīgi cilvēki, tāpēc tur esot palicis mazāk buržuāzijas nekā Čehijā. No tā viņa secināja, ka antisociālistiskās aktivitātes esot saglabājušās spēcīgākās čehu buržuāzijas ietekmes rezultāts, turpretim Slovākijā esot lielāks atbalsts sociālismam. Savukārt Rīgas 1. slimnīcas galvenā terapeite Ņina Iljina brīdināja par Čehoslovākijā draudošo apvērsumu. Viņa nesaprata ČKP CK pirmā sekretāra Dubčeka nostāju: “Viņš taču mācījies PSRS, izaudzināts ģimenē, kurā runāja krieviski, un mūsu biedri par viņu labi atsaucās.” Tāpat viņa apgalvoja, ka “[n]otikumi Čehoslovākijā atstāj ietekmi uz nacionālistiskajiem elementiem Latvijā. Ir jāiejaucas, nevis jābūt tikai novērotājiem.”⁵⁹

Kādas Rīgas astoņgadīgās pamatskolas direktore uzsvēra PSRS sniegtās palīdzības nozīmi sociālisma celtniecībā citās valstīs. Arī viņa, tāpat kā lielākā daļa diskusiju dalībnieku, uzskatīja, ka PSRS nopelni Čehoslovākijas atbrīvošanā 1945. gadā dod “padomju pilsoņiem” tiesības noteikt šīs valsts turpmāko attīstību un uzraudzīt tās virzību. Viņa kritizēja to, ka jaunatnes komunistiskā audzināšana zaudējusi sākotnējo lomu. Pēc viņas teiktā, situāciju izmantojuši anarhisti un antikomunistiskie elementi, lai pārņemtu jaunatni savā ietekmē. Viņu satrauca šo nevēlamo elementu iespaids uz jaunatni ne tikai Čehoslovākijā, bet arī Latvijā.⁶⁰

Daudzi Latvijas PSR funkcionāri uzskatīja, ka augstākās partijas instances sniedz izsmēlošu un, domājams, “patiesu” informāciju par notikumiem Čehoslovākijā. Tomēr daži cilvēki situāciju neuztvēra tik pozitīvi, kā to atklāj kāda Rīgas galdnieka Kalniņa teiktais diskusijā, kurš sūdzējās, ka viņa uzņēmumā

58 Latvijas PSR rajonu un pilsētu partijas komiteju informācija par Čehoslovākiju, kas sūtīta LKP CK. Rīga, 11.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 48.-78. lp., dokuments Nr. 15. Tāpat, ibidem, 85.-88. lp.: LKP CK sekretāra N. Beluhas ziņojums PSKP CK. Rīga, 11.05.1968.

59 Ibidem.

60 Ziņojums LKP CK par rajona komitejas locekļu un Rīgas pilsētas Oktobra rajona revīzijas komisijas locekļu iepazīstināšanu ar PSKP CK informāciju par notikumiem Čehoslovākijā. Rīga, 09.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 53.-58. lp.

strādājošie par notiekošo Čehoslovākijā iegūst ziņas no Rietumu radiostacijām un tāpēc viņi esot labi informēti. Vietējie komunisti ne vienmēr spējot tādiem atbildēt, tāpēc Kalniņš ieteica pastiprināt ideoloģisko darbu.⁶¹

Daina Bleiere vērs uzmanību uz informētības atšķirībām arī pašā komunistiskajā partijā. PSKP CK Politbiroja ziņojumi par notikumiem Čehoslovākijā bija adresēti funkcionāriem un aktīviem un nenonāca pie komunistiem pirmorganiācijās. Tāpēc viņi sūdzējās, ka esot slikti informēti, kā arī par pretrunām starp PSKP CK ziņojumiem ierobežotam funkcionāru lokam un notikumu atspoguļojumu presē, kas nepauda tik asu kritiku par situāciju Čehoslovākijā.⁶²

Nākamā aktīvu sērija notika pēc tam, kad PSKP CK bija izsūtījusi informāciju par ārpolitiku un situāciju atsevišķās sociālistiskajās valstīs. 1968. gada jūnija vidū LKP aktīvos uzstāšanās atkal bija koncentrētas uz Čehoslovākiju: dalībnieki pozitīvi novērtēja dažus ČKP soļus stāvokļa stabilizēšanai, tomēr uzskatīja tos par nepietiekamiem, jo tie neierobežojot antisociālistisko spēku aktivitātes. Neapšaubāmi, ka visvairāk šos komunistus uztrauca preses brīvība Čehoslovākijā. Pret preses brīvību un viedokļu plurālismu Čehoslovākijā, kaut arī šie faktori joprojām bija daudz ierobežotāki nekā mūsdienās, PSRS bija virzīti priekšlikumi “ieviekt kārtību”. Pēc LKP aktīvu domām, pie vainas bija ČKP vadības vājums, kas esot izlaidusi no rokām partijas varas un informācijas monopoli galvenokārt ČKP pirmā sekretāra Dubčeka svārstīguma un vājuma dēļ.⁶³

Kritika par notikumiem Čehoslovākijā padomju presē nebija tik asa kā komunistu aktīvos izskanējusi, kuras nepietiekamībai tie savās runās partijas sanāksmēs pievērsās. Piemēram, daži LKP Cēsu rajona komitejas locekļi izteica šaubas par masu informācijas līdzekļos izskanējušo informāciju, kurā joprojām parādījās daudz materiālu par Čehoslovākijas sasniegumiem un labajām attiecībām ar PSRS. Viņi izteica neticību tam, ka situācija Čehoslovākijā nav mainījusies.⁶⁴

Līdztekus ČKP institūciju samiernieciskajai reakcijai uz kritiku situācijas nomierināšanu vajadzēja veicināt arī Čehoslovākijas Nacionālās sapulces priekšsēdētāja Josefa Smrkovska, kurš bija viena no Prāgas pavasara vadošajām personībām, vizītei Padomju Savienībā. Viņa vizīte Padomju Savienībā, tostarp

61 Ziņojums LKP CK par rajona komitejas locekļu un Rīgas pilsētas Oktobra rajona revīzijas komisijas locekļu iepazīstināšanu ar PSKP CK informāciju par notikumiem Čehoslovākijā. Rīga, 09.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 53.-58. lp.

62 Bleiere 2011, 181.

63 LKP CK ziņojums PSKP CK. Rīga, 21.06.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 92.-95. lp., dokuments Nr. 17.

64 Partijas Cēsu rajona komitejas ziņojums LKP CK. Cēsis, 12.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-82, 6. lp.

īslaicīgā uzturēšanās Latvijā, līdz šim ir bijusi ārpus vēsturnieku intereses loka. Iemesls šādam intereses trūkumam ir izskaidrojams ar to, ka padomju *biedri* delegācijas vizīti izkārtāja tā, lai par Prāgas pavasari nekādas diskusijas nenotiktu. Smrkovskis atlidoja uz Padomju Savienību pēc PSRS Augstākās padomes ielūguma. Tāpēc vizītei bija tikai oficiāls raksturs, bez iespējas izskaidrot reformu būtību un atklāti apmainīties viedokļiem.⁶⁵ Viņa centieni skaidrot, kas Čehoslovākijai ir svarīgi un kādas reformas tajā notiek, neatnesa impulsu diskusijām par sociālisma attīstību un perspektīvām. Līdztekus Maskavai Smrkovskis apmeklēja Rīgu un Ļeņingradu. Uz Latviju viņš atlidoja no Maskavas 1968. gada 8. jūnijā, bet 10. jūnijā aizlidoja uz Ļeņingradu. Viņu pieņēma LPSR Augstākās padomes priekšsēdētājs Jānis Kalnbērziņš. Rīgā Smrkovskis pārrunāja sociālisma celtniecības sasniegumus, nolika vainagus pie pieminētiem t. s. padomju atbrīvotājiem. Nākamajā dienā viņš viesojās paraugkolhozā “Lāčplēsis”. Pēc atgriešanās Rīgā Smrkovskim bija saruna ar LPSR Zinātņu akadēmijas prezidentu Kārlī Plaudi, piedaloties Augstākās padomes prezidija locekļiem. Pirms aizbraukšanas viņš vēl apmeklēja konfekšu fabriku “Laima”.⁶⁶

Pieraksti par Smrkovska sarunām nav saglabājušies, tāpēc varam tikai minēt, kā un ar kādiem rezultātiem šī Prāgas pavasara nozīmīgā personība mēģināja pasniegt Čehoslovākijas atmodas procesu. Latvijas prese par viņa vizīti vēstīja ierastajā “tautu draudzības garā”, nepieminot reformas.⁶⁷

65 Gosti iz Čehoslovakii. *Pravda*, Nr. 158, 06.06.1968., s. 2; *Ibidem*, Nr. 161, 09.06.1968., s. 2; Družba krepkaja, nerušimaja. *Ibidem*, Nr. 165, 13.06.1968., s. 1; Nastojaščeje i buduščeye Čehoslovakii svjazano s SSSR. *Ibidem*, Nr. 166, 14.06.1968., s. 5; Prijom Podgornym delegaciji Nac. sobr. ČSSR. *Ibidem*, Nr. 167, 15.06.1968., s. 1; Družba i sojuž s SSSR nerušimy. *Ibidem*, Nr. 169, 17.06.1968., s. 4. “Pravda” referēja par Josefa Smrkovska vizīti ar virsrakstiem “Družba krepkaja, nerušimaja”, “Nastojaščeje i buduščeye Čehoslovakii svjazano s SSSR”, “Bratstvo našich narodov”, “Družba i sojuž s SSSR nerušimy”.

66 LKP CK biroja sēdes protokols Nr. 87. Rīga, 04.06.1968. LNA-LVA, PA-101-32-20, 8.-49. lp., šeit 20.-21. lp.

67 Esiet sirsnīgi sveicināti, dārgie draugi! *Cīņa*, Nr. 133, 09.06.1968., 1. lpp.; Krepit' sovetsko-čehoslovackuju družbu! *Sovetskaja Latvija*, Nr. 134, 11.06.1968., s. 1, rakstā publicēja lielu Josefa Smrkovska fotoattēlu; visplašāk referēja: Esiet sirsnīgi sveicināti, dārgie draugi! *Padomju Jaunatne*, Nr. 111, 09.06.1968., 1.-2. lpp.; LTA korespondenti E. Kārklīšs un I. Plotke. Stiprināt Padomju Savienības un Čehoslovākijas draudzību! ČSR delegācija Latvijā. *Ibidem*, Nr. 112, 11.06.1968., 1. lpp.

Klusums pirms vētras

1968. gada vasarā tika sasauktas vēl divas partijas aktīvu sērijas, lai atbalstītu pret Čehoslovākiju vērsto padomju politiku. Padomju prese asi reaģēja uz manifesta “Divi tūkstoši vārdi” publicēšanu Čehoslovākijā.⁶⁸ Dokuments, kurā asi kritizēta pēckara attīstība komunistiskās partijas pakļautībā, guva Čehoslovākijas sabiedrības masveida atbalstu.⁶⁹ Manifests atbalstīja ČKP reformas, taču gāja arī tālāk, ievērojami pārsniedzot partijas aprīļa “Rīcības programmu”; tajā izpaudās arī raizes par intervenci no ārzemēm. Konservatīvie komunisti to nosauca par kontrevolucionāru.

Saistībā ar to kulmināciju sasniedza partijas aktīvu pret reformām vērsta retorika. Padomju komunisti masveidā nosodīja šo rakstnieka Ludvika Vaculika (*Ludvík Vaculík*) un vairāku Čehoslovākijas Zinātņu akadēmijas zinātnieku aicinājumu uz valsts un sabiedrības demokratizāciju, taču neviens no viņiem to nebija lasījis. Pat jautājumus, kāpēc padomju prese nav publicējusi šo aicinājumu, lai ar to varētu iepazīties, funkcionāri uzskatīja par provokatīviem. Viņuprāt, aicinājuma publicēšana nozīmētu antisociālistisku ideju izplatīšanu. Padomju funkcionāri atsaucās uz kritiskiem rakstiem laikrakstos “Pravda” un “Ļiteraturnaja gazeta” kā pietiekamu pamatu, lai izteiktu nostāju.⁷⁰

Latvijas komunistu partijas 1968. gada jūlija aktīvu uzdevums bija paust atbalstu PSKP CK plēnuma rezolūcijai un Varšavas pakta dalībvalstu Varšavas sanāksmes dalībnieku draudu vēstulei, kas tika nosūtīta ČKP vadībai. Čehoslovākija un Rumānija Varšavas sanāksmē nepiedalījās. LPSR aktīva sapulcē uzstājās arī LKP pirmais sekretārs Augusts Voss.⁷¹

Pēdējās aktīvu sēdes notika pēc divpusējām Čehoslovākijas un Padomju Savienības sarunām Černā pie Tisas un Čehoslovākijas un piecu komunistisko partiju pārstāvju tikšanās Bratislavā 1968. gada augusta sākumā. Bratislavas sanāksmes dalībnieki parakstīja noslēguma dokumentu, kurā pauda “uzticību marksismam-ļeņinismam un proletāriskajam internacionālismam” un deklarēja “nesamierināmu cīņu pret *buržuāzisko* ideoloģiju un visiem antisociālistiskajiem

68 I. Aleksandrov. Ataka protiv socialističeskich ustojev Čechoslovakii. *Pravda*, Nr. 193, 11.07.1968., s. 4.

69 Publicēts laikrakstos “Literární listy”, “Práce”, “Mladá fronta” un “Zemědělské noviny”, 27.06.1968.

70 Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas aktīva sapulces protokols Nr. 2. Rīga, 20.07.1968. LNA-LVA, PA-106-38-11, 25.-34. lp.

71 LKP CK otrā sekretāra N. Beluhas ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.07.1968. LNA-LVA, PA-101-32-20, 115.-118. lp., dokuments Nr. 22; LKP CK sekretāra J. Rubeņa ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.07.1968. Ibidem, 119.-122. lp.

elementiem”. Rezolūcija bija nozīmīga Čehoslovākijas puses piekāpšanās padomju spiedienam, bet tik un tā PSRS vadība ar to nebija pilnībā apmierināta.

PSKP rikoto aktīvu reakcijā bija manāms atvieglojums un gandarījums, ka ir saglabāta vienotība starptautiskajos jautājumos. Vairāki dalībnieki izteica atzinību PSKP CK Politbirojam par pareizās stratēģijas īstenošanu attiecībā uz Čehoslovākiju. LPSR Zinātņu akadēmijas pārstāvis Arturs Ozols kopīgo rezolūciju raksturoja kā izšķirošu punktu krīzes likvidēšanai. Līdzīgi tikšanās nozīmi uzsvēra Latvijas Valsts universitātes prorektors Maksims Duhanovs, jo tā esot “parādījusi, cik lielu darbu komunistisko partiju vienotības labā ir paveikusi PSKP CK”. Viņš pat ierosināja tajā pašā gadā iekļaut šīs tikšanās materiālus studiju procesā, lai tos izmantotu Latvijas jaunatnes audzināšanai.⁷²

Latvijas PSR partijas aktīvos teiktajā izskanēja gandarījums par PSRS un Čehoslovākijas pārstāvju tikšanos Bratislavā, kas tika izprasta kā atjaunotās vienotības demonstrācija. Tomēr daži partijas aktīvu dalībnieki nebija pārliecināti, vai ČKP vadība izpildīs sanāksmē paustās nostādnes. Neraugoties uz abu valstu komunistisko partiju vienotības nostiprināšanu, šādas šaubas tika izteiktas arī pēdējos aktīvos laikā no 1968. gada 9. līdz 10. augustam, kas bija veltīti starptautiskajai situācijai.⁷³ Līdzīgi arī Latvijas PSR prese pauda gandarījumu par panākto vienošanos un *de facto* nekur neizteikto ČKP vadības piekāpšanos.

Padomju preses slavinātā komunistisko partiju vienotības izrādīšana nebija ilga. Par PSRS intervenci bija nolemts jau ilgāku laiku pirms tam. 1968. gada 21. augustā Padomju Savienības karaspēks ar Polijas, Ungārijas, Bulgārijas un VDR atbalstu iebruka Čehoslovākijā.

Nobeigums

Redzams, ka padomju kritika par Čehoslovākijas politiskās sistēmas liberalizāciju 1968. gada pavasarī un Padomju Savienībā izvērstā iekšējā kampaņa pret “Rietumu ietekmēm”, individuālismu mākslinieku, intelīgences un jaunatnes vidū ir viena fenomena “savienotie trauki”. 1968. gadā Brežņeva vadība atrisināja poststāļinisko reformu un sabiedrības kontroles dilemmu par labu sistēmas nostiprināšanai. Šī politika ļāva nostiprināt varas monopolu gan padomju bloka valstīs, gan Padomju Savienības iekšienē. Reformu mēģinājumu izskausana un

72 LKP sekretāra J. Rubeņa ziņojums PSKP CK. Rīga, 05.08.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 123.-126. lp.

73 LKP CK otrā sekretāra N. Beluhas ziņojums PSKP CK par tikšanos Bratislavā un Černā pie Tisas. Rīga, 12.08.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 127.-132. lp.

kritiķu apklusināšana inteliģences vidū bija priekšnoteikums, lai īstenotu neostalinisko sociālismu apvienojumā ar staļinisma “lienošo” rehabilitāciju. Tiesas prāvas pret rakstniekiem un cenzūras izplatība kļuva par Padomju Savienības liberālā posma beigu izpausmi. PSKP CK 1968. gada aprīļa plēnums skaidri iezīmēja sabiedrības ideoloģiskās uzraudzības pastiprināšanu. Tā lēmumi, izmantojot partijas hierarhisko struktūru, tika pārnesti un pielietoti padomju savienotajās republikās. Prāgas pavasaris kalpoja par biedējošu piemēru partijas kontroles zaudēšanai pār inteliģenci un masu informācijas līdzekļiem, kas noveda pie komunistiskās sistēmas apšaubīšanas tās dogmatiskajā neostaliniskajā variantā.

Latvijā partijas centra ideoloģiskā kampaņa skaidri savijās ar vietējiem partijas konservatīvās birokrātijas centieniem pakļaut mākslinieku un inteliģences jaunradi striktai ideoloģiskai paradigmai. Tādējādi Čehoslovākijas notikumi iekļaujas cīņas shēmā pret t. s. Rietumu ietekmes un revizionisma iespēšanos PSRS, it sevišķi Baltijas padomju republikās. Prāgas pavasaris bija iedvesmojošs daļai inteliģences, bet vienlaikus biedējošs piemērs konservatīvajiem komunistiem.

Vadošās padomju nomenklatūras rigiditāte Latvijā skaidrojama ar iepriekšējo tīrīšanu 20. gadsimta piecdesmito un sešdesmito gadu mijā, kuras rezultātā tika izskausti tā dēvētie nacionālkomunisti un republikas komunistisko partiju pārņēma savā kontrolē konservatīvie neostalinisti. Šīs tīrīšanas sekas negatīvi ietekmēja sabiedrisko vidi un citus procesus, kas bija saistīti ar lielāku pakļautību un pat iztapību savienības centram. Ņemot vērā LKP vadības raksturu, partijiskā uzraudzība un kontrole Latvijā, iespējams, bija visintensīvākā salīdzinājumā ar kaimiņu Baltijas padomju republikām.

Prāgas pavasara uztvere Latvijā bija pretrunīga. Pētījums apstiprina, ka pastāvēja diferencēta uztvere atkarībā no izglītības, daļēji arī tautības un alternatīvu informācijas avotu pieejamības. Tieši iespējai klausīties Rietumu radio, ko padomju masu informācijas līdzekļi nespēja efektīvi novērst, bija liela nozīme padomju propagandas daļējā paralizēšanā. Mākslinieku un humanitārās inteliģences interesi ietekmēja personīgā pieredze ar padomju sistēmu.

Latvijas sabiedrība un arī komunistu partijas organizācijas, protams, nebija monolītas. Kā liecina saglabātie partijas sapulču un aktīvu protokoli, sākot no 1968. gada marta beigām, Prāgas pavasara reformas daudziem komunistiem, īpaši no proletariāta un spēka struktūru aprindām, bija nesaprotamas. Daži šo aprindu piederīgie pat radīja absurdas teorijas, lai izskaidrotu sistēmas krīzi Čehoslovākijā. Saskaņā ar Maskavas norādījumiem un informāciju par galveno cēloni viņi uzskatīja čehu un slovāku komunistiskās partijas ideoloģiskās kontroles atslābināšanu pār masu informācijas līdzekļiem. Komunistu uzstāšanās reizēs jau 1968. gada maijā varam atrast aicinājumus iesaistīties norisēs Čehoslovākijā.

Partijas biedru runu saturs Latvijas PSR kļuva asāks 1968. gada jūlijā saistībā ar manifestu “Divi tūkstoši vārdi” un publicētajām Čehoslovākijas konservatīvo komunistu vēstulēm, kurās paustas bažas par notikumu attīstību Čehoslovākijā. Pēc daudzpusējām sarunām Bratislavā un divpusējām Čehoslovākijas un Padomju Savienības sarunām Černā pie Tisas arī Latvijas komunistu vidū valdīja gandarījums par panākto vienprātību. Tāpēc jo lielāks izbrīns un pat šoks bija par Varšavas pakta valstu intervenci Čehoslovākijā 1968. gada augustā.

No čehu valodas tulkojis Jānis Krastiņš

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Archive Sources

Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga, LNA-LVA

LNA-LVA, PA-101-32-20: LKP CK otrā sekretārs N. Beluhas ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.07.1968., 115.–118. lp., dokuments Nr. 22.

LNA-LVA, PA-101-32-21: LKP CK biroja sēdes protokols, 8. punkts. Rīga, 01.–03.06.1968., 9.–11. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-46: LKP CK biroja lēmums. Rīga, 31.05.1968., 33.–71. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-71: LKP CK sekretāra J. Rubeņa ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.04.1968., 39.–41. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-71: LKP CK ziņo PSKP CK. Informācija par LPSR strādnieku reakciju uz Čehoslovākijas KP CK sekretāra A. Dubčeka referātu. Rīga, 04.04.1968., 45.–47. lp., dokuments Nr. 12.

LNA-LVA, PA-101-32-71: Latvijas PSR Valsts TV un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieka P. Jērāna runa LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdē. Rīga, 09.05.1968., 59.–64. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-71: Latvijas PSR rajonu un pilsētu partijas komiteju informācija par Čehoslovākiju, kas sūtīta LKP CK. Rīga, 11.05.1968., 48.–78. lp., dokuments Nr. 15.

LNA-LVA, PA-101-32-71: LKP CK organizatoriskā un partijas darba sekcijas vadītāja P. Vilka ziņojums PSKP CK. Rīga, 09.09.1968., 173.–176. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-75: LKP CK ziņojums PSKP CK par LPSR Kultūras ministrijas komunistu, republikas radošo savienību, teātru un Rīgas Filharmonijas tikšanos. Rīga, 12.05.1968., 25.–28. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-82: Partijas Cēsu rajona komitejas ziņojums LKP CK. Cēsis, 12.05.1968., 6. lp.

LNA-LVA, PA-102-27-3: LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnuma II. protokols. Rīga, 31.05.1968., 72.–112. lp.

- LNA-LVA, PA-106-38-11: Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas aktīva sapulces protokols. Rīga, 24.04.1968., 2.-19. lp.
- LNA-LVA, PA-106-38-11: Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas aktīva sapulces protokols Nr. 2. Rīga, 20.07.1968., 25.-34. lp.
- LNA-LVA, 73-1-411: O. Lisovskas vēstule Latvijas Padomju rakstnieku savienībai. Rīga, 23.02.1968.; R. Paroleka vēstule Latvijas Padomju rakstnieku savienībai. Rīga, 04.09.1968., 2. un 12. lp.
- LNA-LVA, 270-3-3891: Par divpusējo apmaiņu un ekonomisko sadarbību ar Čehoslovākiju. Rīga, 1968. 22.-55. lp.
- LNA-LVA 416-US5-157: Dokumentālās filmas "Maizes rīka" ("Agronomi") scenārijs (1967).
- LNA-LVA 416-US5-161: Dokumentālās filmas "Saulainā krasta meitenes" scenārijs (1967).
- LNA-LVA, 917-1a-79: LKP CK biroja sēdes protokols. Rīga, 05.06.1968.
- Rossiiskij gosudarstvennij archiv novejšej istorii (RGANI), fond 5, opis 60, delo 39: PSKP CK Propagandas nodaļas vadītājs V. Stepakovs par propagandas grupu uzdevumiem, lai izskaidrotu PSKP CK aprīļa plēnuma materiālus. Maskava, 21.05.1968., s. 11-15.

Prese / Press

- Ciņa, Nr. 133, 09.06.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 61, 29.03.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 63, 31.03.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 64, 02.04.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 66, 05.04.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 105, 31.05.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 111, 09.06.1968.
- Pravda, Nr. 94, 03.04.1968.
- Pravda, Nr. 98, 07.04.1968.
- Pravda, Nr. 101, 10.04.1968.
- Pravda, Nr. 102, 11.04.1968.
- Pravda, Nr. 103, 12.04.1968.
- Pravda, Nr. 158, 06.06.1968.
- Pravda, Nr. 161, 09.06.1968.
- Pravda, Nr. 165, 13.06.1968.
- Pravda, Nr. 166, 14.06.1968.
- Pravda, Nr. 167, 15.06.1968.
- Pravda, Nr. 169, 17.06.1968.
- Pravda, Nr. 193, 11.07.1968.
- Pravda, Nr. 207, 25.07.1968.
- Sovetskaja Latvija, Nr. 134, 11.06.1968.

Literatūra / Secondary Sources

- Āriņa, Madara (2023). Kā jaunie rakstnieki apspēlēja vecos staļinistus. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/literatura/23.12.2023-ka-jaunie-rakstnieki-apspeleja-vecos-stalinistus.a535855/#2> (skatīts 11.01.2024.).
- Bennich-Björkman, Li (2007). Between Resistance and Opposition: Developments after Stalinism. *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados*. Sast. Rudīte Viksne. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 45.–72. lpp.
- Bleiere, Daina (2011). The social impact of the Prague Spring and the authorities in Latvia. *Pražské jaro 1968: občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*. Ed. by Oldřich Tůma and Markéta Devátá. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 177–184.
- Bleiere, Daina (2015). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. 2. izd. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bleiere, Daina (2017). Vēstures avoti par nacionālkomunismu Latvijā – kritisks skatījums. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (102), 81.–109. lpp.
- Bleiere, Daina (2022a). Komjaunatnes funkcionāri kā pārmaiņu aģenti (20. gs. 70. gadi)? *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Speciālizlaidums (116), 137.–157. lpp.
- Bleiere, Daina, sast. (2022b). *20. gadsimta Latvijas vēsture*. 4. sēj.: 1944/45–1964. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Blūzma, Valdis et al. (2008). *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš 1945–1991*. Rīga: LZA.
- Dimants, Ainārs (2022). *Latvijas prese 200 gados no “Latviešu Avīzēm” līdz digitālo mediju laikmetam*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Ekmanis, Rolfs (1978). *Latvian literature under the Soviets 1940–1975*. Belmont: Nordland Publishing Company.
- Eversone, Madara (2017). Latvijas padomju rakstnieku savienības valdes ietekme uz literāro procesu (1956–1969). *Jaunā Gaita*, Nr. 290. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg290/JG290_Eversone.htm (skatīts 27.09.2023.).
- Feldmanis, Inesis et al. (2005). *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Grybkauskas, Saulius (2021). *Governing the Soviet Union's National Republics: The Second Secretaries of the Communist Party*. London: Routledge.
- Hoppe, Jiří (2009). *Opozice'68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha: Prostor.
- Karner, Stefan; Tomilina, Natalja; Tschubarjan, Aleksandr, Hrsg. (2008). *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bde 1–2. Köln: Böhlau.
- Karner, Stefan; Bischof, Günter; Wilke, Manfred; Ruggenthaler, Peter (2008). Der “Prager Frühling” und seine Niederwerfung. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bd. 1: Beiträge, S. 20–24.
- Karner, Stefan; Tschubarjan, Aleksandr; Tomilina, Natalja, sost. (2009). *“Pražská vesna” 1968 goda i sovetiskije respubliki. Reakcija vlasti i obščestva*. Moskva: Izdatel'stvo Stavropolskogo universiteta.

- Karner, Stefan; Tomilina, Natalja; Tschubarjan, Aleksandr, sost. (2010). *"Pražskaja vesna" i meždunarodnij krizis 1968 goda. Dokumenti*. Moskva: Meždunarodnij fond Demokratija.
- Krupņikovs, Pēteris (2010). "Svīdu, man bija kauns". Jānis Ķeruss et al. *Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā: personības, struktūras, idejas (1944–1991)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 28.–29. lpp.
- Lavinskaja, Olga (2008). Die Zensur in der Sowjetunion. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bd. 1: Beiträge, S. 869–878.
- Loader, Michael (2018). A Stalinist Purge in the Khrushchev Era? The Latvian Communist Party Purge, 1959–1963. *The Slavonic and East European Review*, 96 (2), pp. 244–282.
- Mlynář, Zdeněk (1975). *Československý pokus o reformu 1968: analýza jeho teorie a praxe*. Köln: Index.
- Mlynář, Zdeněk (1990). *Mráz přichází z Kremlu*. Praha: Mladá fronta.
- Navrátil, Jaromír, ed. (1998). *The Prague Spring 1968*. Budapest and New York: CEU Press.
- Pavlovičs, Juris (2012). *Padomju Latvijas ikdiena*. Rīga: Jumava.
- Saleniece, Irēna; Šķiņķe, Iveta (2018). Echoes of the Prague Spring in the Soviet Baltic Republics. *Eastern Europe in 1968: Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion*. Ed. by Kevin McDermot and Matthew Stibbe. London and New York: Palgrave Macmillan, pp. 257–278.
- Skujiņš, Zigmunds (2018). *Aplikācija par rakstnieku un laikmetu*. Rīga: las.ām.
- Sprūde, Viesturs (2019). "Aparatčiks" sarkanā kaklasaitē. Kā dzīvoja Augusts Voss. *Latvijas Avīze*, 03.11.2019. Pieejams: <https://www.la.lv/aparatciks-sarkana-kaklasaite> (skatīts 25.09.2023.).
- Strods, Heinrihs (2008a). Prāgas pavasara atskaņas Latvijā 1968.–1970. gadā. *Latvijas Vēsture*, 4 (72), 73.–79. lpp.
- Strods, Heinrihs (2008b). Der Widerhall des "Prager Frühlings" in Lettland. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bd. 1: Beiträge, S. 909–916.
- Strods, Heinrihs (2010). *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990*. Rīga: Jumava.
- Škapars, Jānis (2008). *Barjerskrējiens: Dienasgrāmata 1969–1979*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Vondrová, Jitka et al., eds. (1993–2018). *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*. Brno: Doplněk.
- Tůma, Oldřich; Devátá, Markéta, eds. (2011). *Pražské jaro 1968 občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*. Praha: Ústav po soudobé dějiny AV ČR.
- Zubok, Vladislav (2008). Die sowjetrussische Gesellschaft in den sechziger Jahren. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bd. 1: Beiträge, S. 823–848.

AFTERMATH OF THE PRAGUE SPRING IN THE SOCIETY OF THE LATVIAN SSR. THE ROLE OF THE COMMUNIST PARTY IN SHAPING THE PERCEPTION OF THE SO-CALLED CREATIVE INTELLIGENTSIA ABOUT THE EVENTS OF 1968 IN CZECHOSLOVAKIA

Luboš Švec

The aim of this article is the specifics of the perception of the Prague Spring in certain segments of society in the Latvian SSR, especially in the public statements of active members and functionaries of the Latvian Communist Party (LCP) in the spring and summer of 1968 before the Soviet invasion of Czechoslovakia. One of the important questions in the context of the research is whether and to what extent the LCP reflected and/or influenced the perceptions and attitudes of Latvian intelligentsia, or so-called creative intellectuals and artists, towards the events in Prague in 1968. In the streets of the city there were clashes between Czech demonstrators and soldiers and armored vehicles of Warsaw Bloc military units, and this Czechoslovak experience impacted the readiness to resist the neo-Stalinist system of the USSR in pursuit of a humanised version of socialism “with a human face”.

Keywords: Prague Spring, neostalinism, social reflection, Soviet Union, Latvian SSR

Summary

The case study focuses on the reflection of the Prague Spring in Latvia during the spring and first half of the summer of 1968 before the Soviet invasion of Czechoslovakia. The author examines analogous processes of the attitudes of the intelligentsia and artists in their resistance against the neo-Stalinist system and the effort to promote a humanised version of socialism “with a human face”. The article analyses what information sources influenced the interpretation of Czechoslovak reforms among the republic’s population. The Soviet radio signal could not cover the whole territory of the republic; therefore, broadcasting of Western radio stations competed successfully with the Soviet propaganda.

The article shows how various factors influenced the perception of the Prague Spring. The Latvian public had a contradictory perception of the democratic reforms in Czechoslovakia. The official Soviet position on the reforms of the Prague Spring was conveyed to the public in two ways: through the mass media and in a non-public hierarchical manner through the party apparatus.

The April plenum of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, in 1968, highlighted the ideological supervision of society. The conclusions

were transmitted and applied in the union republics through the party's hierarchical structure. The Prague Spring served as a frightening example of a loss of control over the intelligentsia and the mass media, leading to questioning of the communist system in its dogmatic (neo)Stalinist variant. Dissatisfaction of the leadership of the Communist Party of Latvia with artistic creation, resulting in interventions against ideological deviations and Western influences, was manifested in Latvia by criticism of cinematography, the activities of art unions, and in literary works. The research confirms a differentiated approach depending on education, partial nationality, and the availability of alternative information sources.

Iesniegts / Submitted 14.11.2023.

© 2025 Luboš Švec, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

“ATNĀCA DZEJNIEKI KOMUNISTI, IZJAUCA RAIDĪJUMU”. DZEJNIEKU GRUPAS PROTESTS PRET IMANTA ZIEDOŅA IZSVĪTROŠANU NO TELEVĪZIJAS RAIDĪJUMA “KO SOLA MŪSU DZEJNIEKI” (1969)

Toms Zariņš

 0009-0001-4204-7996

Raksts aplūko Latvijas Komunistiskās partijas un citu iesaistīto struktūru reakciju uz piecu dzejnieku grupas rīcību 1969. gada 30. septembrī, īsi pirms Latvijas televīzijas ētera kolektīvi atsakot piedalīšanos dzejas aktualitātēm veltītā raidījumā. Atteikuma iemesls bija agrāk pārraides dienā izteiktais liegums tajā piedalīties sestajam dalībniekam – dzejniekam Imantam Ziedonim.

Atslēgas vārdi: Latvijas televīzija, mediju kontrole, radošā inteliģence, Latvijas Komunistiskā partija, Latvijas Padomju rakstnieku savienība

Ievads

1969. gada 30. septembra vakarā Latvijas televīzijā Āgenskalnā risinājās vēl nebijusi situācija – raidījuma dalībnieki, pieci ievērojami dzejnieki, īsi pirms ētera atteicās piedalīties pārraidē, tā izraisot konfliktu starp Latvijas Komunistiskās partijas Centrālo komiteju (LKP CK) un Latvijas Padomju rakstnieku savienību (RS). Rakstā tiek veikta šī konflikta analīze abu organizāciju attiecību kontekstā. Raksta hronoloģiskās robežas aptver divu gadu posmu no 1968. gada janvāra, kad sāka veidoties aplūkojamo notikumu plašākais konteksts, līdz 1970. gada janvārim, kad pēdējoreiz tika izteikti apsvērumi par dzejnieku rīcību 1969. gada septembrī. Konflikta rekonstruēšanai rakstā izmantoti galvenokārt nepublicēti avoti – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā (LNA-LVA) glabātie LKP dokumenti. Lielākā daļa informācijas iegūta no LKP CK (LNA-LVA, PA-101)

fondā, kā arī RS partijas pirmorganizācijas (LNA-LVA, PA-7263) un Rīgas televīzijas studijas¹ partijas pirmorganizācijas (LNA-LVA, PA-2250) fondos glabātiem materiāliem.

Pētot rakstnieku un varas attiecības Padomju Savienībā poststaļinisma periodā, jāņem vērā rakstnieku īpašā vēsturiskā loma Austrumeiropas reģionā, kā arī to privileģētā vieta komunistiskajā sistēmā un literocentriskajā (*litero-centric*) padomju sabiedrībā 20. gadsimta otrajā pusē.² Amerikāņu pētnieks Endrū Baruhš Vahtels (*Andrew Baruch Wachtel*) norāda, ka “pēc augsta līmeņa komunistiem rakstnieki kā korporatīva grupa ieņēma otro visprivileģētāko pozīciju šajās sabiedrībās”.³ Šī gadījuma izpētē nozīmīgs ir arī lietuviešu vēsturnieka Viļa Ivanauskas (*Vilius Ivanauskas*) konstatētais, ka “Brežņeva pārvaldes stils atspoguļoja padomju ideoloģijas un ierēdniecības dogmatismu, vienlaikus ignorējot neoficiālo un pretlikumīgo aktivitāšu pieaugumu. Attīstītā sociālisma laikā par oficiālajām struktūrām spēcīgākas bija personiskās saites. Līdz ar to varas, sociokultūras un ekonomikas dinamisms visvairāk bija novērojams starpperšonu attiecībās dažādos sociālos tīklos.”⁴ Ivanausks rakstniekus izceļ kā nozīmīgākos kultūras aģentus, kuri “centās izvairīties no primitīvajām, padomju ikdienu pavadošajām shēmām, [taču vienlaikus; šeit un turpmāk – T. Z.] aktīvi centās iekļauties padomju iekārtā un nostiprināt savu pozīciju”.⁵ Aplūkojamajā dzejnieku korporatīvās solidaritātes izpausmē ir iespējams saskatīt arī nevardarbīgās pretošanās iezīmes. Par nevardarbīgo pretošanos (*non-violent resistance*, *civil resistance*, *civil disobedience*) ir pieejama plaša zinātniskā literatūra. Klasīķis šīs problēmas pētniecībā ir amerikāņu politikas zinātnieks Džīns Šārps (*Gene Sharp*).⁶ Arī Latvijas Padomju rakstnieku savienības vēsture ir salīdzinoši plaši pētīta. Nozīmīgu ieguldījumu tās izpētē ir devusi literatūrzinātniece Madara Eversone (Āriņa) ar Latvijas Universitātē aizstāvēto maģistra darbu “Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes ietekme uz literāro procesu (1956–1969)” un turpat aizstāvēto promocijas darbu “Latvijas Padomju rakstnieku savienība: stratēģija, taktika un opozicionārās prakses (1940–1965)”.⁷

1 Rīgas televīzijas studija 26.01.1967. tika pārdēvēta par Latvijas televīziju, taču sākotnēji šis nosaukums tika izmantots reti.

2 Wachtel 2006, 31.

3 Ibidem, 30.

4 Ivanauskas 2014.

5 Ibidem.

6 Sharp 1973.

7 Eversone 2015; idem 2023.

Notikumu konteksts: 1968–1969

1968. gada sākumā divās Austrumeiropas sociālistiskajās valstīs sāka norisināties no PSRS viedokļa bīstami sabiedriskie procesi: Polijā kādas teātra izrādes aizliegums⁸ izraisīja plašus studentu un viņu atbalstītāju protestus, bet Čehoslovākijā reformatoru spārns ieguva virsroku komunistiskās partijas vadībā, pilnībā atcēla cenzūru un pieteica demokrātisku reformu kursu (šis process kļuva pazīstams kā "Prāgas pavasaris"). Padomju Savienībā tas izraisīja strauju iekšpolitiskā kursa saasināšanos,⁹ baidoties no liberālisma vēsmu bīstamās ietekmes izplatīšanās valsts iekšienē.

LKP CK un RS attiecības bija sarežģītas jau kopš 1965. gada decembrī notikušā RS "revolucionārā" 5. kongresa, kurā no organizācijas valdes tika izbalsoti pieci partijas "stingrās līnijas" piekritēji, vienlaikus arī tās uzticības personas ideoloģiskajos jautājumos.¹⁰ LKP CK tādējādi zaudēja efektīvu kontroli pār RS. Kongresā un gados pēc tā "skaidri izpaudās, lai gan slēpta, taču pietiekami [...] konsekventa konfrontācija starp diviem grupējumiem literātu aprindās".¹¹

Attiecības ar LKP vēl vairāk apgrūtināja tas, ka 20. gadsimta 60. gadu beigās arī Latvijā tika radīta virkne darbu, kuru vēstījums izaicināja partijas uzskatus par pieļaujamā robežām mākslā. To autori galvenokārt bija rakstnieki.¹² Šo tendenci nosodījums notika 1968. gada 26. martā LKP CK birojā, Laimoņa Pura lugas "Redzēt jūru" iestudējuma izvērtēšanai izvērsoties par "republikā sastopamo ideoloģisko diversiju [t. i., šādu darbu] plašāku apspriešanu".¹³ LKP CK ideoloģijas sekretārs Jurijs Rubenis šajā sēdē uzsvēra: "Es domāju, ka mēs visi labi saprotam, ka šīs parādības [mākslā] nav nejaušas. Šīs parādības zināmā

8 1968. gada 30. janvārī pēc 14. izrādes tika aizliegts Ādama Mickeviča (*Adam Mickiewicz*, 1798–1855) 1832. gadā sarakstītās lugas "Veļi" (*Dziady*) iestudējums Polijas Nacionālajā teātrī (*Teatr Narodowy*) Varšavā.

9 Piemēram, viens no pirmajiem PSKP lēmumiem pēc "Prāgas pavasara" sagrāves bija preses, radio un televīzijas darbinieku atbildības paaugstināšana, skat. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA-LVA), PA-101-33-35, 7. lp.

10 Čaklais 1990, 02.06.

11 Bleiere 2007.

12 Alberta Bela romāns "Bezmiegs" (1967, npublicēts), Gunāra Priedes luga "Smaržo sēnes" (1967, neiestudēta) un kinoscenārijs spēlfilmā "Četri balti krekli" (1966–1967, uzņemta, neizlaista uz ekrāniem), Imanta Auziņa dzejoļu krājums "Skumjais optimisms" (1968, publicēts), Laimoņa Pura luga "Redzēt jūru" (1968, iestudēta, noņemta no repertuāra), Vizmas Belševicas dzejoļu krājums "Gadu gredzeni" (1969, publicēts, publiski kritizēts) u. c.

13 LNA-LVA, PA-101-32-43, 235. lp. – LNA-LVA glabātie rakstā izmantoto fondu dokumenti vairumā gadījumu rakstīti krievu valodā; to tulkojumus šeit un turpmāk no krievu valodas sagatavojis raksta autors.

mērā sasauca ar notikumiem Polijā, Čehoslovākijā. Tās ir arī [raidstacijas] “Amerikas Balss” noteiktas rezonanses rezultāts.”¹⁴ Dramaturgs Gunārs Priede konkrēto LKP CK biroja sēdi un līdzīgus procesus Latvijas PSR Ministru padomes Kinematogrāfijas komitejā dienasgrāmatas ierakstā 1968. gada 27. martā apzīmēja kā “Lielo Kultūras Revolūciju”.¹⁵

“Aizturētas grāmatas – Ojāram [Vācietim], Imantam [Ziedonim], Cecīlijai [Dinerei]. “Šodien izšķiras [izdevniecības “Liesma” redaktora] Antona [Broka] liktenis,” teica Vizma [Belševica]. Par izrādēm vēl precīzi nezinu, minēja [Harija Gulbja] “Aijā žūžū [bērns kā lācis]”, [Laimoni] Puru [“Redzēt jūru”]. Filma “Tēvs” [režisors un scenārija autors Aivars Freimanis] – pieņemta, izvirzīta festivālam – aizliegta. Noskatījos – laba, patiesa, *v chem delo?* [kas par lietu?] – neviens nevar paskaidrot. Baigi. Sākas tātad ar inteliģenci. Ar grautiņu literatūrā un mākslā.”¹⁶

Tā paša gada 3. jūnijā LKP CK birojs pieņēma arī lēmumu “Par trūkumiem [radošo savienību] laikraksta “Literatūra un Māksla” redakcijas darbā”.¹⁷

“Juceklīgi, idejiski kaitīgi (*porochnye*) darbi parādās arī pašas avīzes lappusēs. Īpaši neapmierinoši notiek dzejoļu atlase, kā rezultātā avīze nereti publicē tukšus, nevērtīgus (*nikchemnye*) dzejoļišus, kuri atspoguļo vien sīkus, subjektīvus autora pārdzīvojumus, bet dažkārt ir ar kaitīgu, divdomīgu skanējumu. [...] Izdabājot atsevišķām mākslas darbinieku grupām, redakcija nopublicēja virkni nepārdomātu, skandaložu (*kriklivyh*) materiālu. Šajā ziņā raksturīgs piemērs ir avīzē nopublicētā dzejnieku grupas vēstule¹⁸ ar protestu pret [Latvijas PSR Ministru padomes] Preses komitejas taisnīgajām prasībām pret I. Ziedoņa dzejoļu krājumu “Es ieeju sevi” un tā ilustrācijām.”¹⁹

Jauns saasinājums partijas un RS attiecībās notika pēc tam, kad 1968. gada decembrī rakstnieks Alberts Bels republikas rakstnieku sanāksmes debatēs

14 LNA-LVA, PA-101-32-43, 233. lp.

15 Atsauce uz tā dēvēto Dižo Proletariāta kultūras revolūciju Ķīnā, ar kuras palīdzību Ķīnas Komunistiskās partijas priekšsēdētājs Mao Dzeduns (*Mao Zedong*) 1966. gadā sāka vēršanos pret veco ķīniešu inteliģenci, daļu partijas un arī saviem sāncensiem. Varas ierosināts, valstī sākās plašs denuncēšanas vilnis un politiski motivēta vardarbība.

16 Struka 2014, 823.

17 LNA-LVA, PA-101-32-35, 12.-14. lp.

18 RS dzejas sekcijas prezidijs 1968, 27.01.

19 LNA-LVA, PA-101-32-35, 12.-13. lp.

uzstājās ar mūsdienās visai plaši pazīstamo runu,²⁰ kuru LKP CK biroja 1969. gada 4. marta sēdē nosodīja kā tādu, kurā pieļauta "virkne divdomīgu, politiski kaitīgu izteikumu, kuri vērsti pret partijas vadību literatūrā un mākslā".²¹ Tajā Bels atsaucās uz partijas publisko kritiku pret rakstniekiem 1963. gadā,²² kritizēja cenzūru kā "rakstnieka dzimtbūšanu", turklāt savu runu iesāka ar mājienu uz padomju tankiem Čehoslovākijā.

Drīz pēc tam sekoja Vizmas Belševicas dzejas krājumā "Gadu gredzeni" (1969) publicēto dzejoļu kritika LKP CK XI plēnumā.²³ Šajā kontekstā svarīgs ir vēsturnieces Dainas Bleieres norādījums, ka "no 170 RS biedriem 70 bija kompartijas biedri – tātad vairāk nekā trešā daļa. Faktiski šī – varai lojālākā daļa noteica RS politiku tajā vai citā jautājumā. Ja tā kavējās iesaistīties V. Belševicas vajāšanā, CK nācās ar to rēķināties. Taču RS kļuva par visu līmeņu partijas institūciju kritikas objektu."²⁴

Notikumu gaita: 30.09.1969.

Saskaņā ar televīzijas programmu *Rīgas Viļņi* 1969. gada 30. septembra vēlā vakarā – plkst. 22.20 – televīzijas I jeb Rīgas programmā bija jābūt redzamam 40 minūtes ilgam raidījumam "Ko sola mūsu dzejnieki",²⁵ bet skatītāji savu televizoru ekrānos šo raidījumu tā arī neredzēja. Pārraidītās programmas satura atšķirība no *Rīgas Viļņos* iepriekš pieteiktās pati par sevi vēl nevarēja nevienam izbrīnīt – dažādu iemeslu dēļ tā notika diezgan bieži,²⁶ taču šoreiz otrpus ekrāniem bija norisinājies kaut kas agrāk nepieredzēts. Šī starpgadījuma dēļ raidījuma iziešana ēterā vairs nebija iespējama.

Latvijas televīzijas raidījumā "Ko sola mūsu dzejnieki" bija plānoti sešu autoru: Lijas Brīdakas, Dainas Avotiņas, Ārijas Elksnes, Ojāra Vācieša, Imanta Ziedoņa un Laimoņa Vāczemnieka dzejas lasījumi, kā arī saruna par viņu radošajiem plāniem. Tālākās notikumu gaitas aprakstam izmantots LKP CK Kultūras nodaļas vadītāja Aivara Gora sniegtais situācijas raksturojums: "Raidījums tika

20 LNA-LVA, PA-101-33-47, 49.-52. lp.

21 LNA-LVA, PA-101-33-35, 14. lp.

22 1963. gada martā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Lielajā zālē notika republikas radošās inteliģences sanāksme, kurā LKP CK ideoloģijas sekretārs Augusts Voss publiski kritizēja literātus.

23 LNA-LVA, PA-101-33-4, 42.-43. lp.

24 Bleiere 2007.

25 *Rīgas Viļņi*, 29.09.1969.-05.10.1969.

26 Ibidem, 23.07.1969.-03.08.1969.

gatavots lielā steigā. Studijai iesniegtie dzejoļi (*predstavlennye v studiju stihī*) nebija izlasīti mākslas raidījumu galvenajā redakcijā un neizgāja noteikto materiālu apstiprināšanas kārtību [domāta *Glavlit*²⁷ atļaujas iegūšana]. Par spīti tam, 30. septembra rītā televīzijas studijā tika noturēts raidījuma mēģinājums ar visu sešu dzejnieku piedalīšanos.²⁸ Sarežģījumi sākās, kad dzejoļi tika parādīti LPSR Ministru padomes Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājam Rihardam Zandersonam²⁹ – viņam radās iebildumi pret raidīšanai iesniegtajiem Imanta Ziedoņa darbiem, tādēļ tika dots rīkojums dzejnieku no piedalīšanās raidījumā atstādināt. “Televīzijas darbinieki šo norādījumu paziņoja Latvijas Rakstnieku savienības Literatūras propagandas birojam, turklāt ne pašam Ziedonim, ne pārējiem raidījuma dalībniekiem nebija pamatoti (*motivirovany*) Ziedoņa atstādināšanas iemesli. Rezultātā visi pārējie dzejnieki vakarā atnāca uz televīzijas studiju un atteicās lasīt arī savus dzejoļus. Tā pārraide tika izjaukta (*peredacha byla sorvana*).³⁰

Notikušo no televīzijas skatītāja perspektīvas savā dienasgrāmatā tajā pašā vakarā fiksēja Gunārs Priede:

“TV programma 22.20: “Ko sola mūsu dzejnieki” [...] TV ekrānā, turpretim, redzamas Milānas solistes un skan ārijas no Verdi operām. Piezvanīju Ojāram [Vācietim], un: solidarizējušies ar Imantu Ziedoni, kam šorīt pasacīts, ka viņš tajā raidījumā nepiedalīsies. Visi sapulcējušies studijā, bet, tā kā Ziedoņa patiešām nav bijis, pateikušies tehnikajiem darbiniekiem par pūlēm un gājuši mājās.

Un pareizi.”³¹

Nenotikušā raidījuma scenārijs nav saglabāts.³² No pieejamajiem avotiem konstatējams, ka tajā bija iekļauti pavisam septiņi Ziedoņa dzejoļi, tostarp

27 Latvijas PSR Ministru padomes Galvenā pārvalde kara un valsts noslēpumu aizsardzībai presē. Iestāde daudzkārt mainījusi nosaukumu. Historiogrāfijā dominējošais apzīmējums ir Galvenā literatūras pārvalde (krievu val. *Glavnoe upravlenie po delam literatury i izdatel'stv*) jeb *Glavlit* – pirmais tās nosaukums.

28 LNA-LVA, PA-101-33-69, 49. lp.

29 Domājams, šāds netipisks solis tika sperts nolūkā iegūt administratīvu “aizmuguri” trūkstošās *Glavlit* atļaujas vietā, kuras iegūšanai vairs nebija laika. Komitejas priekšsēdētāja akcepts gan nevarēja aizstāt pārvaldes atļauju, taču, domājams, starpinstitucionālas izskaidrošanās gadījumā tas tiktu izmantots kā amortizējošs elements.

30 LNA-LVA, PA-101-33-69, 49. lp.

31 Struka 2015, 37.

32 Tam būtu jāatrodas arhīva lietā LNA-LVA, 1184-3-1542, taču tā noslēgta ar 1969. gada 29., nevis 30. septembri.

1. att. Dzejnieks Imants Ziedonis Latvijas TV raidījumā "Literārā trešdiena", līdzās rakstnieks Vitālijs Korotičs. Rīga, Āgenskalns, 11.09.1972., fotogrāfs nezināms (iespējams, Viktors Gulbis). Ilzes Terēzes Gulbes privātais arhīvs. Foto publicēts ar glabātāja atļauju

Fig. 1. Poet Imants Ziedonis on Latvian TV programme "Literārā trešdiena" (Literary Wednesday), alongside writer Vitālijs Korotičs. Riga, Āgenskalns, 11.09.1972, photographer unknown (possibly Viktors Gulbis). Private archive of Ilze Terēze Gulbe. Photo published with permission of the keeper

1968. gadā sarakstītais cikls "Četras dziesmas": "Ratu dziesma", "Ilkss zvaniņa dziesma", "Zirga dziesma" un "Kumeliņa dziesma", kas 1971. gadā publicēts dzejoļu krājumā "Kā svece deg".³³

Rakstnieku savienības LKP pirmorganizācijas biroja sēde: 07.10.1969.

Rakstnieku savienības partijas pirmorganizācijas biroja sēdē 1969. gada 7. oktobrī cita starpā tika izskatīts jautājums "Par konfliktu Rīgas Televīzijas studijā".³⁴ Ziņotāja bija dzejniece Daina Avotiņa, kura sacīja, ka televīzijā nav noticis RS Literatūras propagandas biroja rīkotais raidījums, jo īsi pirms raidījuma komitejas priekšsēdētājs Zandersons "nosvītrojis visus I. Ziedoņa dzejoļus":

³³ Ziedonis 1971, 42–46.

³⁴ LNA-LVA, PA-7263–1–18, 82, 88.–89. lp.

“Lai izzinātu motivāciju, visu laiku tika meklēts Zandersons. Nevarēja sazināties. Kad ieradāmies kopā ar [RS valdes sekretāru Ilgoni] Bērsonu pie Zandersona, viņš aizrunājās pat tik tālu, ka darba tēmai veltītā dzejoli saskatīja, ka tas varot kalpot arī fašistiskajai ideoloģijai. Ziedoņa dzejoļos nebija nekā ideoloģiski kaitīga.”³⁵

Literāts un LKP autoritāte ideoloģijas jautājumos Arvīds Grigulis, acīmredzot atsaucoties uz sēdē izskanējušiem, taču protokolā nefiksētiem apgalvojumiem, sacīja, ka gadījumā, “ja Zandersons devis norādi pusgadu nublicēt minētos dzejniekus, tad viņš ir pārkāpis savas tiesības. Tas ir nepareizs kritērijs, ko piemērojis Zandersons Z[iedoņa] dzejas vērtējumā.”³⁶ LKP CK Kultūras nodaļas vadītāja vietnieks Haralds Priedītis ieņēma laipojošu pozīciju: “Pārmetām Zandersonam par viņa rīcību. Iznāca Ziedoņa diskriminācija. Bet – diez vai dzejniekiem vajadzēja pārraidīti noraut.”³⁷ Līdzīgu nostāju puda dzejnieks Andrejs Balodis: “Atbildīga par notikušo ir Televīzijas vadība, tomēr mūsu biedru rīcība ir pārsteidzīga. Varam [līdzīgos gadījumos] prasīt vismaz elementāru literāru kritēriju.”³⁸ Zīmīgi, ka jautājuma izskatīšana beigusies bez tālākiem ierosinājumiem; no protokola izriet, ka dzejnieku rīcībai nav izteikts pat formāls nosodījums.

LKP CK sekretariāta sēde: 21.10.1969.

1969. gada 21. oktobrī situācija ar nenotikušo raidījumu tika izskatīta kā viens no LKP CK sekretariāta sēdes dienaskārtības punktiem.³⁹ Jautājuma izskatīšanu lūdza CK Kultūras nodaļa un Propagandas un aģitācijas nodaļa, “ņemot vērā to rezonansi, kuru šis incidents ieguvis”.

Pēc LKP CK pirmā sekretāra Augusta Vosa aicinājuma informēt, kā jautājums izskatīts RS partijas organizācijā, kā sodīti “dzejnieki komunisti, kuri tā uzvedās (*tak sebja poveli*)”, pirmorganizācijas sekretārs Vizbulis Bērce, kurš izskatīšanā pirmorganizācijā 7. oktobrī nebija piedalījies personīgi, sacīja:

“Partijas [pirmorganizācijas] birojs izskatīja šo jautājumu un darbības tika novērtētas kā nepārdomātas un nepareizas. Jāteic, ka biedri arī beigās (*v posledstvii*) saprata. Bet tajā momentā [acīmredzot

35 LNA-LVA, PA-7263-1-18, 88.-89. lp.

36 Ibidem, 89. lp.

37 Ibidem.

38 Ibidem.

39 LNA-LVA, PA-101-33-69, 49.-60. lp.

domāts: televīzijā] bija emocionālāk, turklāt programma bija vienots veselums, bija izveidots vienots scenārijs, un, ja nebūtu Ziedoņa, izjuku scenārijs.”⁴⁰

Tālākajos skaidrojumos Bērce mēģināja pārvirzīt sarunas akcentu uz nepieciešamību pēc labākas sadarbības RS, tās Literatūras propagandas biroja un radio un televīzijas starpā. “Kādi soda mēri?” Voss prasīja vēlreiz. – “Īpašus soda mērus nepieņemām, biedriem aizrādijām (*ukazali tovarishham*).” Ši Bērces atbilde Vossu sanikvoja, un tas redzams pat sēdes protokolā:

“Komunisti atnāca uz televīzijas studiju, zina, ka programmā [raidījums] ir ierakstīts, klausīsies desmittūkstošu liela auditorija, un, ja vienu no dzejniekiem nepalaida, nav svarīgi, kādu iemeslu dēļ, pārējie varēja uzstāties un pēc tam skaidrot iemeslus. Tā ir demonstrācija vārda visbiežākajā nozīmē. Kas par demonstrāciju! Kā komunisti tādām metodēm var protestu pieteikt! [...] Mēs runāsim par otru pusi, bet pagaidām runājam par pirmo: atnāca dzejnieki komunisti, izjauca raidījumu. Kā to vērtēt? Tā ir neļūdzīga parādība (*bezobraznejshee javlenie*), nelietīga rīcība, nepartijiska (*bezobraznejshij postupok, ne partijnij*). Tas pelna plašu nosodījumu jūsu rakstnieku aprindās, jūsu partijas organizācijā. Bet, spriežot pēc [tās] sekretāra uzstāšanās, tā nav bijis. Tāpēc, redzams, arī mūsu lēmumā to vajag stingri nosodīt. Pirmajā vietā likt otro punktu [par dzejnieku nosodīšanu].”⁴¹

Neapmierinātību pauda arī LKP CK ideoloģijas sekretārs Jurijs Rubenis, norādot, ka “pārējiem pieciem dzejniekiem bija jāpiedalās raidījumā un nebija jāizrāda tāda viltus solidaritāte (*ne projavljat' takuju lozhnuju solidarnost'*).” Arī viņš kritizēja RS pirmorganizācijas sēdi:

“Un kāda gan bija tā apspriešana partijas organizācijas birojā. Es tur nebiju, bet man stāstīja b[iedrs] Priedītis. Tur sašutuši (*vozmush-halis*)” par to, kāpēc [televīzijas] studijā un radiokomitejā tā sanācis, bet uz beigām tomēr nolēma par nepareizām atzīt pārējo dzejnieku darbības. Nepateica dzejniekiem par viņu kļūdu. Bija asāk jāpieiet šim jautājumam.”⁴²

Voss apsūdzēja Bērci liberālismā: “Jāteic, biedri Bērce, ka ļoti liberāli attiecāties pret šīs demonstrācijas apspriešanu, liberāli attiecāties. [...] Tie ir pilnīgi

40 LNA-LVA, PA-101-33-69, 51. lp.

41 Ibidem, 52.-53. lp.

42 Ibidem, 56. lp.

nepiedodami, ārkārtēji (*iz ruk von vyhodjashhie*) fakti, lai kāds arī nebūtu [dzejnieku ricības] iemesls.”⁴³

Vienprātība sēdē valdīja vienīgi par nenotikušo raidījumu atbildīgo televīzijas darbinieku pieļautajām kļūdām raidījuma sagatavošanā. LKP CK Kultūras nodaļas vadītājs Aivars Goris un Zandersona vietnieks radio Pēteris Jērāns informēja par abu disciplināru sodīšanu, proti, Radioraidījumu un televīzijas komitejas 7. oktobra pavēli, ar kuru “par paviŗu un nesavlaicīgu raidījuma sagatavošanu” televīzijas Mākslas raidījumu galvenās redakcijas vecākajam redaktoram Aivaram Gaveram izteica rājienu, bet tās pašas redakcijas galvenajam redaktoram Arturam Verneram – piezīmi.⁴⁴ Neizbēgams tagad bija arī CK nosodījums, un tādu sēdē vairākkārt izteica Voss:

“Ja b[iedrs] Zandersons būtu pateicis laikus, ka šo dzejoļi mēs nevaram izlaist, mēs vēršamies pie tevis, tu dod produkciju, ja mums tas der, ņemam, [bet] ja neder, nepublicēsim, neraidīsim pa radio un televīziju divdomīgus, politiski nenobriedušus dzejoļus, [tad] vajadzēja paskaidrot. [Tādam] Zandersonam bija jābūt, lai stundu-divas [pirms ētera] nekvalitatīvu (*nedobrokachestvennuju*) produkciju neizlaistu tūkstošu auditorijai, bet ir Verners, Gav[e]rs, kuriem bija no Zandersona jāuzzina, jāpasaka, lai pārējie biedri uzstātos, Ziedoņa dzejoļi neder, varēja palaist citus dzejoļus. Saka, ka bija izvēle, ka varēja palaist citus dzejoļus. Tātad nav smalkjūtīgas (*chutkogo*) attieksmes, sēž izdevniecībā cilvēks, atnes viņam darbu, paskatās, saka – nederēs, prasa, kāpēc nederēs, atbild – nederēs un viss, varat sūdzēties. Un arī sūdzas mums. [...] Nevar strādāt tādi nieiejūtīgi (*bezdušnye*) cilvēki tādā vietā. Mums ir ļoti pamatīgi jāuzlabo darbs ar mūsu inteliģenci. [...] Un, ja kāds [šajā sakarā] tiši vai netiši mēģinās bāzt sprunguļus riteņos (*stavit' palki v kolese*), šos cilvēkus sodīsim, atbrīvosim no darba.”⁴⁵

Nedaudz mazāku sekretariāta sēdes daļu aizņēma arī konfliktu izraisījušo Imanta Ziedoņa dzejoļu apspriešana. Goris to analizē nodarbojās ar morālo ekvilibristiku:

43 LNA-LVA, PA-101-33-69, 58. lp.

44 LNA-LVA, 1184-1-127, 32. lp. Diemžēl nav saglabājies Artura Vernera iesniegums un Aivara Gavera paskaidrojums, uz kuru pamata tika izdota pavēle par disciplinārsodu. Tāpat jāatzīmē, ka ne Gavera (LNA-Personāla dokumentu valsts arhīvs (PDVA), 554-4L-377, 32. lp. o. p.), ne Vernera (LNA-PDVA, 554-4L-533, 134. lp. o. p.) personas lietās nav veikti ieraksti par attiecīgās pavēles uzliktajiem disciplinārsodiem.

45 LNA-LVA, PA-101-33-69, 58. un 60. lp.

"Iepazīnušies ar pieminētajiem I. Ziedoņa dzejoļiem, mēs [iespējams, domāta viena vai abas iepriekšminētās CK nodaļas] uzskatām, ka televīzijas darbiniekiem bija pamats iebilst pret atsevišķiem autora dzejoļiem, kuros doma tiešām izteikta neskaidri un paliek neskaidrs, ko gan viņš patiesībā gribēja pateikt. Tās ir ["Č]etras dziesmas["]: ratu, zirga, kumeliņš, zvaniņi. Nav skaidras idejiskās ievirzes (*idejnoj napravlennosti*). Tajā pašā laikā starp iesniegtajiem dzejoļiem ir arī labi dzejoļi. Ir dzejolis, kurā autors saka, [ka] bērnu, jaunatnes gods – nodzīvot savu dzīvi tā, lai tā būtu vecāku, tēvu, māšu cienīga. Ir vēl interesanti dzejoļi.

Mēs uzskatām, ka atsevišķi neveiksmīgi dzejas tēli, neskaidri izteiktas autora domas, kuras pieļauj divdomības (*dvusmyslennye tolkovanija*), un tieši tas arī notika atsevišķos Ziedoņa dzejoļos, prasa principiālu, tajā pašā laikā konstruktīvu un argumentētu kritiku. Bet atsevišķas kļūdas, mākslinieciskas neveiksmes nevar kalpot par pamatu visas mākslinieka daiļrades visaptverošai noliegšanai (*ogul'nogo otricanija*)."⁴⁶

RS valdes sekretārs Ilgonis Bērsons skaidroja, ka pēc notikušā bijusi saruna ar Zandersonu, kurā viņš pateicis, ka nevienu Ziedoņa dzejoļi nedrīkstēja iekļaut programmā, bet, taujāts par paša viedokli, sacīja: "Izņemot divus dzejoļus, pārējos varēja laist programmā. Tā teica Grigulis un citi, nebija pamatojuma nelaist arī citus dzejoļus."⁴⁷ Viskritiskākais bija Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētāja vietnieks Jērāns, kurš sēdē pārstāvēja komiteju saslīmušā Zandersona vietā:

"Es lasīju tos dzejoļus. Tie ir dzejoļi par riteniem, ratiem, zirgu utt. Tādus jucekļīgus dzejoļus (*putanye stihi*) ne pa radio, ne televīziju raidīt nav iespējams, jo tur ne tikai ir neskaidras domas, tur ir pietiekami skaidras domas un pietiekami noteikta ievirze (*opredeljonnaja napravlennost'*), [kura] neveicina (*ne sposobstvuet*) mūsu ideoloģisko ievirzi."⁴⁸

LKP CK sekretariāts nolēma:⁴⁹ pirmkārt, "stingri nosodīt dzejnieku grupas (bb.⁵⁰ Brīdakas, Elksnes, Avotiņas, Vācieša, Vāczemnieka) rīcību, kuri, ignorējot (*prenebregaja*) savu pienākumu lasītāju un televīzijas skatītāju priekšā, nostājās uz demonstratīvu darbību ceļa, izjauca (*sorvali*) raidījumu, ar to izrādot politiskā brieduma trūkumu (*projaviv [...]* *politicheskiju nezrelost'*)", un, otrkārt,

46 LNA-LVA, PA-101-33-69, 49.-50. lp.

47 Ibidem, 53. lp.

48 Ibidem, 54. lp.

49 LNA-LVA, PA-101-33-65, 7.-8. lp.

50 Biedri; šeit — biedru.

“uzskatīt par kļūdu Radoraidījumu un televīzijas komitejas darbinieku (bb. Gavers, Verners) rīcību, [kuri] pielietojuši administratīvas metodes darbā ar autoriem un raidījumu dalībniekiem, šajā gadījumā [darbā] ar radošās intelīģences pārstāvjiem. Uz to aizrādīt [...] komitejai (b[iedrs] R. Zandersons) un uzlikt par pienākumu uzlabot darba metodes darbā ar autoriem un raidījumu dalībniekiem, rūpīgi un atbildīgi sagatavojot katru raidījumu, panākot augstu to idejiski politisko un māksliniecisko līmeni. Apspriet konkrēto gadījumu Rīgas televīzijas studijas partijas sapulcē.”⁵¹

Rakstnieku savienības LKP pirmorganizācijas slēgtā partijas sapulce: 12.01.1970.

Pirmorganizācijas 1970. gada 12. janvāra partijas sapulces⁵² dienaskārtībā bija LKP Rīgas pilsētas komitejas biroja lēmums⁵³ par RS partijas organizācijas darbu. Vizbulis Bērce informēja biedrus, ka ar pilsētas partijas komitejas lēmumu “sasauca arī CK lēmums sakarā ar notikumiem televīzijā, kas nosoda televīzijas darbiniekus par administrēšanu un dzejniekus par nepareizu rīcību”.⁵⁴ Debatēs rakstnieks Pēteris Bauģis pirmorganizācijas birojam pārmeta saiknes trūkumu ar partijas sapulci: “Birojs spriedis par kādu konfliktu televīzijā – mēs par to neko nezinām.”⁵⁵ Kļūdu atzina RS valdes pirmais sekretārs, rakstnieks Alberts Jansons – biedru savlaicīga neinformēšana esot aplama – jo īpaši tādēļ, ka “dzejnieki mums [birojam?] pastāstīja par to tās pašas dienas vakarā”.⁵⁶

Ortodoksālais komunist, rakstnieks un literatūrzinātnieks Jānis Niedre dzejnieku grupai pārmeta marksistisko principu pārkāpšanu: “Ar biedriem ir jāved sistemātisks darbs partijas lēmumu garā. Jāsaprot, ka mūsu brīvība ir apzināta nepieciešamība.”⁵⁷ Ja mēs to pareizi saprastu, tad nebūtu tādu notikumu

51 LNA-LVA, PA-101-33-65, 7.-8. lp.

52 LNA-LVA, PA-7263-1-19, 26.-30. lp.

53 LNA-LVA, PA-102-28-5, 252.-256. lp.

54 LNA-LVA, PA-7263-1-19, 26. lp.

55 Ibidem, 27. lp.

56 Ibidem, 28. lp.

57 Definīcijas “brīvība ir apzināta nepieciešamība” autorība tiek piedēvēta gan Baruham Spinozam (*Baruch Spinoza*, 1632-1677), gan Georgam Vilhelmam Frīdriham Hēgelim (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, 1770-1831), gan arī Frīdriham Engelsam (*Friedrich Engels*, 1820-1895). Šajā kontekstā Niedre atsaucas uz vienu no galvenajiem dialektiskā materiālisma darbiem, Englsa “Anti-Dīringu” (*Anti-Dühring*, 1878), kurā šī definīcija ir interpretēta. “Gribas brīvība tāpat nenozīmē nekā cita, kā spēju lemt, zinot lietas apstākļus. [...] brīvība slēpjas valdīšanā pašiem pār sevi un pār ārējo

2. att. Latvijas TV raidījums "Zeme un ķīmija" televīzijas lielajā jeb A studijā ar Vissavienības agroķīmijas dienesta konferences dalībniekiem. Rīga, Āgenskalns, 05.03.1970., fotogrāfs Uldis Peičs. Ilzes Terēzes Gulbes privātais arhīvs. Foto publicēts ar glabātāja atļauju

Fig. 2. Latvian TV programme "Zeme un ķīmija" (*Earth and Chemistry*) in the grand (also known as the 'A') studio with the participants of the All-Union Agrochemical Service conference. Riga, Āgenskalns, 05.03.1970, photographer Uldis Peičs. Private archive of Ilze Terēze Gulbe. Photo published with permission of the keeper

televīzijā.”⁵⁸ Kolēģu ricību par pieņemamu uzskatīja dzejniece Valija Brutāne: “Cik mums šovakar pateica par notikumiem televīzijā, tad izriet, ka mūsu biedri izturējušies solidāri. Vai to viņiem var pārmest?”⁵⁹ Sapulces noslēgumā tika nolasīta rezolūcija, kuru pieņēma par pamatu lēmumprojektam (nav saglabājušies).

dabu [...]” Frīdrihs Engelss (1947). *Anti-Dirings*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 113. lpp.

58 LNA-LVA, PA-7263-1-19, 27. lp.

59 Ibidem, 28. lp.

Televīzijas studijas LKP pirmorganizācijas slēgtā partijas sapulce: 28.01.1970.

No televīzijas studijas partijas pirmorganizācijas materiāliem konstatējams, ka konkrētais starpgadījums netika vērtēts atsevišķi, bet gan plašākā darba disciplīnas pārkāpumu kontekstā. Tā 1970. gada 28. janvārī televīzijas studijas LKP pirmorganizācijā tika skatīts jautājums “Par televīzijas darbinieku atbildības paaugstināšanu”.⁶⁰ Televīzijas galvenais redaktors Ričards Zandovskis savā ziņojumā partijas biedru sapulcei cita starpā analizēja:

“Ļoti grūtā situācijā nonākam, kad kritērijus zaudē redaktori. [Septembrī] bija jānotiek dzejnieku raidījumam. Lit[erāri dramatisko] raid[ijumu] redakcija uzticējās citiem cilvēkiem, raidījumu nodeva vēlu, un b[iedrs] Gavers nenovērtēja dzejoļus. B[ie]dr[s] Gavers cerēja, ka dzejoļu galīgo atlasī veiks kāda augstāk stāvoša persona. Šis notikums atbalsojās ārpus [televīzijas] studijas, un to izskatīja LKP CK sekretariātā. To nosodīja, reizē piezīmējot, ka darbu televīzijā nedrīkst veikt ar birokrātiskām metodēm.”⁶¹

Sapulces noslēgumā nolasīts lēmuma projekts, tas pieņemts vienbalsīgi (nav saglabāties).

Secinājumi

Televīzijas Mākslas raidījumu galvenās redakcijas Literāri dramatisko raidījumu redakcijas vecākā redaktora Aivara Gavera pieļautās kļūdas un steiga, 1969. gada septembra beigās rīkojot pārraidi “Ko sola mūsu dzejnieki”, kļuva par priekšnosacījumiem jaunam, historiogrāfijā līdz šim neaplūkotam LKP CK un RS konfliktam 20. gadsimta 60. gadu beigās. LPSR Ministru padomes Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētāja Riharda Zandersona ētera dienā izteiktais norādījums no programmas svītrot dzejnieka Imanta Ziedoņa dzejoļus un liegt viņa dalību raidījumā izsauca pārejo tā dalībnieku, dzejnieku Lijas Brīdakas, Dainas Avotiņas, Ārijas Elksnes, Ojāra Vācieša un Laimoņa Vāczemnieka, protesta akciju – kolektīvu atteikšanos piedalīties pārraidē.

Incidentu izvērtēšana LKP CK sekretariāta līmenī ļauj izprast, kā situāciju traktēja paši iesaistītie, kad tā nonāca CK un *de facto* galvenā arbitra – pirmā

60 LNA-LVA, PA-2250-1-13, 99.-102. lp.

61 Ibidem, 99.-100. lp.

sekretāra Augusta Vosa – priekšā. Lai gan abas iesaistītās puses centās radīt iespaidu, ka vainīgie ir saņēmuši sodu, līdz sekretariāta sēdei to patiesībā bija saņēmuši tikai atbildīgie televīzijas darbinieki. Tas norāda uz iesaistīto struktūru atšķirīgo izpratni par situācijas vaininiekiem: RS partijas organizācijas birojā uzskatīja, ka izšķirošs bija nevis dzejnieku īstenotais raidījuma boikots vai televīzijas darbinieku paviršība tā sagatavošanā, bet gan Zandersona vērsšanās pret Ziedoņa dzeju un izslēgšana no pārraides dalībnieku loka. Par iesaistīto dzejnieku domu gājieni var tikai spekulēt. Domājams, ka problēma bija Zandersona kā viņu kritiķa pozīcija varas sistēmā – Radoraidījumu un televīzijas komiteja nebija to aktoru vidū (LKP CK, *Glavlit*), ar kuriem literāti bija pieraduši atrasties pastāvīgā dialogā par pieļaujamā robežām mākslā.

Kaut arī LKP CK par līdzvainīgām raidījuma nenotikšanā uzskatīja abas puses, Voss kā primāro izvēlējās uzsvērt tieši dzejnieku atbildību. To parāda ne tikai argumentācija un atkārtotie pārmetumi, bet arī tas, ka sēdes gaitā viņš prasīja mainīt sagatavoto lēmuma projektu tā, lai tas vispirms nosodītu dzejnieku rīcību. Nav teikts, ka šāda akcenta maiņa bija neizbēgama, jo tā tika pieprasīta brīdī, kad atklājās RS partijas organizācijas biroja pielaidīgā reakcija uz notikušo. Šīs pirmorganizācijas taktiku zināmā mērā paskaidro dzejnieka Ojāra Vācieša izteikums par komunistisko partiju kā "abstrakciju": "Konkrēta ir tikai pirmorganizācija, šoreiz Rakstnieku savienība. Mums tur ir jānoturas."⁶² LKP CK sašutums par dzejnieku grupas rīcību savukārt izrietēja no dzejnieku autonomijas apziņas līmeņa konkrētajā situācijā: profesionālas solidaritātes vadīti, viņi ātri pašorganizējās kolektīvai demonstratīvai rīcībai. Šādi rīkojoties, viņi bija arī "uzurpējuši" LKP CK ekskluzīvās vērtētāja tiesības jautājumā par to, vai Zandersona vērsšanās pret Ziedoņa dzejas saturu bija pamatota vai nē, kas arī raisīja CK neapmierinātību.

Šī konflikta analīze parāda dzejnieku korporatīvās saites un gatavību solidarizēties pret to, ko attiecīgā cilvēku kopa uzskatīja par netaisnu rīcību. Plašākā kontekstā šis gadījums atkārtoti iezīmē RS un tās partijas pirmorganizācijas kļūšanu par savā veidā autonomu struktūru, kuras lēmumi partijai nebija pilnībā kontrolējami, kaut radošo savienību vadības uzdevums bija "palīdzēt partijas nomenklatūrai kompetenti pārraudzīt radošo vidi".⁶³ Kā norādījis Endrū B. Vahtels, "rakstnieki komunistiskajā Austrumeiropā 20. gadsimta 80. gadu beigās bija uzkrājuši milzīgu daudzumu tā, ko Pjērs Burdjē nodēvēja par simbolisko kapitālu".⁶⁴ Latvijas gadījumā šī kapitāla uzkrāšana sākās ar

62 Lešinska 1998.

63 Bleiere 2022, 466.

64 Wachtel 2006, 43.

1965. gada decembrī notikušo RS 5. kongresu un turpinājās visus nākamos gadus, ilgtermiņā sagatavojot apstākļus Atmodas notikumu attīstībai 20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Unpublished Sources

Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga, LNA-LVA

LNA-LVA, PA-101-32-35: Podlinniki postanovlenij k protokolam zasedanij Bjuro CK KP Latvii s #89 po #92 za ijuļ' 1968 g., 12.-14. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-43: Spravki, zajavlenija, proekty reshenij, stenogrammy i drugie materialy k protokolam zasedanij Bjuro CK KP Latvii s #79 po #81 za mart 1968 g.

LNA-LVA, PA-101-33-4: Stenogramma zasedanij XI Plenuma Central'nogo Komiteta Kommunisticheskoj Partii Latvii ot 11 ijunja 1969 g., 42.-43. lp.

LNA-LVA, PA-101-33-35: Podlinniki postanovlenij k protokolam zasedanij Bjuro CK KP Latvii s #112 po #114 za mart 1969 g.

LNA-LVA, PA-101-33-47: Spravki, zajavlenija, proekty reshenij, stenogrammy i drugie materialy k protokolam zasedanij Bjuro CK KP Latvii s #112 po #114 za mart 1969 g., 49.-52. lp.

LNA-LVA, PA-101-33-65: Podlinniki postanovlenij k protokolam zasedanij Sekretariata CK KP Latvii s #47 po #49 za sentjabr'- dekabr' 1969 g., 7.-8. lp.

LNA-LVA, PA-101-33-69: Spravki, zajavlenija, proekty reshenij, stenogrammy i drugie materialy k protokolam zasedanij Sekretariata CK KP Latvii s #47 po #49 za sentjabr'-dekabr' 1969 g., 49.-60. lp.

LNA-LVA, PA-102-28-5: Protokoly zasedanij bjuro, s #39 po #44, 252.-256. lp.

LNA-LVA, PA-2250-1-13: Protokoly partijnyh sobranij, 99.-102. lp.

LNA-LVA, PA-7263-1-18: Protokoly partijnyh sobranij i protokoly partbjuro, 82., 88.-89. lp.

LNA-LVA, PA-7263-1-19: Partijas sapulču un biroja sēžu protokoli, 26.-30. lp.

LNA-LVA, 1184-1-127: Priekšsēdētāja pavēles vispārējos jautājumos. 3. sējums, Nr. 269-395.

Prese / Press

[B. a.] (1969). Pochemu menjajutsja ob'javlennye programmy teleperedachah? *Rīgas Viļņi*, 23.07.-03.08., 14.-15. lpp.

[B. a.] (1969). TV Rīga. *Rīgas Viļņi*, 29.09.-05.10., 11. lpp.

Čaklais, Māris (1990). Latviešu padomju literatūras viduslaiki. *Literatūra un Māksla*, 02.06., 7. lpp.

Lešinska, Ieva (1998). Izspļauts līderis. *Rīgas Laiks*, 11, 13.-18. lpp.

RS dzejas sekcijas prezidijs (1968). Vēstule Preses komitejai un izdevniecībai "Liesma". *Literatūra un Māksla*, 27.01., 4. lpp.

Literatūra / Secondary Sources

Bleiere, Daina (2007). Varas Ezopa valoda: vēstures tēma "Gadu gredzenos". *Dvīņu zīmē: Vizmas Belševicas nozīme latviešu literatūrā un vēsturē. Konferencs materiāli, 2006. gada 27. oktobris, Rīga*. Sast. Margita Gūtmane. Rīga: Karogs, 42.–61. lpp.

Bleiere, Daina, atb. red. (2022). *20. gadsimta Latvijas vēsture*. IV sēj.: 1944/1945–1964. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Eversone, Madara (2015). *Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes ietekme uz literāro procesu (1956–1969)*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

Eversone, Madara (2023). *Latvijas Padomju rakstnieku savienība: stratēģija, taktika un opozicionālās prakses (1940–1965)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

Ivanauskas, Vilius (2014). 'Engineers of the Human Spirit' During Late Socialism: The Lithuanian Union of Writers Between Soviet Duties and Local Interests. *Europe-Asia Studies*, 66 (4), pp. 645–665.

Sharp, Gene (1973). *The Politics of Nonviolent Action*. Boston, MA: Porter Sargent.

Struka, Ieva, sast. (2014). *Gunāra Priedes dzīve un darbi. 1959–1968*. Rīga: Jumava.

Struka, Ieva, sast. (2015). *Gunāra Priedes dzīve un darbi. 1969–1976*. Rīga: Jumava.

Wachtel, Andrew Baruch (2006). *Remaining Relevant after Communism: The Role of the Writer in Eastern Europe*. Chicago: University of Chicago Press.

Ziedonis, Imants (1971). *Kā svece deg*. Rīga: Liesma.

"THE COMMUNIST POETS CAME AND DISRUPTED THE BROADCAST".

PROTEST BY A GROUP OF POETS AGAINST THE REMOVAL OF POET IMANTS ZIEDONIS FROM THE TELEVISION PROGRAMME *KO SOLA MŪSU DZEJNIEKI* (WHAT OUR POETS PROMISE, 1969)

Toms Zariņš

The article examines the response of the Latvian Communist Party and other involved institutions to the conduct of a group of five poets, on 30 September 1969, shortly before a Latvian Television broadcast, when they collectively refused to participate in a programme dedicated to current events in poetry. Their decision was prompted by a refusal made earlier that day to let the sixth participant – poet Imants Ziedonis – appear in the programme.

Keywords: Latvian Television, media control, creative intelligentsia, Latvian Communist Party, Latvian Soviet Writers' Union

Summary

The missteps and hastiness of Aivars Gavers, Senior Editor of the Literary and Dramatic Programmes Section within the main editorial desk for Television Arts Programmes, in organising the broadcast *Ko sola mūsu dzejnieki* (*What Our Poets Promise*), at the end of September 1969, set the stage for a previously unexamined conflict between the Central Committee of the Latvian Communist Party (LCP CC) and the Latvian Soviet Writers' Union (LSWU) in the late 1960s. On the day of the broadcast, Rihards Zandersons, Chairman of the Radio and Television Committee of the Latvian SSR Council of Ministers, instructed that poet Imants Ziedonis' poems be removed from the programme and barred his participation, thereby prompting a protest from the other participants-poets – Lija Brīdaka, Daina Avotiņa, Ārija Elksne, Ojārs Vācietis, and Laimonis Vāczemnieks – who, shortly before airtime, collectively refused to take part in the broadcast.

The Secretariat-level review of the incident within the LCP CC offers insight into how the situation was interpreted by those directly involved when they appeared before the Committee and its *de facto* chief arbiter, LCP First Secretary Augusts Voss. Despite the efforts of both parties to create the impression that those responsible had been punished, in reality, by the time of the LCP CC Secretariat meeting, only the responsible television staff had been reprimanded. This points to a divergence in understanding among the involved structures regarding who was to blame: within the LSWU Party organisation bureau, the decisive factor was neither the poets' boycott of the broadcast, nor

the negligence of the television staff; rather, it was Zandersons' action against Ziedonis' poetry and exclusion of the poet from the panel of programme participants. The line of reasoning behind the poets' conduct remains speculative. The problem likely was Zandersons's position as their critic within the power structure – unlike the LCP CC or *Glavlit*, the Radio and Television Committee was not among the authorities with whom the literary community was accustomed to being in ongoing dialogue over the permissible boundaries in art. The outrage of the LCP CC at the conduct of the poets, in turn, stemmed from the level of agency they had demonstrated in the situation: guided by professional solidarity, they quickly self-organised for a collective and demonstrative act. In doing so, they had also "usurped" the LCP CC's exclusive right to judge whether Zandersons' response to the content of Ziedonis' poetry was justified or not – a move that further provoked the dissatisfaction of the LCP CC.

The present analysis of the conflict reveals the poets' corporate ties and readiness to unite against what this group of people considered an unjust act. In a broader context, this case marks once again the transformation of the LSWU and its primary party organisation into a largely autonomous structure, the decisions of which were not fully controllable by the Latvian Communist Party, even with the leadership of the creative unions having been tasked with helping the Party *nomenklatura* oversee the creative environment. As Andrew B. Wachtel notes, "writers in communist Eastern Europe had, by the late 1980s, stored up an enormous amount of what Pierre Bourdieu famously called symbolic capital." In the case of Soviet Latvia, the accumulation of this capital began with the "pivotal" 5th Congress of the Latvian Soviet Writers' Union in December 1965 and continued throughout the following years, advancing, in the long-term, the developments of the Latvian Third Awakening in the second half of the 1980s.

Iesniegts / Submitted 08.09.2023.

© 2025 Toms Zariņš, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

LATVIAN POPULAR FRONT SUPPORT GROUPS ABROAD: EXPRESSION OF CHANGE IN DIASPORA ATTITUDE TOWARDS HOMELAND*

Kristīne Beķere

 0000-0002-4401-9892

Scopus Author ID: 57211601862

The aim of the study is to analyse the change of Latvian diaspora's attitude towards homeland from late 1988 to late 1989, while determining the role of Latvian Popular Front (LPF) support groups abroad in this process and the resulting emergence of close political cooperation with the homeland. The article examines the founding of LPF support groups and their nature – the number of members, duration of existence, etc., as well as analyses the impact of personal contacts with LPF representatives or Latvia on the founding of groups. The main arguments in the diaspora against cooperation with the LPF were fear of the influence of the Communist Party, reluctance to fragment diaspora activities, concern of possible loss of influence by the existing organisations.

Keywords: Latvian diaspora, Awakening, Latvian Popular Front, LPF support groups, meeting in Gananouque

Introduction

In the late 1980s, at the time of the Awakening processes in the Baltic States, which eventually led to the restoration of independence of the Republic of Latvia

* This publication is funded by the Latvian Council of Science, project “Navigating the Latvian History of the 20th – 21st Century: Social Morphogenesis, Legacy and Challenges” (No VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

(as well as the Republics of Lithuania and Estonia), a significant and hierarchically organised Latvian diaspora was present in the Western countries. Formed from the war refugees who dispersed around the world after the Second World War, this diaspora was characterised by a unifying goal that held true from its formation in the early 1950s up to and including the late 1980s: to promote the restoration of independence of the Republic of Latvia and to preserve the idea of independence in their host countries. This objective was pursued mainly through political lobbying and public relations activities.¹ The means through which to reach this ultimate aim in almost all cases of diaspora actions was perceived to be through influencing the host society, thus trying to bring about political changes in the Baltic States, which since the Second World War were illegally incorporated into the USSR, by means of external influence. Possible agency of the people of the Baltic States themselves in the restoration of independence was an idea not seriously entertained in the diaspora. Only in exceptional cases were some political actions directly connected with Latvia, such as Radio Free Europe and Voice of America broadcasts to Latvia. They were, however, far from the primary focus of political activity in the diaspora. For the most part, even such activities as support for dissidents in the USSR served the object of obtaining objective information about what was happening in Latvia, to be used as evidence to influence politicians in the host countries.²

The diaspora was faced with the need to change and re-evaluate in the second half of the 1980s, when, after the introduction of Gorbachev's *glasnost* and *perestroika* policies, radical changes began to take place in the Baltic States themselves. Latvian diaspora at the time meets the criteria of a classical diaspora³ and as such their existence was deeply intertwined with their homeland. At least 3 out of 7 characteristics of a classical diaspora directly describe the diaspora's connection to their country of origin (collective memory and myth of the homeland, idealisation of the homeland, desire to return). It follows that a diaspora cannot but react to important changes in the homeland, which in the case of Latvia, in the late 1980s, were of a political nature. The plenum of the Creative Unions, the mass demonstrations, the founding of the Latvian Popular Front (LPF) – these changes in Latvian society were undeniably visible from abroad and conceptually important enough not to be ignored.

Ongoing contacts between diaspora and Latvia were present since the mid-1960s – the so-called “cultural contacts” that were not unambiguously appreciated

1 For overview of such activities, see: Bekere 2022.

2 For example, see: Bekere 2023.

3 See, for example: Cohen 2018. Similar descriptions of diaspora elsewhere as well.

in the diaspora. In contrast, drastic changes in the attitude towards cooperation took place in a very short period – from the second half of 1988, when the occurrence of important changes in the Baltic States became clear for the diaspora, to the meeting of the diaspora and the LPF in “Abrene” (France) in May 1989, which marked the formalisation of practical cooperation between the two sides. The previously prevailing attitude, namely, that political change in the Baltic States could be possible only as a result of pressure from outside and under the guidance of the diaspora, completely changed, leading to both very extensive and intensive cooperation between diaspora and various nationally-minded organisations in Latvia. One of the important nuances of this process of change was the establishment of LPF support groups. Although these groups were relatively small compared to the total number of Latvians in the diaspora and the number of people involved in the traditional diaspora organisational structure, their activities during this short period have been very active and noticeable.

The dynamics of these changes in the context of the internal development processes of the diaspora community have not been analysed in detail, nor has the role of LPF support groups in the West in this process of change. Accordingly, the aim of this article is to analyse the change of diaspora attitudes towards homeland from late 1988 to the second half of 1989, while determining the role of LPF support groups abroad in this process and the resulting emergence of close political cooperation with the homeland. To achieve this objective, first the circumstances and process of the founding of the LPF support groups are analysed, and then the related gradual change in attitudes towards the possibility of political cooperation with Latvia in diaspora society as a whole is traced. The article does not delve in details concerning the internal difficulties of mutual understanding, which are evident during this process of change and which are rooted in the different social and cultural experiences of both sides.

The issue of the involvement of Latvian diaspora in the Latvian Awakening processes has been previously addressed only occasionally and has not been comprehensively analysed either in the context of the history of diaspora or in the context of the restoration of Latvian statehood.⁴ In the most recent, voluminous and detailed work by Andrejs Plakans on the history of diaspora,⁵ the author mentions this change in attitude in the diaspora during 1989 and the marked reduction of the existing prejudice against cooperation,⁶ but does

4 Some small-scale attempts: Celle, Ojārs 1998; Bekere 2018. LTF support groups are mentioned also in Zaķe 2010.

5 Plakans 2021.

6 Ibidem, 552.

not analyse the process of change in detail and does not mention LPF support groups. Another potentially seminal recent research on the renewal processes of the Baltic states independence by Una Bergmane⁷ mentions Latvian contacts with the diaspora, specifically the “Abrene” meeting, as one of the factors that influenced the Baltic decisions to seek full independence,⁸ but understandably does not analyse the actual details of this influence or events in diaspora leading up to the meeting, as they are outside the scope and focus of the book. However, memoirs and recollections of several participants have been published.⁹ The most important of these is the book *LPF in the West* by the first chairman of LPF Dainis Īvāns¹⁰ – it gives a vivid insight into the feelings and attitudes of the eyewitnesses but is of limited use from a factual point of view, as the events described are rarely dated. Another volume to be noted is an account by an Australian Latvian Jānis Ritenis,¹¹ who was personally involved in the processes analysed here.

As far as original written sources are concerned, unfortunately, very little material on the activities of LPF groups has found their way into the archives, mostly as parts of personal collections of individual diaspora activists. A pleasant exception is the collection of the LPF support group in San Francisco, held by the Latvian National Archives Latvian State Archive (LNA LVA) and those documents stored in the collections of the Museum of the Popular Front of Latvia. Therefore, this research makes relatively extensive use of information published in diaspora periodicals.

Establishment of LPF support groups outside Latvia

The support groups of the Latvian Popular Front abroad were very diverse in their nature, scope, and intensity of action. This makes it somewhat difficult to establish the history of these groups. Not all support groups registered their activities officially, formulated their statutes, etc. Similarly, the registration of an organisation may have taken place later than the actual start of its activities. However, it is possible to get some idea of the founding and basic operation of the organisations. In total, at least 25 LPF support groups were established abroad in the Western countries.

7 Bergmane 2023.

8 Ibidem, 50.

9 For example: Lejiņš 2002; Kalniete 2015.

10 Īvāns 2001.

11 Ritenis 1999.

Among the LPF support groups, the Swedish and Australian groups occupy a special place, as they evolved and operated in a closer and more formal capacity with the LPF – as LPF chapters. The LPF Support Group in Stockholm is the first and earliest LPF Support Group abroad. It was founded at the same time as the LPF itself and was admitted to the LPF at its founding congress on 8 October 1988. The founding of a joint Swedish LPF chapter, on the other hand, took place only on 3 March 1989 at a public meeting in Stockholm. It was attended by representatives of the LPF – Chairman D. Īvāns, Chairman of the Board Valdis Šteins, and Head of the Foreign Affairs Committee Jānis Jurkāns. A total of 89 representatives of diaspora attended the meeting. The meeting extensively discussed the need for such chapter, the status of its activities, and the draft statutes (which were adopted in a slightly amended form), as well as elected a temporary board headed by Atis Lejiņš, and approved the membership fee for the Swedish chapter of the LPF – 200 kronor per year.¹² It is interesting to note that the LPF members, despite their presence at this same founding meeting on 3 March, characteristically do not distinguish in their memoirs between these two separate groups – the Stockholm Support Group and the wider LPF Sweden chapter – and emphasise that the LPF Sweden chapter has been part of the LPF since its founding congress.¹³

In Australia, the founding of the LPF chapter followed similar lines – first, on 16 September 1989, the LPF Support Group was established in Melbourne. On 27 December 1989, the LPF Australia chapter was established, with its headquarters in Melbourne.¹⁴ Support groups were also active in Sydney (founded on 13 December 1989)¹⁵ and in Adelaide.

In Toronto, Canada, even two LPF support groups were established. In early December 1988, artist and public figure Ēriks Dzenis announced the establishment of an LPF support group.¹⁶ However, the activities of this group are later not particularly noticeable. It is the second LPF support group in Toronto, established under the auspices of the Latvian Arts Trust Society (LATS) in Toronto,¹⁷ that is of importance regarding the change of the diaspora attitude towards cooperation with Latvia. LATS, founded in 1984, was one of the first diaspora organisations to take an important practical step in support of the Awakening process in Latvia

12 Minutes of the founding meeting of the Latvian Popular Front in Sweden. 03.03.1989. Riksarkivet, folder “Ev Peteris Vasarins arkhiv”.

13 See, for example, the memoirs of D. Īvāns: Īvāns 2001, 40.

14 Liepiņa 2011, 129–131.

15 LTF atbalsta grupas. *Austrālijas Latvietis*, 19.01.1990.

16 Tautas fronte arī Toronto. *Laiks*, 17.12.1988.

17 Kalns 2014.

by publishing in a separate volume, and thus making available to the general public, the resolution and papers of the plenary meeting of Creative Unions held in Riga on 1 and 2 June 1988, at which previously taboo topics such as the occupation of Latvia, the influx of migrants, and the policy of Russification were publicly discussed for the first time in Latvia.¹⁸ In the context of this, the activity of the LPF support group under the auspices of LATS from November 1988 onwards is a logical further step. The official founding meeting of the group took place on 22 February 1989.¹⁹ The importance of this support group in initiating the first LPF visit to North America, which included the Gananoque meeting in April 1989 (see below), should be stressed. The group was also active in advocating the formation of support groups elsewhere.²⁰ In addition to the two groups in Toronto, another LPF support group was active in Ottawa. Like the Toronto group, it was founded on the same day, 22 February 1989.²¹

In the USA, a number of LPF support groups were formed in different cities: Chicago on 30 December 1988,²² New York on 4 January 1989,²³ Cleveland in January 1989,²⁴ Los Angeles on 3 March 1989,²⁵ Kalamazoo in early April 1989,²⁶ Minneapolis on 7 June 1989,²⁷ and in several other cities.

LPF support groups in the USA coordinated their activities with each other, although not on a very regular basis. One such instance of cooperation is a joint meeting in Chicago on 7 and 8 April 1990. It was attended by representatives of groups from Chicago, Milwaukee, Kalamazoo, Cleveland, Indianapolis, Minneapolis, and New York. The meeting discussed cooperation with Latvia, with the central diaspora organisations, as well as with the local Latvian diaspora and American communities.²⁸

18 Resolution and reports of the Plenary Meeting of Latvian Creative Unions, 1 and 2 June 1988. Toronto: Latvian Arts Trust Society (LATS), 1988.

19 Latvijas Tautas frontes grupa viesosies Kanādā un ASV. *Laiks*, 11.03.1989.

20 Letter from Voldemārs Gulēns to Latvian diaspora organisations, inviting them to form LPF support groups, 04.01.1989. LNA-LVA, 2241-1v-1.

21 Latviešu dzīve Kanādā. *Laiks*, 25.03.1989.

22 Spuris 2001.

23 Nodibināta LTF atbalsta grupa Ņujorkā. *Laiks*, 11.01.1989.

24 Darbu sāk Tautas frontes atbalsta grupa. *Laiks*, 22.02.1989.

25 Dižgalvis 1989.

26 Kalamazū nodibinājusies LTF atbalsta grupa. *Laiks*, 10.05.1989.

27 Mineapoles LTF atbalsta grupas darbība. *Laiks*, 07.02.1990.

28 Zaube 1990.

In Europe, besides Sweden, several other LPF support groups were formed – in the UK, Germany, Switzerland, and France.²⁹ In Switzerland, a small group of activists took the name of the LPF Support Group at the suggestion of D. Īvāns in March 1990.³⁰ This fact once again confirms the often informal and free nature of LPF support groups, including sometimes a long and active existence without the establishment of a formal group. There were also some support groups in places such as Moscow, Lithuania, Estonia, and elsewhere in the USSR,³¹ but since they are not connected with the Latvian diaspora in the West, whose changing attitudes are the subject of this article, the activities of these groups are not dealt with here.

Membership of LPF support groups varied widely. It should also be noted that, just as the situation was fluid and uncertain with regard to the registration of the organisations themselves, not everyone involved in their activities was always a formal member. Some groups were very small and relied on a few individual activists. This was the case in Europe, for example in Germany³² or in Switzerland, where there were mainly two participants, Vita Matīsa and Ansis Reinhardts.³³ However, several groups reached quite a significant number of members. The very active Swedish group had 31 members in 1989 and 24 members at the end of 1990.³⁴ The Australian chapter of the LPF had 65 members at its founding meeting (reaching around 130 members in its first year),³⁵ while the Sydney support group, for example, had 47 members at its founding meeting.³⁶ The number of interested members at the founding of some US-based support groups also varied: the Los Angeles support group had 20 members at its founding meeting,³⁷ the New York group had 16,³⁸ Cleveland had 50 members shortly after its founding,³⁹ Kalamazoo had an initiating group of 20.⁴⁰ In San Francisco, more than 80 people signed the membership list to be submitted to the LPF Council with

29 Īvāns 2001, 87–88.

30 Reinhardts 2001.

31 See the “LPF Support Groups Abroad” collection at the LPF Museum.

32 Īvāns 2001, 87.

33 Ibidem, 191.

34 Minutes of the Congress of the Latvian Popular Front in Sweden, 23 March 1991. Riksarkivet, “Ev Peteris Vasarins arkhiv” folder.

35 Liepiņa, 2011, 131.

36 LTF atbalsta grupas. *Austrālijas Latvietis*, 19.01.1990.

37 Dižgalvis 1989.

38 Nodibināta LTF atbalsta grupa Ņujorkā. *Laiks*, 11.01.1989.

39 Darbu sāk Tautas frontes atbalsta grupa. *Laiks*, 22.02.1989.

40 Kalamazū nodibinājusies LTF atbalsta grupa. *Laiks*, 10.05.1989.

a request to register the support group.⁴¹ The Chicago group had 25 members at the time of its foundation, but by 1990, the number of supporters and committed members was approaching 200.⁴² In Canada, the LPF Support Group, established under the auspices of LATS, had 60 members at the time of its foundation,⁴³ and in Ottawa, around 20 people attended the founding meeting of the Support Group.⁴⁴ It is likely that the membership of all groups increased over time after their establishment. Of course, as in all organisations, not all members were equally active, and those elected to the boards were usually responsible for most of the activities carried out.

The founders of the LPF support groups had very similar motivations, which could be summarised as a desire to use every opportunity to promote the restoration of independence of the Republic of Latvia – including methods that had not been used in diaspora previously. The organisers and participants saw support for the LPF and cooperation with LPF support groups as an opportunity to “lend a hand to compatriots back home”.⁴⁵ Ilze Švarca, the organiser of the LPF group in Cleveland, aptly describes her motivation as “If I don’t do it, it don’t get done”.⁴⁶ Andris Padegs, treasurer of the New York support group, has also noted a deeper motivation to help Latvian visitors, describing it not only as a desire to help Latvia, but also as a kind of debt repayment: “[...] by our kindness and generosity, we wanted to show that, while we live in America’s prosperity, we are in some way indebted to Latvia.”⁴⁷

The duration of the LPF support groups varied. Some of these support groups were active only for a short time, mostly in 1989–1990, and after the restoration of independence their activities faded away, often without the official closure of the group. This was the case, for example, of the group in New York.⁴⁸ The very active support group in Toronto, under the auspices of LATS, also ceased its activities with the restoration of independence, with the persons involved continuing their activities as before, within the LATS organisation.⁴⁹ The Minnesota support group ceased its activities in mid-1993.⁵⁰ The Swedish

41 Registration lists. LNA-LVA, 2241–1v–1.

42 Spuris 2001.

43 Latvijas Tautas frontes grupa viesosies Kanādā un ASV. *Laiks*, 11.03.1989.

44 Latviešu dzīve Kanādā. *Laiks*, 25.03.1989.

45 Celle, Māra 2001.

46 Švarca 2001.

47 Padegs 2001.

48 Ibidem.

49 Īvāns 2001, 112.

50 LTF atbalsta grupa Minesotā izbeigusi darboties. *Laiks*, 07.08.1993.

chapter of the LPF, however, was one of the longest lasting and did not dissolve itself until 1999.⁵¹

Some groups continued to operate after the restoration of independence but changed their names and objectives. For example, the LPF Support Group in Chicago changed its name to "Latvian People's Support Group in Chicago" at its general meeting on 12 February 1993 and continued its general work of helping Latvia both financially and in public relation field. In announcing this name change to the LPF, the group emphasised that it still supported the Popular Front in principle, but since it had become a political party, the support group, under the laws of tax-exempt organisations in the USA, could not persist. They would continue to "support the national direction in Latvian politics, public and cultural life".⁵² Similarly, at the meeting of 27 February 1993, the LPF Support Group in San Francisco changed its name to "Latvian Support Group in San Francisco", re-electing the previous board of directors under the leadership of Raimonds Slaidiņš.⁵³ This change of name was also initiated by the LPF's change from a social movement to a political party and participation in democratic elections.⁵⁴

The analysis and detailed evaluation of the activities of the LPF Support Groups are issues for future research and are beyond the scope of this publication. However, overall, during their existence, LPF support groups can be identified as having several main areas of activity. As one of their activities, these groups continued the traditional approach of other diaspora organisations of the previous decades – political lobbying and public relations work, writing letters to politicians in their host countries and organising public events. At the same time, however, other areas of activity were very important and probably more significant: material assistance, information supply, mediation in foreign visits. The relative importance of the activities is well illustrated by their arrangement, for example, in the activity reports of the LPF chapter in Sweden: education and exchange of experience activities are mentioned first, followed by material assistance, then the organisation of visits, and only lastly, public relations work in the host country.⁵⁵

51 Īvāns 2001, 88.

52 Letter from Juris Kīna, Chairman of the LPF Support Group in Chicago, to Uldis Augstkalns, Chairman of the LPF, 26.02.1993. LNA-LVA, 2241-1v-4.

53 Invitation of the Latvian Support Group in San Francisco to attend an information meeting on the 5th Saeima elections. LNA-LVA, 2241-1v-4.

54 LPF San Francisco support group questionnaire on name change, 15.11.1992. LNA-LVA, 2241-1v-13.

55 LPF Activity Report from March 1989 to March 1990. LPF Museum, TFM 3813 "LPF Swedish Branch Documents", pp.150-152.

The provision of financial, material, and technical assistance of various kinds to the LPF was especially extensive. Dainis Īvāns emphasises the arrival of the first computer equipment in Latvia, purchased and sent by LPF support groups, as almost the main contribution of the groups to the Awakening.⁵⁶ At least as important was the flow of information to Latvia, both in the form of books,⁵⁷ and personal trips to Latvia by professionals giving lectures on their experience and knowledge, as well as the education of Latvian students abroad.⁵⁸ Another very important activity was the organisation of visits to Western politicians by officials of the LPF and later the new Latvian Ministry of Foreign Affairs and other statesmen. Jānis Ritenis, head of the World Federation of Free Latvians (WFFL, the central global Latvian diaspora organisation) Information Centre, lists 13 visits of public figures from Latvia to European officials that he helped organise between April 1990 and February 1991 alone.⁵⁹ Such visits took place in large numbers on other continents as well, starting with the very first trips of LPF officials to the West. It has to be noted, that such trips of LPF members to the West were in principle only possible thanks to the funding and organisational work of the diaspora, often the LPF support groups.

LPF support groups were not unique in their nature, i.e. formal or informal groups established in diaspora to cooperate with a Latvian public organisation. As early as in 1987–1988, support groups for the *Helsinki-86* movement were formed.⁶⁰ The support for *Helsinki-86* was, however, a relatively short-lived phenomenon, which was soon overshadowed in early 1988 by disputes and confusion over financial matters and the use of the rather large amount of money donated (a balance of almost 31,000 USD).⁶¹

Despite the tricky situation with *Helsinki-86*, long-term informal support structures similar to the LPF support groups were also formed in diaspora for other public organisations involved in the Latvian independence process. For example, the American chapter of the Latvian Environmental Protection

56 Īvāns 2001, 23–25.

57 One of many examples: Kaugars 2001.

58 For example, the admission of five dental students from Latvia to Sweden. See: Minutes of the Board Meeting of the LPF in Sweden, No. 3/91, 23.05.1991. Riksarkivet, “Ev Peteris Vasarins arkhiv” folder. Student exchange with the University of West Michigan: Īvāns 2001, 175.

59 Celle 1998, 453.

60 For support in Australia, see: Liepiņa 2011, 126–127.

61 See, for example, the correspondence between Linards Lukss and Pēteris Vasariņš, as well as the financial statement of the Helsinki-86 Foundation as of 16 April 1988. Riksarkivet, Peteris Vasarins Arkhiv.

Club (EPC) reached as many as 200 members.⁶² The activities of the EPC were generally particularly interesting for Latvian diaspora youth in the USA, and the American Latvian Youth Association strongly supported the EPC, inviting all their members to join.⁶³ Support groups for the more radically national organisation Latvian National Independence Movement (LNIM) existed in Sweden, the USA, Canada, and Australia.⁶⁴ As is typical of diaspora organisations, the same people often participated in several such support groups. In Sweden, for example, Pēteris Vasariņš was in both the LNIM's Swedish chapter and the LPF's Swedish chapter.

Despite the existence of various support groups of public organisations, in the context of the changes in the sentiment of the diaspora towards cooperation with Latvia on political issues, as well as in the context of the main political issue on the agenda of the diaspora – the restoration of the independence of the Republic of Latvia – the role of the LPF support groups is of primary importance. The LPF being the leading organisation in achieving political change in Latvia by following the “parliamentary road”,⁶⁵ it was also the LPF support groups in diaspora whose activities had the most direct impact on the process of restoration of the Republic of Latvia.

It should be briefly noted that Lithuanian *Sąjūdis* and Estonian *Rahvarinne* also gradually established cooperation with their diasporas in the late 1980s and early 1990s. Unfortunately, it has not been possible to find individual studies on this issue. In her memoirs, LPF member Sandra Kalniete mentions that initially the Lithuanian and Estonian central organisations refused to cooperate with the newly established Popular Fronts in their countries of origin even more sharply than in the case of Latvians.⁶⁶ A little later, in 1991, one of the Estonian *Rahvarinne* leaders, Marju Lauristin, mentions cooperation with the Estonian diaspora and the use of the resources it offered for economic reorganisation, as well as for political contacts with the West,⁶⁷ functions which, at least in general terms, are very similar to the diaspora's contribution in the Latvian case.

62 LTFR, 62. Tija Karkle.

63 Resolutions of the 36th ALJA Congress. *Vēja Zvani*, Nr. 27, 01.09.1989, p. 13.

64 Report on the activities of the LNNK in Sweden from October to December 1990. Riksarkivet, “Ev Peteris Vasarins arkhiv” folder.

65 On different approaches to the restoration of independence, see: Deksnis, Jundzis 2015.

66 Kalniete 2015, 88.

67 Lauristin 1991, 147–148.

Different attitudes and their gradual change

The motivation for the establishment of LPF support groups has already been briefly mentioned above. However, when the first LPF support groups were founded, the attitude of the diaspora society as a whole was not unambiguous. There were a wide range of opinions about the LPF and the need or, on the contrary, the reluctance to support it, expressed both at the founding meetings of the LPF support groups and in the diaspora public media in general. The major diaspora central organisations took a negative or even strongly negative attitude at first.

Recognising that the processes taking place in the Baltic States were something completely new and that it was necessary to respond to them in diaspora, an Extraordinary Congress of the largest regional Latvian diaspora organisation, the American Latvian Association (ALA), was held on 10 December 1988. LPF members Sandra Kalniete and Edvīns Inkēns, who happened to be in the USA at the time, attended the congress and were given the floor to address the participants. Sandra Kalniete recalls that the attitude on the spot at the congress was rather kind and there was no indication of the subsequent largely negative reaction in the diaspora media.⁶⁸ The simple fact that Latvians from Latvia were present at the congress provoked such a lively reaction that after the event, ALA President Valdis Pavlovskis felt compelled to publicly explain the organisation's position in a publication with the significant title "ALA's national political principles have not changed". The ALA's position on the LPF support groups was that "[...] I see no real need for the establishment of a new organisation that would exclusively support the Latvian Popular Front. [...] In any case, such a new organisation – a Popular Front support group – should not be involved in politics. This would be to the detriment of the Popular Front in Latvia and would be, in my opinion, a disastrous move for our national political work here in the USA. It could lead to a situation where we would have different national political objectives, activities, demands. [...] For my part, I would like to suggest that such groups need clear and definite objectives and a plan of work. We also need a measure of when and how support for the work of the Popular Front would be stopped if the Soviet authorities took control of the Latvian Popular Front."⁶⁹ Even six months later, in the summer of 1989, the attitude of the ALA was still one of a wait-and-see attitude. In discussions about ALA cooperation with Latvian Popular Front support groups here and the establishment of new

68 Kalniete 2015, 87.

69 ALA nacionālpolitiskie principi nav mainījušies. *Laiks*, 07.01.1989.

groups, the Board acknowledged that the American Latvian Association would remain neutral in its attitude towards the establishment of LPF support groups in America.⁷⁰

The central organisation of the Latvian diaspora, the World Federation of Free Latvians, was initially very negative towards the LPF, and they came into first serious contacts with the LPF in fact latest of all diaspora organisations, only with the Abrene meeting (see below).⁷¹ Accordingly, it is telling that the WFFL, in a printed 2001 volume dedicated to the federation's 45th anniversary, begins its review of its political activities during the Awakening only with this meeting.⁷²

One of the arguments most often repeated in the sceptics' opinions is the fear of the Communist Party on the LPF. Opinions ranged along a spectrum from the belief that the entire LPF was a project created by the Communist Party to harm the diaspora and to the logical admonition that the diaspora needed to keep a close eye on what was happening in Latvia and to stop cooperating with the LPF if its activities deviated from the goal of restoring the independence of the Republic of Latvia or if people loyal to the regime actually took over. Not being familiar with the duality of the Soviet regime – often saying one thing and meaning another – it was especially incomprehensible to many in diaspora that a large part of LPF members were also members of the Communist Party.⁷³ It should be noted that the existence of two approaches – those who denied contacts with Latvia because of this fear and those who supported them – was not new in the political work of the diaspora.⁷⁴

It should also be noted that the fear of communism and its propaganda, as well as the ethnic stereotype that “Russians” are the enemy,⁷⁵ were deeply personal for the older generation, the result of the traumatic experience of flight and the somewhat “encapsulated” worldview that was consolidated in diaspora. This fear was significant enough to turn away not only other members of the diaspora community, but even close family members. Inese Birzniece recalls that her father threatened to disown her if she watched the Soviet Latvian film “Pūt, vējiņi!” (1973, directed by Gunārs Piesis), shown in the USA, which her father referred to as a “communist propaganda” tape.⁷⁶ This case is one of those which clearly prove

70 ALA valdes sēde Vašingtonā. *Laiks*, 21.06.1989.

71 For D. Īvāns' vision of the difficult beginning of the relationship between the WFFL and the LPF, see: Īvāns 2017, 115–129.

72 Kadēģis 2001, 142–143.

73 Ko sprieda ALA kongress. *Čikāgas Ziņas*, 07.–08.1989.

74 See, for example, reflections on this issue published in 1984: Zēgners 1984.

75 Plakans 2021, 545.

76 Īvāns 2001, 169.

that the image of communism as the enemy, the inability to trust and tolerate anything coming from the occupied Latvia, was for a part of the diaspora society unbreakable. This problem had been already evident in the past, in the context of cultural relations with Latvia.⁷⁷ Emotional fears, based on deeply traumatic experiences, uncontrollable by practical reason, manifested themselves the more vividly with regard to cooperation on political issues.

Another widespread call against the formation of LPF support groups was not to fragment the forces of diaspora by forming more and more new organisations. This argument is heard in both mildly critical and unequivocally dismissive contexts, as in this article: “[the Latvian choir; K. B.] *Ave Sol* performed with undeniable success on the North American continent and with equally undeniable success split the unity of Latvian exiles. [...] I mention this *Ave Sol* affair because the Popular Front founded in Latvia and led by local communists is the Kremlin’s next weapon to destroy Latvian unity and national-political activity.”⁷⁸ Of course, it cannot be denied that from the point of view of the internal unity of diaspora society, the emergence of LPF support groups might appear as a division – but, objectively speaking, it was rather an expression of the pre-existing diversity of opinion in diaspora. The issue of the potential split due to the formation of LPF groups was obviously very topical for the central organisations, as this issue was raised as a possible problem by the WFFL and discussed as late as at the “Abrene” meeting in mid-May 1989,⁷⁹ when most of the LPF support groups had already been formed.

Many of the arguments also reflect the concern of the existing organisations not to lose their influence, their somewhat controlling function, their pre-planned political “line of action”. A number of such notions of the above nature are vividly illustrated, for example, in an article by Vilis Hāznars, a former Latvian Legion officer and one of the ideological leaders of the *Daugavas Vanagi* (DV) organisation, published in the newspaper *Latvija Amerikā* in May 1989 (apparently written shortly before Hāznars’ death on 12 May 1989). In it, he repeatedly stresses the fact that, in his opinion, it is an actual prerogative of the central diaspora organisations to be the guarantors of the restoration of the independence of the Republic of Latvia: “[...] the DV are convinced that the political leadership for the restoration of the freedom of Latvia is in the hands of the WFFL and, therefore, of the central organisations of all our countries, and not by any groups of individuals or even individual people. [...] The Latvian Popular Front [...] is

77 For cultural contacts, see: Eglāja-Kristsone 2013.

78 Ķegumnieks 1988.

79 Latvijas un trimdas tautas pārstāvju apspriedes “Abrenē”. *Laiks*, 24.05.1989.

the most active in seeking cooperation with us in the West. But this search for cooperation is not with the centres of our exile leadership, but its contacts are with politically irresponsible persons or groups.”⁸⁰ Further, interpreting the LPF’s demand for Latvian sovereignty as equivalent to the 1917 slogan “free Latvia in a free Russia”, V. Hāznērs says: “At present, going along (let alone cooperating) with the LPF is many times more dangerous, although we can help them a lot in many places and things, especially when it comes to the sovereignty of the nation. But this should be done by our political leadership and not by some “know-it-alls” with whom the LPF is friends.”⁸¹ Finally, the author concludes with a vivid formulation, which very aptly expresses the opinion of a part of the diaspora about their own importance: “The key of freedom is still in the hands of the exiles, and it can be used only if the LPF starts talking to the central organisations of exile (WFFL, exile leaders of the countries, Latvian diplomatic missions, others).”⁸²

Such attitudes reflect certain processes in diaspora society – the large diaspora organisations that had existed for decades were inevitably strongly conservative. Their contribution to the preservation of the idea of Latvian independence in the West cannot be denied, but by the mid-1980s their leading role in diaspora society had become formal, rigid, and firmly based on the customary practices of political work developed over time and their own self-understanding of their role and place in diaspora society. It was particularly difficult for them to adapt to the rapidly and radically changed situation in the Baltic States.

Certain separateness of the activities of the LPF support groups, even an opposition to these already existing conservative diaspora organisations was emphasised, for example, by the LPF group in Stockholm themselves. They called on the broader masses to get involved in the founding of the Swedish chapter of the LPF: “We would especially like to encourage those Latvians who may not have been able or willing to participate in the “traditional” activities of the exiles so far, but who might now, in their professional field, think of devoting some time to a specific Latvian project.”⁸³

In general, it is characteristic that the LPF support groups were attended by such people – most of whom had not previously been involved in diaspora social and political activities.⁸⁴ The question of the individual motivation of these

80 Hāznērs 1989.

81 Ibidem.

82 Ibidem.

83 Time for the Swedish branch of the LPF to be constituted. February 1989. Riksarkivet, folder “Ev Peteris Vasarins arhiv”.

84 Zaķe 2010, 164.

people to act just outside the existing organisational structures and their apparent unwillingness to do anything within the existing structures is one that offers significant potential for future research and can significantly add to understanding of the functioning and nature of the organisational structures of diaspora.

The LPF, for its part, consistently distanced itself from dissent and diversity of opinion in diaspora, while at the same time emphasising the importance and value of LPF support groups. Already during the 1988 ALA Extraordinary Congress, Sandra Kalniete noted that support groups were absolutely necessary for the LPF, while relations between the support groups and other diaspora organisations were an internal matter of the diaspora; the LPF, for its part, was ready to cooperate with any organisation whose activities did not contradict the LPF's goals.⁸⁵ During the talks in "Abrene", the LPF noted that it was not the founder of the LPF support groups and implied that it could not take any responsibility for potential divisions in the diaspora community, and continued to stress the importance of the support groups and its willingness to cooperate with all, especially with the central organisations.⁸⁶

It is easy to understand that, not knowing the details of the internal organisational structure of the diaspora, and consequently not being limited in their opinions and attitudes by the central diaspora organisations' self-perception of their role and importance in the diaspora society, the LPF were ready to cooperate and accept any available help from the diaspora, even if it did not initially come from the main organisations. A symbolic and vivid proof of this is the fact that the 2nd LPF Congress elected the diaspora activist Valdis Liepiņš as a Board member.⁸⁷ Liepiņš was one of the founders of LATS in Canada and the founder of the LPF support group in Toronto, but since the 1970s he had not been involved in the activities of the central Latvian diaspora organisations.

The attitude change in diaspora was gradual, and it is very noticeable that personal contacts significantly contributed to it. Indeed, the founding of many LPF support groups was a direct result of personal contacts with LPF leadership or representatives. As a result of the closer geographical location and the consequently closer personal contacts and exchange of information, the first LPF support group was established in Sweden, in Stockholm. But the role of personal meetings is true for geographically remote places as well. The LPF Support Group in Melbourne was created as a result of a visit to Riga and personal contacts with

85 Miklaini "radioklausītāji" brīdina Inkenu un Kalnieti. *Laiks*, 31.12.1988.

86 Latvijas un trimdas tautas pārstāvju apspriedes "Abrenē". *Laiks*, 24.05.1989.

87 Īvāns 2001, 85.

the LPF by its founders, Anita and Graham Anderson.⁸⁸ But the formation and membership increase of the Australian LPF chapter began as a direct result of the visit of D. Īvāns to Australia in early December 1989.⁸⁹ Similarly, G. Slaidiņš, the initiator of the support group in San Francisco, emphasises the contacts with Latvians from Latvia as inspiration for the establishment of the group: “In the San Francisco Bay area we are also awakened to these Latvian spring floods in periodicals, letters, personal contacts, but especially from Latvian guests: Sarmīte Ēlerte, Imants Ziedonis, dean [Modris; K. B.] Plāte, who have brought us the plea for help.”⁹⁰ The formation of the Los Angeles Group began after the visit of Sarmīte Ēlerte, Head of the LPF Information Centre at the time, to the USA at the end of 1988.⁹¹ Uldis Grava, one of the most prominent second generation diaspora public figures in the USA, noted his emotional uplift and readiness to cooperate with the LPF after their visit to New York in the spring of 1989, writing in a letter to the LPF delegation: “I still had to tell you that this meeting was one of the most significant events in my life. For the first time in my life, I am convinced that under the enlightened leadership of the Popular Front, the Latvian people have a future of their own. Until now I had only hope.”⁹²

This trend, or the decisive role of direct contact in changing the long-standing attitude, can be traced not only in the case of individuals or small groups. In general, the process of political rapprochement between Latvian Latvians and diaspora in the late 1980s can best and most accurately be described through a series of joint meetings and discussions. These meetings represent the steps from virtually no contact to close cooperation in a number of mere months.

The first major step in this process of attitudinal change and, consequently, rapprochement was the LPF's first visit to North America in 1989, which lasted 26 days, from 2 to 28 April. Participants were the LPF's leadership, scientists, cultural figures, among them Dainis Īvāns, Ramona Umblija, Elmārs Grēns, Rūdolfs Plēpis, Kaspars Dimiteris, etc. – a total of 23 people.⁹³ This visit is best known by the name of the meeting of LPF and diaspora representatives in Gananoque (Canada) or the “Gananoque Conference”. However, the visit was much broader and, in addition to the events in Gananoque, it also included visits

88 Liepiņa 2011, 127–129.

89 Ibidem, 131.

90 Appeal by Raimonds G. Slaidiņš in support of the LPF, 30.03.1989. LNA-LVA, 2241–1v–1.

91 Īvāns 2001, 168.

92 Letter from U. Grava to the LPF delegation, 26.04.1989. LNA-LVA, 2928–1v–64, p. 19.

93 LPF Group List, 00.04.1989. LPF Museum, TFMP 2595.

to various Canadian scientific institutions, public lectures by members of the LPF delegation at Latvian diaspora centres in Toronto, Ottawa, Montreal, Hamilton, and several other Canadian cities. For example, Dainis Īvāns repeated his lecture “The Latvian Popular Front, the People, and the Interfort” at least five times. On 15 April, a public seminar was held in Toronto, where discussions on nature protection and tourism in Latvia, the economic situation and the cultural foundation took place. From 17 to 27 April, the LPF group was in the USA, visiting Latvian centres there.⁹⁴

The Gananoque Conference proper lasted three days, from 6 to 9 April. During these days, intensive work took place in several thematic groups, such as: the LPF and diaspora organisations, the LPF and its support groups, the ecology, academic exchange, economic, legal and agricultural topics, as well as separate groups to discuss the Latvian Cultural Foundation and the group on the Ēdole Castle project.⁹⁵ The project of Ēdole Castle was to renovate the castle and turn it into a high-quality cultural, tourist, and conference centre.⁹⁶ However, this project was not realised.

It should be noted that the main organisers of this extensive visit were the LPF Support Group in Toronto, established under the auspices of the LATS, who, by organising this visit, directly and unequivocally contributed to bringing the two sides closer together. “The conference organised by the LPF Support Group in Canada and financed by the exiles [...] was the first time the LPF was behind the Iron Curtain, the first meeting with the West and the beginning of the LPF’s people’s diplomacy. [...] The Gananoque Conference certainly encouraged the WFFL and the ALA not to stand on the sidelines and be afraid of losing their innocence, but to participate boldly in the processes of Latvia’s rebirth.”⁹⁷

The next big meeting of the diaspora and the LPF was initiated by the WFFL and took place on 15–18 May 1989 at the “Abrene” Folk University in France, a property of the diaspora Latvians, from where the meeting got its name. The leadership of the WFFL and *Daugavas Vanagi* met with eight members of the LPF Board, as well as representatives of three other parties – Latvian National Independence movement, Rebirth of Latvia Party, and Social Democratic Workers Party of Latvia.⁹⁸ During this meeting, as before in Gananoque, various topics

94 LPF Group programme in Canada and the USA. 4th Met, 18.02.1989. LPF Museum, TFMP 2595.

95 Gananoque Working Group, 00.04.1989. LPF Museum, TFMP 2595.

96 The Ēdole Project. 00.04.1989. LPF Museum, TFMP 2595.

97 Īvāns 2017, 122.

98 Ritenis 1999, 57–60.

(economic, cultural, educational) were discussed, but by far the most important was the discussion on the political situation in Latvia. At the end of the event, the WFFL Board adopted the following resolution: "The WFFL observes and follows with great interest the organisation and activities of the LPF in Latvia and supports all efforts of the LPF that strengthen the position of the Latvian people and contribute to Latvia's regaining full independence."⁹⁹ This meeting marked the end of the often-emotional discussion on whether cooperation with the LPF was necessary for the diaspora, turning into more practical talks on how to organise this cooperation in practice.

The new programme of activities adopted at the LPF's 2nd Congress on 7–8 October 1989, which officially set the restoration of Latvia's independence as the LPF's goal, also played a huge role in further changing attitudes within the diaspora. With this decision, the publicly stated aims of the diaspora and the LPF were fully aligned and cooperation developed further even very rapidly. The LPF support groups had been the guiding force in the early period of change, as Dainis Īvāns puts it: "[...] intermediaries in negotiations with the old exile organisations."¹⁰⁰

Conclusions

Although in the more progressive circles of diaspora certain contacts with Latvia, or so-called cultural contacts, had already previously been taking place in increasing amounts, with the later development of broad support for the Latvian *Helsinki-86* group, and other social and national movements, the establishment of cooperation with the LPF is the first case in which this cooperation is not only generally national, but directly political in nature. In this context, the LPF support groups are a fundamental novelty in diaspora. They simultaneously expressed, shaped, and contributed to a fundamental change in the thinking and attitudes of the diaspora in relation to the homeland.

From the point of view of the internal dynamics of the diaspora, the LPF support groups in the diaspora are a grassroots movement and a unifying phase that helped to establish the transition from the already quite extensive cultural relations with Latvia in the late 1980s to the beginning of practical political cooperation between the central diaspora organisations and a political force in Latvia, as represented by LPF. It was largely thanks to the initiative and enterprise

99 Kalnciema 2009, 159.

100 Īvāns 2001, 53.

of the LPF groups, especially the opportunities created for personal meetings between diaspora and activists from Latvia, that the change of opinion in diaspora and in its conservative central organisations took place so quickly. A very close association with personal visits is characteristic to this change, both visits by diaspora people to Latvia and, in particular, visits by LPF officials and prominent figures abroad. Accordingly, with the “Abrene” meeting in May 1989, political cooperation between Latvia and the leading diaspora organisations can be considered to have been established. Of course, this does not rule out the continued existence of a certain number of sceptics, but in the majority represented by the central organisations, the attitude had changed.

LPF support groups are the forerunners of the rapid change of shifting from public relations activities in host countries to concrete cooperation with Latvia and support for developments within Latvia. Although they continued to use the methods of attracting attention in their host countries that had long been developed in the diaspora, this was accompanied by conceptually new areas of activity, such as sending material aid to Latvia, organising foreign visits of Latvian political leaders, etc.

The changes in the internal politics of the Baltic States in general and the founding of LPF support groups in particular are the catalysts that revealed the multilayered nature of the diaspora society in the late 1980s, their remoteness from the central organisations, and the diversity of opinions – as such, this phenomenon is comparable to what happened in the Latvian diaspora after the founding of the Republic of Latvia in 1918. It also demonstrates the close connection of diasporas with their home countries and the fact that any sufficiently large upheaval or change in the homeland is reflected and has a ripple effect on diaspora society.

Overall, it can be concluded that mirroring processes in the Latvian society itself, the LPF was simultaneously a dividing and a unifying force in the diaspora society as well. But this force, however, ultimately achieved the goal of both divided parts of the Latvian people – the restoration of the Latvian statehood.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

Archive Sources / Nepublicētie avoti

Latvian National Archives, Latvian State Archive / Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga, LNA-LVA

Collection 2241 – Latvian Popular Front Support group in San Francisco

LNA-LVA, 2241–1v–1: Saraksti, avīžu izgriezumi, uzsaukumi, sarakste, 1988.–1989. g.

LNA-LVA, 2241-1v-4: Piezīmes, saraksti, avīžu izgriezumi, sarakste, 1993. g.

LNA-LVA, 2241-1v-13: Aptaujas anketas par nosaukuma maiņu, 15.11.1992.

Collection 2928 – Grava Uldis personal collection

LNA-LVA, 2928-1v-64: U. Gravas, Latvijas Tautas frontes atbalsta grupas Losandželosā pilnvarota pārstāvja, dokumenti, arī sarakste ar D. Īvānu

Swedish National Archives (Riksarkivet)

Collection “Lettiska Centralradet”

“Ev Peteris Vasarins arkhiv” folder

“Peteris Vasarins Arkhiv” folder

Museum of the Popular Front of Latvia

TFMP 3813 “LTF Zviedrijas nodaļas dokumenti”

TFMP 2595 “Dokumenti, kopijas”

TFMP 3159 “LTF atbalsta grupas ārzemēs”

Secondary Sources / Literatūra

ALA nacionālpolitiskie principi nav mainījušies. *Laiks*, 07.01.1989.

ALA valdes sēde Vašingtonā. *Laiks*, 21.06.1989.

ALJA 36. Kongresa rezolūcijas. *Vēja Zvani*, 01.09.1989., 13. lpp.

Bekere, Kristine (2018). Latvian Diaspora's Involvement in the Latvian State Independence Renewal processes 1989–1991. *The Baltic States and the End of the Cold War*. Ed. by Kaarel Piirimäe and Olaf Mertelsmann. Berlin: Peter Lang, pp. 189–206.

Bekere, Kristine (2023). New tools against the Soviet Union in the Latvian diaspora's political work in 1970s–1980s: the case of Human Rights violations in the USSR. *Exile History Review*, 2, pp. 97–117.

Beķere, Kristīne (2022). *Latvijas labā: politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Bergmane, Una (2023). *Politics of Uncertainty: the United States, the Baltic question, and the collapse of the Soviet Union*. New York: Oxford University Press.

Celle, Māra (2001). Bija sajūta, ka jāpalīdz. *Latvijas Tautas fronte Rietumos*. Sast. Dainis Īvāns. Rīga, 143.–144. lpp.

Celle, Ojārs (1998). Rietumu latviešu līdzdalība demokrātijas attīstībā Latvijā. *Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993*. Red. Valdis Blūzma, Ojārs Celle, Tālav Jundzis, Dītrihs Andrejs Lēbers, Egils Levits un Ļubova Zile. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 434.–462. lpp.

Cohen, Robin (2018). Four phases of Diaspora Studies. *The Routledge Diaspora Studies Reader*. Ed. by K. Stierstorfer and J. Wilson. London and New York: Routledge.

Darbu sāk Tautas frontes atbalsta grupa. *Laiks*, 22.02.1989.

Deksnis, Eduars Bruno; Jundzis, Tālav (2015). *Restoration of Sovereignty and Independence of the Republic of Latvia 1986–1994*. Rīga: Latvian Academy of Sciences, Baltic Centre for Strategic Studies.

- Eglāja-Kristsons, Eva (2013). *Dzelzsgriežēji. Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Hāzners, Vilis (1989). Mūsu prasības nav mainījušās. *Latvija Amerikā*, 20.05.1989.
- Īvāns, Dainis, sast. (2001). *Latvijas Tautas fronte Rietumos*. Rīga: [izdevējs nav zināms].
- Īvāns, Dainis (2017). Piesardzīgā satikšanās, ciešā sadarbība – Latvijas Tautas frontes un Pasaules Brīvo latviešu apvienības attiecību peripetijas. *Pasaules Brīvo latviešu apvienības ieguldījums Latvijas neatkarības atgūšanā un tās stiprināšanā. PBLA 60. gadskārtas konferences referātu krājums*. Sast. Ilze Garoza. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 115.–129. lpp.
- Kadeģis, Andris (2001). Neatkarības ceļš. PBLA politiskā darbība 1989–1994. *Pasaules Brīvo latviešu apvienības darbības apskats: 1956–2001. Rakstu un materiālu krājums*. Sast. Artūrs Cipulis un Māris Brancis. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 142.–143. lpp.
- Kalamazū nodibinājusies LTF atbalsta grupa. *Laiks*, 10.05.1989.
- Kalnciema, Aija (2009). PBLA un LTF pirmā oficiālā tikšanās Francijā, Abrenē 1989. gada 13., 14., 17., 18. maijā. *Latvijas Arhīvi*, 1, 143.–161. lpp.
- Kalniete, Sandra (2015). *Es laužu, tu lauži, mēs laužām, viņi lūza*. Rīga: Sandra Kalniete.
- Kalns, Alfons (2014). *LATS organizācija. Latvian Arts Trust Society*. Rīga.
- Kaugars, Ģirts (2001). Daži projekti. *Latvijas Tautas fronte Rietumos*. Sast. Dainis Īvāns. Rīga.
- Ko sprieda ALA kongress. *Čikāgas Ziņas*, 07.–08.1989.
- Ķegumnieks, Aleksandrs (1988). Ticību taisnības uzvarai nevar atņemt. *Latvija Amerikā*, 03.12.1988.
- Latviešu dzīve Kanādā. *Laiks*, 25.03.1989.
- Latvijas radošo savienību 1988. gada 1. un 2. jūnija plēnuma rezolūcija un referāti (1988). Toronto: Latvian Arts Trust Society (LATS).
- Latvijas Tautas frontes grupa viesosies Kanādā un ASV. *Laiks*, 11.03.1989.
- Latvijas un trimdas tautas pārstāvju apspriedes “Abrenē”. *Laiks*, 24.05.1989.
- Lejiņš, Atis (2002). *Mūra drupinātājs jeb Ceļš atpakaļ uz mājām*. Rīga: Jumava.
- Liepiņa, Valda (2011). Austrālijas latvieši un Atmoda. *Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarība idejas uzturēšanā. Apvienotā pasaules latviešu zinātnieku III un letonikas IV kongresa sekcijas materiāli*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 123.–138. lpp.
- LTF atbalsta grupa Losandželosā. *Laiks*, 08.04.1989.
- LTF atbalsta grupa Minesotā izbeigusi darboties. *Laiks*, 07.08.1993.
- LTF atbalsta grupas. *Austrālijas Latvietis*, 19.01.1990.
- Marju Lauristin (1991). A Popular Front Looks to the West. *Toward independence. The Baltic Popular Movements*. Ed. by Janis Arveds Trapans. Boulder and San Francisco: Westview Press, pp. 145–152.
- Mineapoles LTF atbalsta grupas darbība. *Laiks*, 07.02.1990.
- Miklaini “radioklausītāji” brīdina Inkenu un Kalnieti. *Laiks*, 31.12.1988.
- Nodibināta LTF atbalsta grupa Ņujorkā. *Laiks*, 11.01.1989.

- Padegs, Andris (2001). Kā auga mūsu grupa. *Latvijas Tautas fronte Rietumos*. Sast. Dainis Īvāns. Rīga, 142. lpp.
- Plakans, Andrejs (2021). *The Reluctant Exiles. Latvians in the West after World War II*. Paderborn: Brill / Ferdinand Schöningh.
- Reinhards, Ansis (2001). Atkal ceļā. *Latvijas Tautas fronte Rietumos*. Sast. Dainis Īvāns. Rīga, 192. lpp.
- Ritenis, Jānis (1999). *Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu*. Rīga: Fonds Latvijas vēsture.
- Spuris, Ričs (2001). Radīšanas sāpes. *Latvijas Tautas fronte Rietumos*. Sast. Dainis Īvāns. Rīga, 144.–145. lpp.
- Švarca, Ilze (2001). Es atkal ieraudzīju Latviju. *Latvijas Tautas fronte Rietumos*. Sast. Dainis Īvāns. Rīga, 173.–174. lpp.
- Tautas fronte arī Toronto. *Laiks*, 17.12.1988.
- Zaķe, Ieva (2010). *Politics of a Refugee Community. American Latvians*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Zaube, A. Latvijas Tautas frontes atbalsta grupu salidojums. *Laiks*, 23.05.1990.
- Zēgners, Ģirts (1984). Trimdas attiecības ar Latviju. *Vēja Zvani*, 01.12.1984.

LATVIJAS TAUTAS FRONTEŠ ATBALSTA GRUPAS ĀRZEMĒS: LATVIEŠU DIASPORAS ATTIEKSMES IZMAIŅU IZPAUSMES PRET DZIMTENI

Kristīne Bekere

Pētījuma mērķis ir analizēt diasporas attieksmes maiņu pret dzimteni laika posmā no 1988. gada beigām līdz 1989. gada beigām, vienlaikus nosakot Latvijas Tautas frontes (LTF) atbalsta grupu ārzemēs lomu šajā procesā un no tā izrietošo ciešas politiskās sadarbības veidošanos ar dzimteni. Raksts aplūko LTF atbalsta grupu dibināšanu un to raksturu – dalībnieku skaitu, pastāvēšanas ilgumu utt., kā arī analizē personisko kontaktu ar LTF pārstāvjiem vai Latviju ietekmi uz grupu dibināšanu. Galvenie argumenti diasporā pret sadarbību ar LTF savukārt bija bailes no komunistiskās partijas ietekmes LTF, nevēlēšanās sadrumstalot diasporas aktivitātes, kā arī diasporas organizāciju rūpes nezaudēt savu ietekmi. 1989. gada laikā šo argumentu svars aizvien mazinājās.

Atslēgas vārdi: latviešu diaspora, Atmoda, Latvijas Tautas fronte, LTF atbalsta grupas, tikšanās Gananokvē

Kopsavilkums

20. gadsimta 80. gadu beigās, Baltijas valstīs iesākoties Atmodas procesiem, kuri eventuāli noveda pie to valstiskās neatkarības atjaunošanas, pasaulē pastāvēja ievērojama un hierarhiski organizēta latviešu diaspora, kurai bija raksturīgs vienojošs mērķis – Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas veicināšana. Diaspora veltīja plašas pūles, lai ietekmētu savu mītnes zemju sabiedrību un politiķus, tādējādi ar ārējas ietekmes palīdzību mēģinot panākt izmaiņas PSRS prettiesiski iekļautajās Baltijas valstīs. Ideja par Baltijas valstu iedzīvotāju pašu iespējamu rīcībspēju neatkarības atjaunošanā diasporā faktiski nepastāvēja.

Šī situācija strauji izmainījās ļoti īsā laika periodā no 1988. gada otrās puses, kad Baltijā notiekošās pārmaiņas kļuva skaidri pamanāmas, līdz diasporas un LTF sanāksmei "Abrenē" Francijā 1989. gada maijā, kas iezīmēja praktiskas sadarbības starp abām pusēm noformēšanos. Iepriekš dominējusi attieksme, proti, ka pārmaiņas Baltijas valstīs iespējamās tikai diasporas vadīta spiediena no ārpuses rezultātā, krasi izmainījās, un latviešu diaspora uzsāka ļoti plašu un intensīvu sadarbību ar dažādām nacionāli noskaņotām organizācijām Latvijā politikas, ekonomikas u. c. jomās. Raksts analizē šo pārmaiņu dinamiku trimdas kopienas iekšējās attīstības kontekstā, aplūkojot arī LTF atbalsta grupu Rietumos lomu šajos pārmaiņu procesos.

Skatoties no diasporas iekšējās attīstības dinamikas, LTF atbalsta grupas diasporā ir *grassroots* kustība un vienojošais posms, kas palīdzēja izveidot pāreju no 20. gadsimta

80. gadu beigās jau visnotaļ plašajiem kultūras sakariem ar Latviju uz praktiskas politiskas sadarbības uzsākšanos starp diasporas centrālajām organizācijām un LTF Latvijā. Lielā mērā tieši pateicoties LTF grupu iniciatīvai un uzņēmībai, to īstenotajām aktivitātēm – īpaši atbalsta grupu nodrošinātajām personīgas tikšanās iespējām starp diasporu un aktīvistiem no Latvijas, viedokļu maiņa trimdā un arī tās konservatīvajās centrālajās organizācijās notika tik īsā laika posmā. Šim izmaiņu procesam ir raksturīga ļoti cieša piesaiste personīgiem sakariem – gan diasporas pārstāvju vizītēm Latvijā, gan īpaši LTF amatpersonu un redzamu darbinieku vizītēm ārvalstīs. Līdz ar “Abrenes” tikšanos 1989. gada maijā var uzskatīt, ka politiska sadarbība starp Latviju un trimdas vadošajām organizācijām bija izveidojusies. Protams, tas neizslēdz zināma skaita skeptiķu trimdā arī turpmāku pastāvēšanu, taču savā vairumā, ko pārstāvēja centrālās organizācijas, attieksme bija izmainījusies.

LTF atbalsta grupas ir diasporas ātri notikušās attieksmes maiņas priekšvēstneši, ierosinot pāreju no politiskā lobija darba mītnes zemēs uz konkrētu sadarbību ar Latviju un atbalstu norisēm Latvijas iekšienē. Lai arī savā darbībā tās turpināja izmantot diasporā jau sen izstrādātās uzmanības piesaistīšanas metodes savās mītnes zemēs, tam klāt nāca konceptuāli jauni darbības virzieni, tādi kā materiālās palīdzības sūtīšanas uz Latviju, Latvijas politisko līderu ārzemju vizīšu organizēšana u. c.

Izmaiņas Baltijas valstu iekšpolitikā kopumā un LTF atbalsta grupu dibināšanās ir specifisks katalizators, kas 20. gadsimta 80. gadu beigās atklāj trimdas sabiedrības daudzslāņainību un viedokļu dažādību – kā tāds šis fenomens salīdzināms ar notiekošo latviešu diasporā pēc Latvijas Republikas dibināšanas 1918. gadā. Tas vienlaikus arī lieliski demonstrē diasporu ciešo saistību ar savām mītnes zemēm un to, kā jebkurš pietiekami liels satricinājums dzimtenē vai izmaiņas tajā atspoguļojas un viļņveidīgi ietekmē diasporas sabiedrību.

Kopumā jāsecina, ka, atspoguļojot Latvijā notiekošos procesus, Latvijas Tautas fronte bija vienlaikus gan diasporas sabiedrību vienojošs, gan to šķeļošs spēks. Taču šis spēks arvien pieaugošā sadarbībā ar diasporu sasniedza abu nodalīto latviešu tautas daļu mērķi – Latvijas valstiskuma atjaunošanu.

iesniegts / Submitted 14.02.2025.

© 2025 Kristīne Beķere, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

LATVIJAS VĀCIEŠU IZCEĻOŠANAS SĀKUMS 1939. GADA RUDENĪ: LIELBRITĀNIJAS SŪTNIECĪBAS ZIŅOJUMI ĀRLIETU MINISTRIJAI LONDONĀ PAR SABIEDRĪBAS NOSKAŅOJUMU RĪGĀ. ARHĪVA DOKUMENTU EDICIJA, TULKOJUMS UN KOMENTĀRI

Ēriks Jēkabsons

 0000-0002-4961-106X

1939. gada 23. augusta Vācijas un PSRS neuzbrukšanas līguma pielikumā Somija, Latvija un Igaunija, bet 28. septembrī abu šo valstu līgumā par draudzību un robežām arī Lietuva tika iekļautas Padomju Savienības “interesu sfērā”. Sekoja Polijas valsts bruņota iznīcināšana, ko saskaņoti veica Vācija un PSRS, un, tai vēl pilnībā nebeidzoties, tika izteikti pirmie ultimāti Baltijas valstīm, pieprasot savstarpējās palīdzības līgumu parakstīšanu no PSRS puses, kaut arī kara sākumā Baltijas valstis bija izsludinājušas stingru neitralitāti cerībā, ka lielvalstis to ievēros. Rezultātā Baltijas valstu valdības, nostādītas atklātu agresijas draudu un pilnas neatkarības iznīcināšanas vai neatkarības (kaut ierobežotas) saglabāšanas solījuma priekšā, parakstīja līgumus: Igaunija – 27. septembrī, Latvija – 5. oktobrī un Lietuva – 10. oktobrī, atļaujot izvietot padomju kara spēka bāzes savā teritorijā. Ultimātam nepakļāvās vienīgi Somija, kam vēlāk sekoja PSRS agresija un karš 1939. gada novembra beigās. Turklāt Latvijas valdības gadījumā jāatzīmē vēl viens būtībā apkaunojošs apstāklis – bailēs no PSRS 1939. gada 21. septembrī tika pārtrauktas attiecības ar Polijas sūtniecību,

kuras funkcijas Polijas pilsoņu interešu aizstāvēšanā pārņēma tās sabiedrotās Lielbritānijas pārstāvji Rīgā.¹

Vienlaikus Latvijas un pēc tam Igaunijas valdības tika pārsteigtas vēl ar vienu negaidītu notikumu pavērsienu, Vācijai pieprasot atļaut “repatriēt”² gadsimtiem tajās dzīvojušos vācu tautības iedzīvotājus. Par to 1939. gada septembra beigās Vācija bija vienojusies ar PSRS, bet 6. oktobrī Vācijas kanclers Ādolfs Hitlers runā Reihstāgā izteica aicinājumu ārzemēs dzīvojošajiem vāciešiem atgriezties Reihā. Tajā pašā dienā Vācijas sūtniecībām Rīgā un Tallinā tika nosūtīts rīkojums: izplatīt paziņojumu, ka Vācijas valdība “uzskata par nepieciešamu uzņemties vācbaltiešu aizsardzību” un sagaida Latvijas un Igaunijas valdību “sadarbību” šajā jautājumā. Vācijas sūtnis Rīgā Ulrihs fon Koce informēja Latvijas ārlietu ministru par to nākamajā dienā – 7. oktobrī, uzsverot, ka akcija nav izskaidrojama ar Baltijas valstu un PSRS noslēgtajiem līgumiem. Latvijas puse piekrita, un 10. oktobrī tika izveidota īpaša komisija jautājuma risināšanai, un abu pušu sarunas par to sākās 13. oktobrī, bet 30. oktobrī tika parakstīta attiecīga vienošanās.

Kopumā līdz 1940. gadam no Latvijas pilsonības atteicās 48 838 personas (t. sk. 1884 ārpus Latvijas dzīvojoši pilsoņi), kuru absolūti lielākā daļa bija vācbaltieši. Turklāt vēl Latvijā dzīvoja apmēram 6000 vācieši, kuri nebija Latvijas pilsoņi, un arī viņi praktiski visi izceļoja. Viņi vācu kuģos tika nogādāti Gdīņas ostā, bet no turienes – Vācijas okupētajās un Trešajā Reihā iekļautajās Polijas teritorijās Poznaņā un tuvākajā reģionā.³

Lielbritānija un Francija atradās karastāvoklī ar Vāciju kopš 1939. gada 3. septembra, kad, izpildot savas saistības pret Poliju, abas valstis bija pieteikušas agresorvalstij karu. Tādējādi kara pirmajos mēnešos briti strauji kļuva par vienu no galvenajiem aktoriem arī Centrālās un Austrumeiropas reģionā, īpaši nelielo valstu redzējumā. Cita starpā minēto apliecina arī tas, ka vēl 18. oktobrī

1 Skat. Ēriks Jēkabsons (2005). Latvijas reakcija uz Otrā pasaules kara sākumu 1939. gada septembrī un attieksme pret Poliju. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, VI. Rīga, 21.–29. lpp.

2 Aplūkojamajā periodā oficiāli tika lietots termins “repatriācija”, taču tas nav tiesiski adekvāts procesa apzīmējums, jo runa ir nevis par atgriešanos dzimtenē, bet izceļošanu no dzimtenes. Skat. Dītrihs A. Lēbers (1993). Jautājumā par terminu “repatriācija”. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 1 (8), 566. lpp.

3 Sīkāk skat. Inesis Feldmanis (2012). *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939–1941)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; Raimonds Cerūzis (2023). Vācbaltiešu izceļošana. *Nacionālā enciklopēdija*. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/101209-v%C4%81cbaltie%C5%A1u-izce%C4%BCo%C5%A1ana> (skatīts 12.08.2024.); Rasa Pārpuce (2006). Latvijas-Vācijas Paritārās komisijas darbs 1939.–1940. gadā: Latvijas kultūras vērtību sadale. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 1 (61), 11.–31. lpp.; Rasa Pārpuce (2006). Vācbaltiešu izceļošana 1939. gada nogalē caur Latvijas ostām. *Latvijas Arhīvi*, 2, 140.–149. lpp.

pēc attiecību saraušanas ar Polijas sūtniecību un militāro bāzu līguma parakstīšanas ar PSRS, faktiski vairs nepastāvēt Latvijas neitralitātes statusam, satrauktais ārlietu ministrs Vilhelms Munterš personiski iesniedza Lielbritānijas sūtnim Čārlzam Ordam (*Charles W. Orde*) īpašu memorandu par vācbaltiešu izceļošanu. Britu sūtnis nākamajā dienā, nosūtot memorandu Lielbritānijas Ārlietu ministrijai, rakstīja, ka viņš mierinājis Munteru, jo “nespēj iedomāties kādu, kas domātu, ka šāds izkārtojums [resp., izceļošana; Ē. J.] iespaido Latvijas neitralitāti”, uz ko Munterš atbildējis, ka “viņš tomēr uzskatījis par svarīgu uzlikt uz papīra, ka izkārtojums nav noticis pēc Latvijas iniciatīvas”⁴.

Šo vēsturisko notikumu kontekstu detalizētāk skaidrojot, tiek publicēti trīs dokumenti no Lielbritānijas Nacionālā arhīva Londonā Ārlietu ministrijas kolekcijas – sūtņa Čārlza Orda un sūtniecības tirdzniecības sekretāra Henrija Hobsona (*Henry A. Hobson*) ziņojumi par situāciju Latvijā, sagatavojot vācbaltiešu izceļošanu. Ziņojumi atspoguļo Lielbritānijas, kas kopš 1939. gada 3. septembra bija karastāvoklī ar Vāciju, diplomātiskās pārstāvniecības starptautiskās un lokālās situācijas redzējumu, par ko tā ziņoja savai valdībai Londonā.

Sūtņa ziņojumi balstīti uz personiskajām sarunām ar Latvijas ārlietu ministru Vilhelmu Munteru, kā arī ar pazīstamiem Latvijas sabiedrības pārstāvjiem un atspoguļo britu pārstāvju viedokli par vācbaltiešu minoritātes vēsturisko vietu un lomu valsts saimnieciskajā un citās sabiedrībai svarīgākajās jomās. Briti joprojām, tiesa, mazāk nekā Neatkarības kara laikā, uzskatīja, ka vācbaltiešu nozīme, īpaši ekonomikā, ir milzīga, turklāt aplūkojamajā laikā – 1939. gada rudenī – jau paredzēja gaidāmo Latvijas sovjetizāciju. Tāpat tirdzniecības sekretāra ziņojums atspoguļo bažas un satraukumu par britu saimniecisko interešu aizstāvēšanu notiekošā kontekstā. Ziņojumos parādīts, kā notika vācbaltiešu Latvijas pilsoņu pārliecināšana par izceļošanas nepieciešamību, kā arī viņu noskaņojuma ietekmēšana. Šie ziņojumi sniedz būtisku ieskatu Latvijas sabiedrības satrauktajā gaisotnē Otrā pasaules kara otrajā mēnesī. Publikācijai izvēlētie vēstures avoti papildina mūsu priekšstatus par norisēm minētajā laikā Latvijā un Eiropā kopumā un to, kādu interpretāciju ziņojumos aprakstītās situācijas ieguva nosacīti neitrālu vērotāju, šajā gadījumā britu sūtniecības redzējumā.

Ziņojumi tiek publicēti pirmo reizi. Dokumentu satura transkripcija veikta pēc arhīvā glabātajiem oriģināliem. Šo vēstures avotu publikācija piedāvā tekstu oriģinālus angļu valodā, cenšoties iespēju robežās saglabāt autoru stilu, kā arī citas tekstuālas īpatnības. Dokumentu saturs dots tulkojumā latviešu valodā. Nepieciešamības gadījumā ir sniegti īsi komentāri, kas paskaidro dokumentu

4 National Archives of United Kingdom, London. Foreign Office, 371/23610/116.

saturā lasāmos jēdzienus, personu un vietvārdus, kā arī citas vēsturiskās reālijas. Rindkopu numerācija ir dota dokumentu oriģinālos.

1. dokuments

Lielbritānijas ārkārtējā sūtņa un pilnvarotā ministra Čārlza Viljama Orda⁵ ziņojums ārlietu ministram Edvardam Halifaksam.⁶ Rīga, 1939. gada 9. oktobrī
Avots: National Archives of United Kingdom, London. Foreign Office, 371/23610/89–92

As I had the honour to inform you in my telegram No. 88 of yesterday's date, the German Government, according to an official announcement issued here, have initiated a far-reaching measure of repatriation of German groups residing abroad, in conformity with the principles set out in *Herr* Hitler's speech of the 6th October. With that end in view, the German Minister here has requested the Latvian Government to concur and assist in the repatriation of Germans living in Latvia.

2. This question, the official communique continues, is comparatively easy so far as it relates to German citizens in Latvia. Their numbers are not great, and the liquidation of their property can present no special difficulty, especially since the Reich Government can consider ways and means of compensation. The question of Latvian citizens of German race (the so-called Balts) is more complicated since they must first discharge their duty to the Latvian State. The regulation of this matter is therefore conceivable only if the many problems linked with so great a migration are settled by agreement. Such a movement could only be carried out in a planned and organized manner, and questions of liquidations must be settled beforehand in order to remove any possibility of future disagreement between the two Governments.

3. The German Government, it is added, have emphatically declared that the repatriation which they contemplate has no relation to the treaties concluded by the Baltic States⁷ with the Soviet Union, and that its sole object is to fulfil the wish, expressed in *Herr* Hitler's speech, to eliminate at least some of the seeds

5 Čārlzs Viljams Ords (*Orde*, 1884–1980), Lielbritānijas diplomāts. 1938. g. aprīlī – 1940. g. aprīlī ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Latvijā; 1940.–1945. g. vēstnieks Čīlē.

6 Edvards Halifakss (*Halifax*, 1881–1959), Lielbritānijas valstsvīrs, 1938.–1940. g. ārlietu ministrs.

7 Domājams, ka autors pieļāvis ortogrāfijas kļūdu, rakstot angļu *states*.

of conflict between European nations by the transfer of unassimilable racial elements. The Latvian Government, it is declared, have no thought of obstructing such intentions, but since the safety of all citizens is their care, they must see to it that the emigrants, in opting for German nationality, are as far as possible assured against the hardships which such an extensive transfer might bring in its train.

4. The “Rigasche Post”, the Sunday German-language newspaper, in commenting on the above communique, states that a number of special delegates from the Reich, charged with the duty of settling questions connected with the transfer, are already in Riga and more are expected. The leaders of the German national group have informed the “Rigasche Post” that they had been filled with anxiety by the uncertainties and obscurities of the last few days. To-day they can calmly face the coming days, which will undoubtedly bring with them decisive solutions affecting the German group: “for we know that we are destined to fulfil now tasks within the German Reich”. It is reported, though not authoritatively, that German ships intended to operate the transfer have already arrived at Libau and Ventspils.

5. Since the bag is closing today only very hasty comment is possible on this proposal to settle the vexed question of the German Balts in this radical manner. The Latvian Government, so far as appears, have been taken by surprise by this swift attempt to realize *Herr* Hitler’s double project of rendering homogeneous the population of Germany proper and eliminating, with the German minorities which cause them, sources of dispute with other European States. Their first reaction, hesitant as it is, seems to be by no means entirely favourable to the project, and this can occasion little surprise. Apart from and above their duty to their citizens of German race and their preoccupation with the human sufferings and hardships which so tremendous an uprooting cannot but mean, and even apart from and above the debt, in the matter of its economic organisation and development, which this part of Europe owed almost throughout its known history, and has continued to owe since it has constituted the Latvian State, to its inhabitants of German race, the continued presence of an organized and nationally conscious body of Germans in Latvia would offer to this particular territory the strongest possible, if not the only possible safeguard – although even that would not of course afford any absolute guarantee – against its becoming in one form or another, and whether its technical autonomy is maintained or not, a mere province of the Soviet Union. It seems therefore quite possible that, whether or not the German Government immediately take similar action in relation to their minorities in other European countries, their action in Latvia is related to the intention (as well as the effect) of absolving them from the duty, embarrassing for them in present circumstances, of interesting themselves in the fate of

the Germans in Latvia, who would no doubt prove as unassimilable by a Latvia socialist by incorporation or by contagion as they have been by a Latvia governed originally by representative institutions and latterly by a bourgeois dictator.

Tulkojums

Kā man bija gods informēt Jūs manā vakardienas telegrammā Nr. 88, Vācijas valdība saskaņā ar šeit izsludināto oficiālo paziņojumu⁸ ir uzsākusi plaša mēroga ārzemēs dzīvojošo vāciešu grupu repatriācijas akciju saskaņā ar *Herr*⁹ Hitlera¹⁰ 6. oktobra runā [Reihstāgā; Ē. J.]¹¹ izvirzītajiem principiem. Ar šādu mērķi Vācijas [sūtis un pilnvarotais] ministrs [U. fon Koce]¹² šeit ir pieprasījis Latvijas valdībai piekrist un atbalstīt Latvijā dzīvojošo vāciešu repatriāciju.

2. Šis jautājums, kā oficiālais paziņojums turpina, ir samērā vienkāršs, ciktāl tas skar Vācijas pilsoņus Latvijā. Viņu skaits nav liels, un viņu īpašuma likvidācija neradīs nekādas īpašas grūtības, sevišķi tāpēc, ka [Vācijas] Reiha valdība var apsvērt kompensācijas ceļus un līdzekļus. Vācu tautības Latvijas pilsoņu (t. s. vācbaltiešu) jautājums ir sarežģītāks, jo viņiem vispirms jānokārto savas saistības ar Latvijas valsti. Tādējādi šī jautājuma nokārtošana ir iedomājama vienīgi gadījumā, ja ar tik lielu migrāciju saistītās problēmas tiek risinātas ar līgumu. Tāda kustība var tikt realizēta vienīgi plānotā un organizētā veidā un [īpašuma] likvidācijas jautājumiem jābūt nokārtotiem iepriekš, lai novērstu jebkādu iespēju nesaskaņām starp abām [Latvijas un Vācijas] valdībām nākotnē.

3. Tiek piebilsts, ka Vācijas valdība ir emocionāli paziņojusi, ka viņu iecerētajai repatriācijai nav sakara ar Baltijas valsti un Padomju Savienības noslēgtajiem līgumiem un tās vienīgais mērķis ir sasniegt *Herr* Hitlera runā pausto gribu novērst vismaz dažus no konfliktu cēloņiem starp Eiropas tautām, pārvietojot

8 1939. g. 9. oktobrī Latvijas oficiālajā laikrakstā "Valdības Vēstnesis" tika publicēts Latvijas Telegrāfa aģentūras paziņojums par Latvijas un Vācijas valdību vienošanos noslēgt vācu tautības Latvijas pilsoņu "repatriācijas" līgumu.

9 *Herr*, vācu val. – kungs. Č. Ords pie Hitlera uzvārda pastāvīgi lieto šādu apzīmējumu.

10 Ādolfs Hitlers (*Hitler*, 1889–1945), 1933.–1945. g. Vācijas kanclers, Vācu nacionāl-sociālistiskās partijas (NSDAP) vadītājs.

11 Ā. Hitlera 06.10.1939. Reihstāgā Berlīnē teiktās runas pilna satura teksts pēc stenogrammas: *Verhandlungen des Reichstages. Stenographische Berichte*. Bd. 460: 1939. Berlin: Verl. der Buchdr. der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1939, S. 51–63; pieejams: https://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt2_n4_bsb00000613_00052.html (skatīts 19.05.2025.). Runas vēsturiski kritisku analīzi skat. Michael Wildt (2006). „Eine neue Ordnung der ethnographischen Verhältnisse“. Hitlers Reichstagsrede vom 6. Oktober 1939. *Zeithistorische Forschungen*, 3, S. 129–137.

12 Hanss Ulrihs fon Koce (*Kotze*, 1891–1941), Vācijas diplomāts, 1938. g. decembrī – 1940. g. ārkārtējais sūtis un pilnvarotais ministrs Latvijā.

neasimilējamus tautiskus elementus.¹³ Latvijas valdībai, kā tiek teikts, nav nodoma traucēt šādiem nodomiem; taču, ievērojot apstākli, ka valdības uzdevums ir rūpēties par visu pilsoņu drošību, tai jā rūpējas, lai emigranti, izvēloties Vācijas tautību [resp., pilsonību], ir cik vien iespējams nodrošināti pret grūtībām, kādas tik plaša pārvietošana var nest sev līdzi.¹⁴

4. [Laikraksts] "Rigasche Post",¹⁵ svētdienas avīze vācu valodā, sniedz komentāru par augstāk minēto paziņojumu, ziņo,¹⁶ ka Rīgā jau ieradušies speciāli Reiha pārstāvji, kuriem uzdots nokārtot ar pārvietošanu saistītos jautājumus, turklāt tiek gaidīti vēl citi. Vācu nacionālās grupas vadītāji [Latvijā] ir informējuši "Rigasche Post", ka viņi ir pilni nemiera dažu pēdējo dienu nenoteiktības un neskaidrības dēļ. Šodien viņi var mierīgi sagaidīt nākamās dienas, kuras nešaubīgi atnesīs tiem vāciešu grupu ietekmējošu izšķirošu risinājumu: "jo mēs zinām, ka esam nolemti izpildīt jaunus uzdevumus Vācijas Reiha".¹⁷ Pienāk ziņas, kaut arī ne no [Latvijas] varas iestādēm, ka Vācijas kuģi, kuriem būs jāveic pārvietošana, jau ir ieradušies Liepājā un Ventspilī.

5. Sakarā ar to, ka [diplomātiskā pasta] soma tiek aizvērta, šodien ir iespējams vienīgi ļoti steidzīgs komentārs par sakaitētā vācbaltiešu jautājuma risināšanu šādā radikālā veidā. Latvijas valdība, kā tiktāl šķiet, ir tikusi pārsteigta ar šo steidzīgo mēģinājumu realizēt *Herr* Hitlera dubulto plānu: padarīt vienveidīgāku pašas Vācijas iedzīvotāju sastāvu un likvidēt līdz ar vācu mazākumtautību iemeslu, kas izraisa strīdu ar citām Eiropas valstīm. Pirmā reakcija, kaut arī tā ir novilcināta, no jebkura viedokļa šķiet pilnībā labvēlīga [vācbaltiešu pārvietošanas] projektam, un tas nav pārsteidzoši. Neatkarīgi no un pāri to [resp., Latvijas varas iestāžu] pienākumam pret saviem vācu tautības pilsoņiem un to satraukumam par cilvēku ciešanām un grūtībām, ko tik milzīga izraušana ar saknēm [no dzimtās zemes] nevar neizraisīt, un pat neatkarīgi no parāda, kāds šai Eiropas daļai tās ekonomiskās uzbūves un attīstības ziņā [pret vāciešiem] bijis gandrīz visā zināmajā vēsturē un turpina pastāvēt, kopš tā ir izveidojusies par Latvijas valsti, attiecībā pret tās vācu tautības iedzīvotājiem; organizētas un nacionāli apzinīgas vācu kopienas pastāvīga klātbūtne Latvijā sniegtu šai teritorijai

13 Domātas personas, kuras sevi identificēja ar vācu nāciju.

14 Domāta tika, cita starpā, mobilizācija Vācijas armijā: pārvietotā vācu izcelsmes persona, kura ieguva Vācijas pavalstniecību, tika pakļauta obligātai karaklausībai.

15 "Rigasche Post" – 1927.–1939. g. nedēļas laikraksts vācu valodā, tika izdots un iespiests Rīgā, līdz 1934. g. tā nosaukums "Riga am Sonntag".

16 Šeit sūtnis atreferē [N. N.] Deutschland beantragt die Umsiedlung des Lettland-Deutschtums. *Rigasche Post*, Nr. 48, 08.10.1939, S. 1.

17 Sūtnis citē kāda anonīma vācbaltiešu pārstāvības organizācijas *Volkstumsstelle* darbinieka izteikumu pēc laikraksta *Rigasche Post*, Nr. 48, 08.10.1939, S. 1.

visspēcīgāko iespējamo, ja ne vienīgo iespējamo nodrošinājumu. Kaut gan arī tas, protams, nesniegtu absolūtu garantiju pret to, ka tādā vai citādā formā un neatkarīgi no faktora, vai tiktu saglabāta vai nē tās formālā autonomija, tā kļūtu tikai par Padomju Savienības provinci.

Tādēļ šķiet pilnīgi iespējams, ka neatkarīgi no tā, vai Vācijas valdība neka-vējoties veiks vai neveiks līdzīgas darbības attiecībā uz savām [vācu] minoritātēm citās Eiropas valstīs, tās rīcība Latvijā ir saistīta ar nodomu (kā arī sekām) atbrīvot to no pašreizējos apstākļos tai neizdevīgā pienākuma interesēties par Latvijā dzīvojošo vāciešu likteni, kuri, bez šaubām, izrādītos tikpat neasimilējami sociālistiskā Latvijā pēc inkorporācijas vai pakļaušanas, kādi tie ir bijuši Latvijā, kuru sākotnēji pārvaldīja [demokrātiskās] pārstāvniecības iestādes un pēdējā laikā – buržuāzisks diktators.

2. dokumenti

Lielbritānijas ārkārtējā sūtņa un pilnvarotā ministra Čārlza Viljama Orda ziņojums ārlietu ministram Edvardam Halifaksam. Rīga, 1939. gada 12. oktobrī
Avots: National Archives of United Kingdom, London. Foreign Office, 371/23610/104–108

The German Government's plan for the transplantation of the German racial element in the Baltic States to Polish territory occupied by the military forces of the Reich has given rise in Riga in the past few days to an extraordinary exhibition of organising energy, unscrupulousness, hysteria and distress. Considerable preparation must have been made, and at the same time complete silence preserved, before, on October 8th, the bomb burst on the astonished public. The Latvian Government appear to have had no inkling of what was proposed, or at any rate none of the rapid development intended by the German Government for the plan which they had conceived. The plan may have been mooted before the Minister for Foreign Affairs left for Moscow on October 3rd for the German Minister had what seemed an abnormal number of conversations with him before that date, but M[r]. Munters when I saw him on October 9th was obviously staggered by the turn of events, which he compared with scarcely suppressed bitterness to the proceedings of Genghis Khan. He told me that there was nothing to say beyond the simple fact that the Latvian Government had agreed not to oppose the plan. Details, I understood, were still to be arranged.

2. Two days later the vanguard of a fleet of a round dozen German ships, two of them of 10 000 tons apiece, arrived in Riga to convoy the emigrants to Gdynia

en route for their destined new homes. The local organisers of the German and Balt community had started intensive work before then, indeed from the very moment when the public announcement appeared. Detailed instructions to all *Volksgenossen* were published in the German language newspaper and have continued to appear every day since, and an army of agents was let loose on individuals in their homes. These agents used every argument of terror which their ingenuity could suggest to *Reichsdeutsche* and Balts alike to come to a prompt decision. Many, I learn, were visited several times a day if they showed hesitation, and the horrors of impending massacre at the hands of the Soviet troops about to enter Latvia or of unruly Latvian elements were held over their heads. There has been much spontaneous panic, but the unscrupulous exaggeration of the danger by officials of the Volksgemeinschaft contributed greatly to it. It is gratifying to see that the “Rigasche Rundschau” had been compelled to publish today’s sharply worded communique of the Minister of Social Affairs denying the existence of danger and roundly accusing the disseminators of such ideas of wanting to create fear and confusion. A certain reaction began to make itself felt before this warning as the days passed, as nerves became on reflection somewhat less strained and as the cost of abandoning homes and livelihood was reckoned. It is still too early to say what proportion of the Balt community will leave. Some at least have decided to stay, but minds are changed rapidly a decision taken today may easily be reversed tomorrow so long as the option remains. In many cases however the blandishments and terrorism of the German agents seem to fail of effect. I hear of one woman who stoutly declared after repeated visits that she was a Latvian citizen and that if she were pestered further, she would call upon the police for protection. Some on the other hand yield to the pressure or embrace the opportunity with sentiments varying from extreme reluctance and distress to enthusiasm. The mystical faith which characterises the German mind shows itself in persons whom one would normally expect to be critical. Well-known doctor declared to a Latvian friend of mine that he would certainly go, his faith in *Herr Hitler* being apparently unlimited; “Der Führer ist unendlich klug” he exclaimed. A member of the Senate (Supreme Court) tells me that a fellow judge, one Conradi, whose family has been well known for centuries in what is now Latvia, will leave; he has been promised high legal position in his new home. Promises of similar work to that which they now carry on have indeed been made to all and sundry; the company of the German theatre have even been promised an engagement as from the day after their arrival in Gdynia. But readiness to go is tempered by the discovery that the removal of goods, money and implements of handicraft, trade or profession will not be so easy as was at first expected. The Latvian authorities cannot readily assent to the wholesale exportation not

only of funds but of medical and scientific instruments, etc.; and the method of reimbursement of the value of factory machinery, buildings, etc.; abandoned by the emigrants will need time to work out if one is indeed realisable at all. Apart from such difficulties the distress of individuals at the prospect of their sudden uprooting in return for a future which is quite unknown in spite of all promises has been great and pathetic scenes are widespread. The German drive covers a wide field, pure Letts being offered permission to accompany their Balt or *Reichsdeutsche* relatives. The German agents must often indeed find themselves puzzled how far to spread their net. A rough *prima facie* test is found in the list of subscribers to Volksgemeinschaft funds, but blood and connections are often inextricably mixed, and the bonds are often stronger than the pressure to move; hence at any rate one reason for the readiness to accept pure Lettish relatives into the German fold. Names, also, give no good indication of blood. German names have in the past been bestowed on many Letts by officials of German race as the use of family names began to supplant territorial designations, and there was no great resistance to this process in a period when outward assimilation to German manners was an aid to success. A Miss Grosswald ("Grosvalds" in Latvian style), an official in the Ministry of Foreign Affairs, tells me that she has scrutinised her pedigree and been quite unable to trace any "taint", as she indignantly terms it, of German blood. Enquiry in such delicate and now often heart-rending matters is rarely possible, and one can only speculate at present whether the choice of transplantation has presented itself to the Minister for Foreign Affairs, whose German ancestry on his father's side would seem to qualify him better than most Balts for inclusion in the German community.

3. It still remains to be seen in what degree, though it will apparently be large, Hitler's ruthless project will be realised; but one can at any rate at this stage record the inhuman manner in which it is being pressed forward here, and the agonies of distress which the methods used as well as the plan itself have caused. The Letts themselves, a far from squeamish race, are indignant, though their feelings are affected by their dislike of Germans and the trouble and dislocation of their economic life with which they are faced; their indignation has found a vent not only in M[r]. Munters' reference to Genghis Khan but publicly though in safer terms in the contemptuous refusal of the President in a speech today to contemplate any eventual return to Latvia of Latvian citizen, whether of German or Lettish blood, who now migrate.

Tulkojums

Vācijas valdības plāns par vācu nacionālā elementa pārvietošanu no Baltijas valstīm uz Reiha karaspēka okupēto Polijas teritoriju dažās pēdējās dienās ir

raisījis neierastu organizatoriskās enerģijas, negodprātīgas rīcības, histērijas un satraukuma pacēlumu. Bija jābūt veiktiem ievērojamiem sagatavošanas darbiem, un vienlaikus tika saglabāts pilnīgs klusums līdz [1939. gada; Ē. J.] 8. oktobrim, kad bumba¹⁸ uzsprāga pārsveģētajā sabiedrībā. Šķiet, ka Latvijas valdībai nebija ne jausmas par to, kas tika gatavots, ne arī par Vācijas valdības izstrādātā plāna straujo attīstību, ko tā bija iecerējusi. Iespējams, plāns bija apspriests pirms ārlietu ministra [Muntera]¹⁹ došanās uz Maskavu 3. oktobrī,²⁰ jo Vācijas [pilnvarotajam] ministram [un sūtnim U. fon Kocem] pirms tam notika, šķiet, ārkārtīgi daudz sarunu ar viņu, bet Muntera k[ungs], kad es viņu sastapu 9. oktobrī, bija acīmredzami pārsveģēts par notikumu pavērsienu, ko viņš ar vāji slēptu sarūgtinājumu salīdzināja ar Čingishana²¹ rīcību. Viņš man sacīja, ka tam nav ko teikt, atskaitot vienkāršu faktu, ka Latvijas valdība ir vienojusies neiebild pret šo plānu. Es sapratu, ka par detaļām vēl bija jāvienojas.

2. Divas dienas vēlāk [resp., 11. oktobrī] Rīgā ieradās [vācu] flotes avangards, ko veidoja apaļš ducis Vācijas kuģu, no kuriem divi bija 10 000 tonnu lieli, lai pārvestu [Latvijas vācu] emigrantus uz Gdīņu ceļā uz viņu paredzētajām jaunajām mājām. Vietējie vācu un vācbaltiešu kopienas vadītāji bija sākuši intensīvu darbu jau pirms tam, faktiski no brīža, kad parādījās publisks paziņojums.²² Detalizēti norādījumi visiem *Volksgenossen*²³ tika publicēti vācu laikrakstā [“Rigasche Rundschau”],²⁴ un kopš tā laika tie turpināja parādīties katru dienu, kā arī tika palaista aģentu armija,²⁵ kas apmeklēja personas viņu mājās. Šie aģenti izmantoja

18 Domāta ziņa par vācbaltiešu izceļošanu.

19 Vilhelms Munters (1898–1967), Latvijas Republikas valstsvīrs, 1936.–1940. g. ārlietu ministrs.

20 V. Munters devās uz Maskavu pēc PSRS valdības pieprasījuma, un 1939. g. 5. oktobrī tur tika parakstīts PSRS un Latvijas līgums par savstarpējo palīdzību.

21 Čingishans (1162–1227), Mongoļu impērijas valdnieks, pazīstams kā nežēlīgs un viltīgs iekarotājs. Vārds kļuva par sinonīmu ar šīm īpašībām apveltītam cilvēkam, tādā kontekstā, runājot par politiku, to šeit lieto arī V. Munters.

22 Šāds paziņojums tika publiskots vācbaltiešu presē, skat. [N. N.] Verlautbarung und Pressestimme. *Rigasche Rundschau*, Nr. 230, 09.10.1939, S. 1.

23 *Volksgenossen*, vācu val. – tautieši.

24 Aicinājums “visiem vācu tautiešiem (*Volksgenossen*)” tika publicēts ar atsauci uz Hitlera runu Reihstāgā 06.10.1939., skat. A[lfred] Intelmann, Erhard Kroeger. *Deutsche Volksgenossen! Rigasche Rundschau*, Nr. 230, 09.10.1939, S. 1. Skat. arī Matthias Schröder (2006). Die Umsiedlung der Deutschbalten im Kontext europäischer Zwangsmigrationen. *Zwangsmigrationen in Nordosteuropa im 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Konrad Maier. Lüneburg: Nord-Ost-Institut (Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Neue Folge, 14/2005), S. 91–112.

25 Ar šo domāti Latvijas vācu nacionālsociālistiski noskaņotās un nelegālās “Kustības” biedri, kuri tika iesaistīti šādā aģitācijas akcijā.

visus iespējamus terora argumentus, kādus savā atjautībā spēja izdomāt un izteikt gan *Reichsdeutsche*,²⁶ gan vācbaltiešiem, lai panāktu ātrāku lēmuma pieņemšanu [par izceļošanu]. Daudzus, kā es uzzināju, apciemoja vairākas reizes dienā, ja viņi izrādīja vilcināšanos, un viņiem tika draudēts ar šausmām par gaidāmo slaktiņu, ko sarīkos Latvijā ienākušais padomju karaspēks vai nekontrolēti latvieši. Strauji pieaugoša panika bija liela, taču to lielā mērā veicināja *Volksgemeinschaft*²⁷ amatpersonu lielais apdraudējuma pārspīlējums. Prieccē, ka “*Rigasche Rundschau*”²⁸ bija spiests šodien [resp., 12. oktobrī] publicēt sabiedrisko lietu ministra [Alfrēda Bērziņa²⁹] asi formulēto paziņojumu,³⁰ kurā tas noliedza briesmu esamību un asi apsūdzēja šādu baumu izplatītājus vēlmē radīt bailes un apjukumu.³¹ Pirms šī brīdinājuma izskanēšanas, dienām ritot un nerviem nedaudz nomierinoties, sākās zināma reakcija, aprēķinot mājas un iedzīves atstāšanas izmaksas. Vēl joprojām ir pārargri spriest par to, kāda daļa vācbaltiešu kopienas atstās valsti. Vismaz daži ir nolēmuši palikt, taču domas ātri mainās, un šodien pieņemto lēmumu rīt var viegli mainīt, kamēr vien ir tāda iespēja. Tomēr daudzos gadījumos vācu aģentu viltības un terorizēšana, šķiet, neiedarbojas. Esmu dzirdējis par kādu sievieti, kura pēc vairākkārtējiem [aģentu] apmeklējumiem stingri paziņoja, ka viņa ir Latvijas pilsoņe un gadījumā, ja viņai turpinās uzmākties, tā vērsīsies policijā pēc aizsardzības. No otras puses, daži pakļaujas spiedienam vai pieņem iespēju ar dažādu noskaņojumu, sākot no ārkārtējas nepatikas un izmisuma līdz pat entuziasmam. Mistiskā ticība, kas raksturīga vācu prātam, izpaužas cilvēkos, no

26 *Reichsdeutsche*, vācu val. – Vācu Reiha vācieši. Starpkaru periodā Latvijā tulkots kā “valstsvācieši” jeb Vācijas pavalstnieki etniskie vācieši.

27 *Volksgemeinschaft*, vācu val. – vācu tautas kopiena, šajā gadījumā domāta virsorganizācija “Vācbaltiešu tautas apvienība Latvijā” (*Deutsch-baltische Volksgemeinschaft in Lettland*), kura bija uzņēmusies izceļošanas procesa pārraudzību Latvijā. Skat. Raimonds Cerūzis (2023). Vācbaltiešu tautas apvienība Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/101231-V%C4%81cbaltie%C5%A1u-tautas-apvien%C4%ABba-Latvij%C4%81> (skatīts 20.05.2025.).

28 *Rigasche Rundschau* – 1867.–1939. g. 13. decembris, dienas laikraksts vācu valodā, izdots un iespiests Rīgā.

29 Alfrēds Jēkabs Bērziņš (1899–1977), Latvijas Republikas valstsvīrs, 1937.–1940. g. sabiedrisko lietu ministrs. Pēc Otrā pasaules kara emigrēja uz ASV.

30 Skat. A[lfreds] Behrsinsch. Gegen Gerüchte. Eine Erklärung von Min[inster]. *Rigasche Rundschau*, Nr. 233, 12.10.1939, S. 1.

31 A. Bērziņa īss paziņojums tika publicēts visos lielākajos Latvijas preses izdevumos, tajā viņš komentēja stāvokli ar “valstsvāciešu un vācu tautības Latvijas pilsoņu atpakaļpārvietošanu uz Vāciju”, par ko Rīgā tiekot izplatītas baumas par apdraudējumu “Latvijas pilsoņu mantai un dzīvībai”, kas rastas no vienošanās starp Latviju un PSRS. Ministrs šīs baumas asi nosodīja kā nepamatotas. Skat. arī: Baumām par briesmām nav pamata. *Jaunākās Ziņas*, 12.10.1939, 2. lpp.

kuriem parasti varētu sagaidīt kritisku attieksmi. Labi pazīstams ārsts manam latviešu draugam paziņoja, ka viņš noteikti brauks, jo viņa ticība Hitleram ir acīmredzami neierobežota; “Der Führer ist unendlich klug”,³² viņš iesaucās. Kāds Senāta [resp., Augstākās tiesas] loceklis man stāsta, ka aizbrauks viņa kolēģis, kāds tiesnesis Konradi,³³ kura dzimta ir labi pazīstama jau gadsimtiem ilgi teritorijā, kas tagad ir Latvija; viņam jaunajās mājās solīts augsts juridisks amats. Solījumi par līdzīgu darbu, kādu viņi tagad veic, patiešām ir izteikti visiem un visur; vācu teātra trupai pat ir apsolīts darbs jau nākamajā dienā pēc viņu ierašanās Gdiņā. Taču gatavību doties prom mazina atklājums, ka preču, naudas un amatniecības, tirdzniecības vai amata rīku pārvešana nebūs tik vienkārša, kā sākotnēji tika cerēts. Latvijas varas iestādes nevar viegli piekrist ne tikai naudas līdzekļu, bet arī medicīnas un zinātnes instrumentu u. c. vispārējai izvešanai; un būs vajadzīgs laiks, lai izstrādātu metodi, kā atmaksāt emigrantu pamesto rūpnīcu iekārtu, ēku u. c. vērtību, ja tāda vispār ir īstenojama. Papildus šādām grūtībām cilvēku bažas, ko rada izredzes pēkšņi tikt atrautam no dzimtenes gana neskaidras, neskatoties uz visiem solījumiem, nākotnes vārdā, ir diezgan lielas, un ir plaši izplatītas traģiskas situācijas. Došanās uz Vāciju tiek piedāvāta plaši, tīriem latviešiem tiek piedāvāta atļauja doties līdz saviem vācbaltiešu vai *Reichsdeutsche* tuvniekiem. Vācu aģentiem patiesi dažkārt jābūt apmulsušiem par to, cik plaši izmest savu tīklu. Aptuvenus *prima facie*³⁴ kritērijs ir *Volksgemeinschaft* [organizācijas] biedru saraksts, taču asinis un sakari bieži vien ir nesaraujami sajaukušies, un šīs saites nereti ir spēcīgākas nekā spiediens pārcelties; no tā katrā ziņā izriet viens no iemesliem gatavībai uzņemt tīrus latviešu tuviniekus vācu pulkā. Arī uzvārdi nesniedz labas norādes par asinīm. Vācu uzvārdus agrāk daudziem latviešiem ir piešķirušī vācu tautības ierēdņi, jo dzimtas vārdu lietošana sāka izspiest teritoriālos apzīmējumus, un šim procesam nebija lielas pretestības laikā, kad ārēja saaugšana ar vācu ieražām veicināja panākumus dzīvē. Ārlietu ministrijas ierēdne Grosvald kundze (latviešu valodā – Grosvalds)³⁵ man stāsta, ka viņa rūpīgi pārbaudījusi savu ciltskoku un nav spējusi atrast nekādu vācu asiņu “piejaukumu”, kā viņa to sašutumā nosauc. Noskaidrošana šādos delikātos

32 *Der Führer ist unendlich klug*, vācu val. – Firers ir bezgalīgi gudrs.

33 Frīdrihs Leons Otto Konradi (1881–1946), tiesnesis. No 1918. g. Latvijas Tiesu palātas, no 1928. g. līdz 1939. g. 19. oktobrim Senāta loceklis. Miris Altenburgā (*Altenburg*), Tīringenē / Vācijā.

34 *Prima facie*, latīņu val. – izteiciens ar nozīmi “pirmajā acu uzmetienā”.

35 Margarete Grosvalda, no 1940. g. Margarete Ternberja, 1895–1982, advokāta un diplomāta Frīdriha Grosvalda (1850–1924) meita, Ārlietu ministrijas ierēdne. 1923.–1940. g. Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas II šķiras sekretāre. No 1940. g. dzīvoja Zviedrijā.

un bieži vien sirdi plosošos jautājumos reti kad ir iespējama, un pašlaik var tikai spekulēt, vai ārlietu ministram [Munteram], kura vācu izcelsme no tēva puses, šķiet, kvalificē viņu iekļaušanai vācu kopienā labāk nekā vācbaltiešu lielāko daļu, ir bijusi [piedāvāta] izvēle par pārceļšanos.

3. Joprojām nav zināms, cik lielā mērā, lai gan acīmredzot tas būs apjomīgs, Hitlera nežēlīgais projekts tiks īstenots; taču jebkurā gadījumā šajā posmā var konstatēt, cik necilvēcīgi tas tiek virzīts uz priekšu un kādas ciešanas ir izraisījušas izmantotās metodes un pats plāns. Paši latvieši, kas nebūt nav čīkstīga tauta, ir sašutuši, lai gan viņu jūtas ietekmē nepatika pret vāciešiem un viņu saimnieciskās dzīves problēmas un izkropļojumi, ar kādiem tie saskaras; viņu sašutums ir atradis izpausmi ne tikai Muntera k[unga] atsaucē uz Čingishanu, bet arī publiski, lai gan diplomātiskākos vārdos, Valsts prezidenta [K. Ulmaņa³⁶] šodienas runā pauztajā nicinošajā atteikumā apsvērt jebkādu iespēju par atgriešanos Latvijā Latvijas pilsoņiem – vāciešiem vai latviešiem pēc asinīm, kuri tagad izceļo.³⁷

3. dokuments

Lielbritānijas sūtniecības tirdzniecības sekretāra Henrija Hobsona³⁸ ziņojums sūtnim Čārlzam Ordam. Rīga, 1939. gada 16. oktobrī

Avots: National Archives of United Kingdom, London. Foreign Office, 371/23610/111–114

At the moment of writing, when full information on the subject is not yet available, it is difficult to assess the full consequences of the repatriation of the Germans and German-Balts from Latvia, but it is evident that they will be far reaching and that there will be a tremendous disturbance in the economy of the country.

2. The numbers affected are not known, a figure of 62 500 Germans and German-Balts has been mentioned by the press. It can reasonably be expected that about 70% will avail themselves of the opportunity (or be compelled) to leave Latvia. About 30 000 of these live in Riga.

36 Kārlis Ulmanis (1877–1942), Latvijas Republikas valstsvīrs, autoritārā režīma laikā 1934.–1940. g. Ministru prezidents, 1936.–1940. g. arī Valsts prezidents.

37 1939. g. 12. oktobrī K. Ulmanis uzstājās ar “uzrunu tautai” par Latvijas iekšējo un ārējo situāciju Valsts saimniecības padomes un Kultūras padomes kopsēdē ar mēģinājumu pārliecināt par to, ka situācija valstī ir droša, un kurā, cita starpā, asi simboliskā formā atvadījās no izceļotājiem, lietojot arī vārdus “uz neatgriešanos!”.

38 Henrijs A. Hobsons (*Henry A. Hobson*), 1937.–1940. g. Lielbritānijas sūtniecības Rīgā tirdzniecības sekretārs (atašejs) un konsuls.

3. There is hardly a profession or branch of trade in which there is no German-Balt element. There are manufacturers, shipping and forwarding agents, house property agents, commercial representatives, doctors, solicitors as well as farmers, clerks, artisans and domestic servants.

4. The total German capital invested in various commercial and industrial joint stock companies in Latvia is about 14 million lats, but this can represent only a small part of the possessions and interests of the German-Balts. When the registration of German property, under the terms of the repatriation convention, has taken place, a better idea of the investment involved will be formed.

5. In the meantime, however, no details are yet available as to the manner of the transfer to Germany of capital, proceeds from the sale of real property, obligations, mortgages, etc., but it is expected that these will have to be deposited or registered at the Libau bank for eventual settlement through the clearing. Migrants have been warned that gold and silver, currency and other valuables, jewellery, new clothing, etc. cannot be exported. Household effects are apparently to be allowed to be exported, but doctors are not permitted to take away their instruments nor workmen their tools.

6. At a time when Latvia's economy is completely disorganised by the shrinkage in foreign trade, and by the lack of raw materials for her industry, it cannot be expected that the Government will bind themselves to undertakings involving the repayment of capital and other assets of the repatriated persons at short notice. Indeed, it is not at all clear at present to what extent capital will be allowed to leave the country. Perhaps Latvia will be called upon to export more produce than ever to Germany, in which case, whilst being relieved of a minority, she will become economically more bound up with that country even though she desires at the moment rather to turn towards Russia.

7. The German-Balt element has been for long years a very large factor in Latvian commerce, and the shortage of specialists, both trading and professional, which will now occur, will be a most serious matter.

8. Although some firms will be able to carry on under Latvian management and with a change of personnel, others will apparently be completely liquidated. But at the moment no particulars of the numbers of firms nor their names are available, as in so many cases the fate of the firm must depend on the decision of the owner or principal shareholder whether he leaves the country or not. An announcement has just been made by the Ministry of Finance to the effect that joint stock companies, in which there is German capital, need not be liquidated, and that the Ministry will take all steps possible to help them to carry on.

9. As regards British interests affected, they are of two kinds:

(1) The Anglo-German companies, such as the textile mills “Lenta”, “Textil” and “Juglas Manufaktura”. It is understood that these will carry on for the time being, but the German share holdings will have to be registered at the Libau Bank.

(2) Debts due by liquidating firms to United Kingdom firms; consignment stocks held on behalf of United Kingdom firms which might be disposed of; and other obligations. On this point (2). H[is] M[ajesty] Minister has addressed a letter to the Ministry of Foreign Affairs enquiring what steps have been taken by the Latvian Government to safeguard British interests.

10. There are a large number of German or German-Balt commercial representatives. These will, no doubt, be replaced fairly soon by Latvians, but it is feared that for the most part the new agents will not be so reliable or experienced. United Kingdom firms are represented to same extent by German-Baltic agents, and a number of changes will therefore have to be made.

11. These are a few of the effects of the repatriation scheme; a further report will be made when the full extent, of the movement, and what it involves, is known. It will take many months, or even years before matters can be settled, and the gaps filled. If the Latvians are somewhat anxious about the consequences, what must be the feelings of the Germans and German-Balts who see the fruits of their industry, over a period of generations, completely wiped out with one blow.

Tulkojums

Šobrīd, kad vēl nav pieejama pilnīga informācija par šo jautājumu, ir grūti novērtēt visas sekas, ko radīs vāciešu un vācbaltiešu repatriācija no Latvijas, taču ir skaidrs, ka tās būs tālejošas un izsauks milzīgus satricinājumus valsts ekonomikā.

2. Nav zināms, cik liels skaits vāciešu un vācbaltiešu tiks iesaistīti, presē ir minēts skaitlis 62 500 vāciešu un vācbaltiešu. Jādomā, ka aptuveni 70% izmantos iespēju (vai būs spiesti) pamest Latviju. Aptuveni 30 000 no tiem dzīvo Rīgā.

3. Gandrīz nav profesijas vai nozares, kurā nebūtu vācbaltiešu elementa. Viņi ir rūpnieki, kuģniecības un ekspedīcijas aģenti, nekustamā īpašuma aģenti, tirdzniecības pārstāvji, ārsti, advokāti, kā arī lauksaimnieki, ierēdņi, amatnieki un mājkalpotāji.

4. Dažādās tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrībās Latvijā ieguldītais vācu kapitāls kopā ir aptuveni 14 miljoni latu, taču tas var veidot tikai nelielu daļu no vācbaltiešu īpašumiem un interesēm. Kad saskaņā ar repatriācijas konvencijas noteikumiem būs veikta vācu īpašumu reģistrācija, būs iespējams gūt labāku priekšstatu par attiecīgajiem ieguldījumiem.

5. Tomēr pagaidām vēl nav pieejama sīkāka informācija par to, kā Vācijai tiks pārskaitīts kapitāls, ieņēmumi no nekustamā īpašuma pārdošanas, saistības,

hipotēkas u. c., taču paredzams, ka tie būs jānogulda vai jāreģistrē Liepājas bankā,³⁹ lai pēc tam veiktu norēķinus ar klīringa starpniecību.⁴⁰ Migranti ir brīdināti, ka nedrīkst izvest zeltu un sudrabu, valūtu un citas vērtslietas, juvelierizstrādājumus, jaunus apģērbus utt. Mājsaimniecības priekšmetus acīmredzot būs atļauts izvest, taču ārstiem nav atļauts izvest savus instrumentus, bet strādniekiem – darbarīkus.

6. Laikā, kad Latvijas tautsaimniecība ir pilnīgi dezorganizēta ārējās tirdzniecības samazinājuma un rūpniecības izejvielu trūkuma dēļ, nevar gaidīt, ka valdība uzņemsies saistības atmaksāt repatriantu kapitālu un citus aktīvus īsā laikā. Patiesi, pašlaik nav skaidrs, cik lielā mērā kapitālam tiks atļauts atstāt valsti. Iespējams, ka Latvijai būs jāeksportē uz Vāciju vairāk produkcijas nekā jebkad agrāk, un tādā gadījumā, atbrīvojoties no [vācu; Ē. J.] mazākumtautības, tā kļūs ekonomiski cieši saistīta ar šo valsti, lai gan pašlaik tā drīzāk vēlas orientēties uz Krieviju.

7. Vācbaltiešu elements jau ilgus gadus ir bijis ļoti ietekmīgs faktors Latvijas tirdzniecībā, un speciālistu – gan tirdzniecības, gan profesionāļu – trūkums, kas tagad palielināsies, būs ļoti nopietns jautājums.

8. Daži uzņēmumi varēs turpināt darbību Latvijas vadībā un mainot personālu, citi acīmredzot tiks pilnībā likvidēti. Taču pašlaik nav pieejami nekādi dati ne par uzņēmumu skaitu, ne to nosaukumiem, jo daudzos gadījumos uzņēmuma liktenim jābūt atkarīgam no īpašnieka vai galvenā akcionāra lēmuma, vai viņš pamet valsti vai nē. Finanšu ministrija nupat nāca klajā ar paziņojumu, ka akciju sabiedrības, kurās ir vācu kapitāls, nav jālikvidē un ka ministrija veiks visus iespējamus pasākumus, lai palīdzētu tām turpināt darbību.

9. Kas attiecas uz Lielbritānijas interesēm, tās ir divu veidu:

(1) Angļu-vācu uzņēmumi, piemēram, tekstila rūpnīcas "Lenta", [akciju sabiedrība] "Textil" un "Juglas Manufaktūra", saprotams, pagaidām turpinās darbu, bet vācu akciju paketes būs jāreģistrē Liepājas bankā.

(2) Likvidējamo uzņēmumu parādi Apvienotās Karalistes uzņēmumiem; konsignācijas krājumi,⁴¹ kas tiek turēti Apvienotās Karalistes uzņēmumu vārdā un kurus varētu pārdot, un citas saistības. Šajā punktā (2) Viņa Majestātes

39 Akciju sabiedrība "Liepājas banka", izveidota 1923. g. Rīgā un Liepājā; 1939. g. rudenī tai tika uzticētas ar vāciešu izceļošanu saistītās norēķinu operācijas ar Vācijas bankām.

40 Klīrings – starptautiski norēķini bez skaidras naudas ar preču apmaiņu, savstarpēju saistību dzēšanu u. tml.

41 Konsignācija – liguma veids, saskaņā ar kuru īpašnieks pārdod savas preces (parasti ārzemēs) ar komisionāra starpniecību.

[ārlietu] ministrs ir nosūtījis vēstuli [Latvijas] Ārlietu ministrijai ar jautājumu, kādus pasākumus ir veikusi Latvijas valdība, lai aizsargātu Lielbritānijas intereses.

10. Ir liels skaits vācu vai vācbaltiešu tirdzniecības pārstāvju, tos, bez šaubām, diezgan drīz nomainīs latvieši; taču pastāv bažas, ka lielākoties jaunie pārstāvji nebūs tik uzticami un pieredzējuši. Apvienotās Karalistes uzņēmumus tādā pašā mērā pārstāv vācu un vācbaltiešu aģenti, un tādēļ būs jāveic vairākas izmaiņas.

11. Šīs ir dažas no repatriācijas shēmas sekām; nākamais ziņojums tiks sagatavots pēc tam, kad būs zināmi visi pārvietošanas apmēri un ar to saistītie aspekti. Paies daudzi mēneši vai pat gadi, līdz tiks atrisināti [šobrīd neskaidrie] jautājumi un novērstas nepilnības. Ja latvieši ir nedaudz noraizējušies par [t. s. repatriācijas] sekām, tad kādas gan ir izjūtas vāciešiem un vācbaltiešiem, kuri redz, ka viņu paaudžu paaudzēm ilgā darba augļi ar vienu triecienu ir pilnībā iznīcināti.

THE BEGINNING OF THE EXODUS OF LATVIAN GERMANS IN THE AUTUMN OF 1939: REPORTS FROM THE BRITISH EMBASSY TO THE FOREIGN OFFICE IN LONDON ON PUBLIC SENTIMENT IN RIGA. EDITING, TRANSLATION AND COMMENTS OF ARCHIVAL DOCUMENTS

Ēriks Jēkabsons

Summary

Following the agreement between Germany and the Soviet Union on 23 August 1939, the first phase of the Second World War began in Europe in September with the destruction of Poland, followed by the imposition of so-called mutual assistance treaties on the Baltic States and the emigration of German citizens to Germany. Three documents from the Foreign Office collection at the British National Archives in London are published: two reports by Charles Orde, the British Envoy to Latvia in Riga, and Henry Hobson, the British Legation's commercial secretary, on the situation of the pending exodus of the German-Balts. The reports reflect the view of the situation of the British Legation (Great Britain was in the state of war with Germany from 3 September 1939). The Envoy's reports are also based on his personal conversations with the Latvian Foreign Minister Vilhelms Munters, other members of Latvian official circles, also representatives of Latvian society, reflect the views of British representatives on the historical place and role of the German-Baltic minority in the country's economic and other key spheres (the British still, although less so than during the War of Independence, considered the role of the German-Balts, especially in the economy, to be enormous), and, at the time in question (autumn 1939), anticipated the impending Sovietization of Latvia. The report of the commercial secretary also reflects concern and anxiety about protecting British economic interests in the context of what was happening. The reports show how the German-Balts were persuaded of the inevitability of the emigration, as well as their mood, etc. Ultimately, the reports provide an important insight into the anxious atmosphere in Latvian society during the second month of the world war. They add to our picture of events in general and how the situation looked to relatively neutral observers, in this case the British Legation. The publication presents the original English text of the document, followed by a translation into Latvian, trying to preserve the style of the sources as far as possible. Where necessary, brief comments and explanations are provided.

© 2025 Ēriks Jēkabsons, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

GRĀMATU RECENZIJAS

BOOK REVIEWS

<https://doi.org/10.22364/lviz.123.08>
pp. 144–149

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (123) 2025

Liene Rokpelne

 0009-0006-5962-678X

Harriet M. Sonne de Torrens. *Crusader Rhetoric and the Infancy Cycles on Medieval Baptismal Fonts in the Baltic Region*. Turnhout: Brepols, 2024 (Europa Sacra, 30)

492 p., illustrations, tables, figures and maps

ISBN 978-2-503-59938-0; eISBN 978-2-503-59939-7

In August 2024, there was published a book, Crusader Rhetoric and the Infancy Cycles on Medieval Baptismal Fonts in the Baltic Region, written by Canadian historian and librarian Harriet M. Sonne de Torrens. This research is an attempt to explain the complex processes of Christianisation and the rhetoric of the Crusaders in the Baltic Sea region with the help of baptismal fonts. However, despite the well-thought-out structure in two parts: the first – “The Historical and Political Contexts”, and the second – “The Iconography, Liturgy, and Crusade” and the very idea of such a study, research is struggling between a historical description of the Christianisation process and an attempt to synthesise it with an analysis of a medieval piece of art. Even more, one could even say that the main object of research is the Visby baptismal font on Gotland, while the Baltic region disappears into the geographical confusion. Overall, the work is closer to an expanded catalogue of sacred objects with descriptions and tables than to interdisciplinary research. Nevertheless, the author encourages the reader to think about the possibilities of rhetoric as an object of study and interdisciplinary research.

“Jēzus atbildēja viņam, sacīdams: Patiesi, patiesi, Es tev saku: ja kāds neatdzimst ūdenī un Garā, netikt tam Dieva valstībā!” Jāņa evaņģēlijs 3, 5

Kristīgajā baznīcā liela nozīme ir liturģijas rituāliem un tajos izmantotajiem atribūtiem. To klātesamība pareizi veikta rituālā ir nenoliedzama. Gadsimtiem ilgi gan garīgās, gan laicīgās pasaules pārstāvji ir meklējuši atbildes uz svarīgāko katras reliģijas jautājumu: kā ar simbolu, frazeoloģismu, līdzību un metaforu palīdzību, tātad talkā ņemot valodu, vizuālus tēlus un priekšmetus, skaidrot kristietības noslēpumus. Šie skaidrojumi ietver arī iespējamās atbildes: kas un kā, kur un kad izplatīja, nostiprināja un veidoja kristietību? Vai kristīgās ticības sludinātāji vienmēr un katrā Eiropas / pasaules reģionā lietoja vienus paņēmienus? Piesauca un cildināja vienu konkrētu svēto plejādi, retorikā izmantoja vienas bibliskās ainas un sižetus? Vai tomēr katram reģionam un pat vēstures posmam ir savi reālie un fiktīvie rakstītās vēstures aktori, kuri virzījuši uz priekšu kristietības veiksmes stāstu?

Protams, šodien mēs arvien drošāk varam teikt, ka katrā pasaules reģionā bija kāda specifiska īpatnība. Tomēr galvenie rituāli un atribūti bijuši tie paši, tā, piemēram, kristāmajiem traukiem viena nozīme un funkcija bijusi kā Romā, tā Livonijā – *ļaut neticīgajam piedzimt no jauna Kristū*.¹ Tāpat ir skaidrs, ka līdzās sludinātājiem – mūkiem, svētcēlniekiem, abatiem u. c. – neatsveramu un pat spēcīgāku ietekmi uz kristīgās ticības izplatību un nostiprināšanos dažādos Eiropas reģionos 12.–13. gadsimtā bija atstājuši krusta karu dalībnieki jeb krustneši. Neskatoties uz daudzveidīgiem un plašiem pētījumiem, kas aprobējuši kristīgo militāro ordeņu vēsturi, vēl arvien šis jautājums ir aktuāls un nodarbina ne viena vien akadēmiķa, interesenta un kinorežisora vai mākslinieka prātu un iztēli.

2024. gada augustā akadēmiskā izdevniecība *Brepols* publicēja kanādiešu vēsturnieces, bibliotekāres, seno kristāmo trauku pētnieces un projekta *Baptisteria Sacra Index* dibinātājas un līdzdirektors, Toronto Universitātes Viduslaiku izpētes centra pētnieces Harietas M. Sonnes de Torrensas² sesto monogrāfiju *Crusader Rhetoric and the Infancy Cycles on Medieval Baptismal Fonts in the Baltic Region* (Krustnešu retorika un bērnības cikli uz viduslaiku kristāmajiem traukiem Baltijas jūras reģionā).

Ņemot vērā, ka jaunu pētījumu, kas aptver visu mūsdienu Baltijas jūras reģionu viduslaiku periodā, ir salīdzinoši maz un vēl mazāk ir pētījumu, kas runātu par jebkāda veida retoriku šajā reģionā, šī darba nosaukums un izvirzītais mērķis radīja manu nevilnotu interesi.

1 Augustine [of Hippo]. Easter Sunday, Sermon 228. Sermons on the Liturgical Seasons. Pieejams: <https://wesleyscholar.com/wp-content/uploads/2019/04/Augustine-Sermons-184-229.pdf> (skatīts 03.05.2025.).

2 Par autori skat. *University of Toronto* mājaslapā. Pieejams: <https://discover.research.utoronto.ca/7164-harriet-m-sonne-de-torrens/about> (skatīts 28.04.2025.).

Diemžēl prieks bija īss. Haotiskais un pārsātinātais aplūkojamo tēmu korpuss, kas atklājas ievadā un vēlāk arī eklektiskajā grāmatas uzbūvē, neviļus liek atcerēties kādu senu tautas sakāmvārdu – *neskati vīru no cepures*.

No vienas puses, izvirzītais mērķis ir skaidrs: ar aptuveni 150 kristāmo trauku palīdzību, kas radīti galvenokārt Dānijas un Gotlandes viduslaiku akmeņkaļu darbnīcās, tiks parādīts, kā tikuši izmantoti Svētie raksti krustnešu ideoloģijā un retorikā, konkrētāk – Dānijas karaļu Valdemāra I (*Valdemar den Store*, 1131–1182) un Valdemāra II (*Valdemar Sejr*, 1170–1241) laikā Baltijas jūras reģionā.³ Tāpat, iepazīstoties ar grāmatas saturu, sākotnēji loģiska šķiet tās struktūra – divas daļas: pirmajai daļai “The Historical and Political Context” ar trim nodaļām būtu lasītājam jāpaskaidro vēsturiskais un politiskais vēstures avotu interpretāciju konteksts, un otrā daļa, arī ar trim nodaļām, “The Iconography, Liturgy, and Crusades” jau detalizētāk pievēršas kristāmo trauku izpētei. Aprakstošajai daļai seko īss kopsavilkums un secinājumi. Darbu noslēdz saturu papildinošas tabulas, ļoti apjomīgs kristāmo trauku un uz tiem attēloto motīvu attēlu korpuss, vietu un personu rādītājs.

Tomēr, no otras puses, autores mēģinājums aptvert pārāk plašo tematisko spektru padara darbu eklektisku. Pārlecot no gadsimta uz gadsimtu, nemitīgi *ceļojot* no Romas līdz Lundai, no Svētās Romas Impērijas galma uz Romas pāvesta rezidenci, pa ceļam vēl paspējot izklāstīt galveno iesaistīto karalisko dzimtu ciltskokus, kaut kur pa vidu ļoti nepārliciecināši pieminot Baltijas jūras austrumu reģionu, šķiet, ne tikai lasītājs, bet arī pati autore ir *apmaldījušies* Prūsijas mežos. Mēģinot vēl pieminētajos procesos pievilkt Livoniju un šo aprakstu sintezēt ar viduslaiku liturģijas priekšmetu analīzi no mākslas vēstures viedokļa, rezultātā pētījums noslikst monumentālajās tabulās, nesaprotami izvēlētās shematiskās kartēs un pārāk fragmentētos sakrālo kristāmtrauku vizuālos piemēros. Turklāt šajā visā Baltijas reģiona tematika vairāk atgādina piedēkli nekā reālu, kur nu vēl galveno, izpētes objektu, kā pieteikts grāmatas virsrakstā.

Autore pēc būtības savu darbu ir veltījusi Dānijas un Zviedrijas kristāmo trauku izpētei, paralēli veidojot sakrālo priekšmetu attēlu katalogu. Vien reta rindkopa vai historiogrāfijas un vēstures avotu materiāls saistīts ar Baltijas jūras reģionu. Atrodamas vien dažas atsaucē uz nedaudziem īgauņu vēsturnieku darbiem, kas nenoliedzami ir vērtīgi, bet nav iekļauts neviens no latviešu vēsturnieku pētījumiem, kas publicēti angļu vai vācu valodās. Arī no plašā viduslaiku Livonijas rakstīto vēstures avotu klāsta ir atsaucē tikai uz veco labo “Indriķa Livonijas hroniku”.

3 Harriet M. Sonne de Torrens (2024). *Crusader Rhetoric and the Infancy Cycles on Medieval Baptismal Fonts in the Baltic Region*. Turnhout: Brepols, p. 32.

Atgriežoties pie vietu ģeogrāfiskās precizitātes, atliek secināt: jo tālāk mežā, jo dziļāk purvā. Protams, viduslaikos teritoriju un valdījumu robežas bija nosacītas un tāpēc mazāk precīzas un nebūt nenozīmēja to, ko ar jēdzienu “robežas” izprotam un aprakstām 21. gadsimtā. Bet, ja par vienu no galvenajiem izpētes objektiem autore tomēr postulē Baltijas jūras reģionu, tai skaitā Livoniju, tad tomēr būtu svarīgi precīzi lokalizēt vietu atrašanos fiziskajā telpā. Šai gadījumā runa nav par kādiem nevienam nezināmiem miestiem, bet pilsētām kā, piemēram, Rīga, kuras nosaukums pat vēsturiski nav mainījies: nenoliedzami tā ir centrālā pilsēta viduslaiku Livonijā, darbā pieminēta vien 13 reizes, turklāt līdzās Ikšķilei (3 reizes) un Daugavgrīvai (3 reizes), bet lasītājam par izbrīnu tās novietotas Igaunijā.⁴ Par to, ka autorei Baltijas jūras reģions kā ģeogrāfisku un vēsturisku datu kopums diemžēl ir svešs, liecina neskaitāmās kļūdas, to skaitā arī norādītie Baltijas krusta karu datējumi⁵ un faktu materiāls.

Tas, ka autore tik redzami *apmaldās* Baltijas reģiona ģeogrāfijā⁶ un arī viņas formulētās tēzes ir diskutablas,⁷ tomēr liek uzdot neērtos jautājumus: kāds tad īstenībā ir šī darba mērķis, un vai tā saturs atbilst nosaukumam? Vai citas tajā iekļauto faktu interpretācijas ir korektas, piemēram, vai minētā krustnešu

-
- 4 Sonne de Torrens 2024: “Three Cistercian houses owned 15 per cent of the land under Danish rule in Estonia: Dünamünde (diocese of Riga), Falkenau (diocese of Dorpat), and Roma (Gotland) [...]”, p. 96; “[...] and the regions around the Baltic Sea which were conquered by the Danes, such as Rügen and Riga in Estonia”, p. 115; “[...] Üxküll (Livonia), Estonia”, p. 490.
 - 5 Ibidem, pp. 41–42. Skat., piem., Andris Levāns (2018). *Livonijas krusta kari. Nacionālā enciklopēdija*. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/8797-Livonijas-krusta-kari> (skatīts 21.05.2025.); Anti Selart, ed. (2022). *Baltic Crusades and Societal Innovation in Medieval Livonia, 1200–1350*. Leiden and Boston: Brill (The Northern World, 93); Anne Bysted, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen, John H. Lind, eds. (2012). *Jerusalem in the North: Denmark and the Baltic Crusades, 1100–1522*. Turnhout: Brepols (Outremer: Studies in the Crusades and the Latin East, 1), u. c.
 - 6 Sonne de Torrens 2024, p. 33: “The rise of the fourteenth-century bronze industry, the expansion of the Hanseatic League, the Christian colonization of the southern and eastern Baltic regions (Pomerania and Prussia), and the establishment of the Knights of the Teutonic Order in the Elblag region”; p. 125: “In an era fixated on the Baltic Crusades the political expansion of the Church and the movement of pilgrims and *milites Christi* across Gotland, such divine prophecies stimulated warriors going into battle.” Tāpat aplūkot karšu materiālu pp. 48–54.
 - 7 Ibidem, p. 32: “Danes were the dominant sea powers in the Baltic region”; p. 83: “Land of St. Peters in Livonia”, arī pp. 122–123. Autore pieturas pie tēzes, ka Baltija bijusi Sv. Pētera zeme, tāpat kā Jeruzaleme, bet kristāmajos traukos analizē Jaunavas Marijas un Jēzus bērna attēlojumus. Nevienā no secinājumiem vai frāzē neparādās, kā šie attēlojumi ir saistāmi ar minēto apzīmējumu, turklāt autore piemirst norādīt, ka Livonijai 13. gs. tika piedēvēts apzīmējums *Terra Matris*, arī *Mariana*.

retorika ir attiecināma uz Baltijas reģionu?⁸ Vai tā ir *krustnešu* retorika vai tomēr plaši zināma retorika, kuru izmantoja ikviens Baznīcas institūciju – pāvesta un bīskapa kūrīju – pārstāvis?

Neskatoties uz to, ka autore izmantojusi kristāmo trauku motīvus, Romas pāvestu vēstījumus, viduslaiku domātāju Sv. Augustīna (*Aurelius Augustinus Hipponensis*, 354–430) un Bernāra no Klervo (*Bernard of Clairvaux*, 1090–1153) darbus, tāpat arī tēmai veltītā historiogrāfija ir plaša, tā neatklāj *krustnešu* retoriku Baltijas reģionā, bet gan iezīmē vispārinātu reliģisko retoriku. Piemēram, Daniēla grāmatas fragmenti no Vecās Derības tiek piesaukti kā skaidrojums krusta kariem Baltijā: “Bet Visuaugstā svētie pārņems valdīšanu un to paturēs mūžīgi, pat mūžu mūžos.”⁹ Tik vispārināti piemēri būtu lietojami teju jebkuram kristīgās misijas gadījumam jebkurā Eiropas vai Ziemeļāfrikas reģionā.¹⁰ Arī citi piemēri vairāk atgādina saturā minēto liturģisko svētku un svēto vispārinātu analīzi uz kristāmajiem traukiem nekā korektu sasaisti ar *krustnešu* retoriku. Tajā pašā laikā nevar noliegt, ka reliģiskie motīvi uz kristāmajiem traukiem, kas atrasti Gotlandē,¹¹ skaidri parāda *krustnešus* kā vienus no kristīgās misijas notikumu atpazīstamiem aktoriem un tēliem Baltijas jūras reģionā.

Šīs grāmatas trūkumi, bet arī atzinīgi vērtējama devums kārtējo reizi liek atgriezties pie vēstures rakstīšanas un avotu kritikas pamatprincipiem, piemēram, pārlasot Marka Bloka (*Marc Bloch*, 1886–1944)¹² un Kīta Dženkinsa (*Keith Jenkins*, 1943)¹³ rakstīto par to, kāpēc pētnieks / pētniece nedrīkst labticīgi paļauties uz autoritātēm vai šķietami pārbaudītiem faktiem, tie arvien ir jāpārbauda un paši par sevi nerada priekšstatu par pagātņi, bet zinātniski precīza pagātnes

8 Sonne de Torrens 2024., p. 194: “The subjects and the specific saints portrayed on the Romanesque fonts were the early pictorial roots for the later Danish imperialist-militaristic ideology associated with the Epiphany, as seen in the fifteenth-century frescoes painted in the Chapel of the Holy Three Kings in the Cathedral of Roskilde, the royal mausoleum for the Danish kings and queens.”

9 Daniēla grāmata 7, 18.

10 Sonne de Torrens 2024, p. 125: “The messianic message was unmistakable. A victory for the Church was pending in the militants’ efforts to Christianize the pagan territories: “These four great beasts are four kingdoms, which shall arise out of the earth. But the saints of the most high God shall take the kingdom: and they shall possess the kingdom for ever and ever.”

11 Ibidem, p. 389.

12 Marks Bloks (2010). *Vēstures apoloģija jeb Vēsturnieka amats*. Rīga: Zvaigzne ABC.

13 Keith Jenkins (2003). *Re-thinking History*. With a new preface and conversation with the author by Alun Munslow. 3rd ed. London and New York: Routledge.

liecību interpretācija nav iespējama, sekojot mūsu intelektuālajām vai politiskajām gaidām.¹⁴

Monogrāfija aicina raudzīties nākotnē un mudina turpināt iesāktos pētījumus par Baltijas jūras reģiona, tātad arī Livonijas viduslaiku vēsturi. Plašāk atpazīstamus un starptautiskajai auditorijai sasniedzamus šo pētījumu rezultātus var padarīt tikai ar kvalitatīvu zinātnisku publikāciju palīdzību, kas aicina netradicionāli domāt par Latvijas un citu Baltijas jūras reģionu viduslaiku vēsturi.¹⁵

© 2025 Liene Rokpelne, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

-
- 14 Jenkins 2003, p. 40: "No, historians have ambitions, wishing to discover not only what happened but how and why and what these things meant and mean. This is the task historians have set for themselves (I mean they did not have to raise the stakes so high). So it is never really a matter of the facts per se but the weight, position, combination and significance they carry vis-à-vis each other in the construction of explanations that is at issue."
- 15 Skat., piem., Andris Levāns, Ilgvars Misāns, Gustavs Strenga, sast. (2019). *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka; Anti Selart, Matthias Thumser, Hrsg. (2017). *Livland – eine Region am Ende der Welt? Forschungen zum Verhältnis zwischen Zentrum und Peripherie im späten Mittelalter / Livonia – a Region at the End of the World? Studies on the Relations between Centre and Periphery in the Later Middle Ages*. Köln, Weimar und Wien: Böhlau.

Edvards Seliška

 0009-0003-2213-7307

Anna Zemlevska [Ziemlewska]. *Rīga Poļu-Lietuviešu Žečpospolītā (1581–1621)*.
Varšava / Warszawa: Polska Fundacja Narodowa, 2023
299 lpp. ISBN 978-83-954388-8-2

The book review evaluates the monograph by Polish historian Anna Ziemlewska, Ryga w Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w latach 1581–1621, from 2008, translated into Latvian in 2023, about a short but interesting and intensive period in Riga's history, when the city was under Polish–Lithuanian rule. This is an important contribution to Latvian and Polish, as well as Lithuanian and Belarusian history. The book analyses understudied processes of the so-called “Polish era” in the most important port of Eastern Baltics. The author chronologically analyses the period of Riga's de facto independence, contacts with Lithuania and then Polish–Lithuanian Commonwealth, religious and social upheavals, Riga's relations with Commonwealth's leading nobles-magnates, the role in Seims, the important role in Polish–Lithuanian external commerce, and surrender to Sweden.

2023. gadā pie lasītāja ceļu uzsāka latviešu tulkojums 2008. gadā tapušajam poļu vēsturnieces Annas Zemlevskas (*Anna Ziemlewska*) pētījumam par četras desmitgades ilgo posmu, kurā Rīga atradās Polijas-Lietuvas jeb Žečpospolītas pakļautībā,¹ kurš kaut neilgs, taču atstāja paliekošu iespaidu, piemēram, uz Rīgas ekonomiku. Darbs latviešu valodā izdots, pateicoties Polijas vēstniecības Latvijā un Polijas Nacionālā fonda (*Polska Fundacja Narodowa*) atbalstam. Savulaik šī monogrāfija uzrakstīta, balstoties uz autorei Toruņas Universitātē (*Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu*) aizstāvēto doktora disertāciju. Viņa ir publicējusi

1 Anna Ziemlewska (2008). *Ryga w Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w latach 1581–1621*. Toruń: UMK (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Rok 92, Zeszyt 3).

atsevišķus pētījumus par Rīgas agro jauno laiku vēsturi.² Nav nejaušība, ka darbs tapis tieši Toruņas Universitātē, jo tā ir Polijas vadošā Skandināvijas un Baltijas valstu vēstures izpētē. Šis pētniecības centrs ir sagatavojis tādus Baltijas reģiona agro jauno laiku izcilus speciālistus kā Boguslavu Dibasu (*Dybaś*), Pāvelu Arturu Jezjorski (*Jeziorski*) un Lukašu Vrubelu (*Łukasz Wróbel*).³

Annas Ziemlewskas pētījums ir rakstīts poļu auditorijai – gan zinātniekiem, gan plašākam interesentu lokam un, no Polijas, arī Baltkrievijas un Lietuvas

- 2 Anna Ziemlewska (2007). The “Calendar Upheavals” in Riga (1584–1589). *Acta Poloniae Historica*, 96, pp. 87–111; Anna Ziemlewska (2012). Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621): stan badań. *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. Tom 3: Inflanty Polskie. Red. Wojciech Walczak i Karol Łopatecki. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, s. 81–89; Anna Ziemlewska (2013). Ryga wobec rozpadu średniowiecznych władztw terytorialnych w Inflantach. *Miscellanea Historico-Archivistica*, 20, s. 11–18; Anna Ziemlewska (2015). „Die Kalenderunruhen“ in Riga (1584–89). *Die Anatomie frühneuzeitlicher Imperien. Herrschaftsmanagement jenseits von Staat und Nation*. Hrsg. von Stephan Wendehorst. München und Wien: De Gruyter und Oldenbourg, S. 365–386; Anna Ziemlewska (2016). Riga und das Römische Reich nach Auflösung der livländischen Konföderation. *Kaiser, Reich und Reichsstadt in der Interaktion*. Hrsg. von Thomas Lau und Helge Wittmann. Petersberg: Michael Imhof Verl., S. 147–156.
- 3 Publikācijas latviešu valodā: Boguslavs Dibass (1999). Latgale (Poļu Inflantija) Lielā Ziemeļu kara laikā – Daugavpils pils tiesas grāmatu atspoguļojumā. *Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģionālisms un identitāte vēsturē. Konferences materiāli*. Sast. Ilgvars Misāns Rīga: N.I.M.S., 66.–74. lpp.; Boguslavs Dibass (2000). Latgale Ziemeļu kara laikā Daugavpils pils tiesas grāmatās. *Latvijas Arhīvi*, 1, 51.–63. lpp.; Boguslavs Dibass (2002). Inflantijas zemes 1676. gada galvasnaudas nodokļa reģistrs. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 152.–179. lpp.; Boguslavs Dibass (2019). Jaunas valstis vai provinces? Livonijas (dienvidu) apgabali Polijas-Lietuvas muižnieku republikā. *Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta politiskajā dimensijā 16.–18. gadsimtā*. Sast. Valda Kļava. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 66.–79. lpp. Par Piltenes vēsturi: Bogusław Dybaś (2004). *Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617–1717 (z dziejów instytucji stanowej)*. Toruń: UMK; Bogusław Dybaś (2024). *An der Peripherie der polnisch-litauischen Rzeczypospolita. Der Piltener Landtag in den Jahren 1617–1717 (aus der Geschichte einer ständischen Institution)*. Köln: Böhlau (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 30). Inflantijas (Latgales) vēsturei nozīmīgais avotu krājums par politisko, saimniecisko un ģeonealoģijas vēsturi pirms Polijas pirmās dalīšanas: *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu. Materiały z Dyneburskich Akt grodzkich i ziemskich z lat 1764–1775*. Red. Bogusław Dybaś, Paweł Artur Jeziorski i Tomasz Wiśniewski. Toruń: TNT, 2018. Łukasz Wróbel (2022). *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika; skat. arī Edvards Seliška (2024). Pētījums par Inflantijas muižnieku Juzefu Ježiju Hilzenu un Inflantijas vēstures pētniecības perspektīvas. Recenzija-eseja: Łukasz Wróbel. Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (121), 174.–186. lpp.

zinātnes perspektīvas raugoties, nosedz būtisku trūkumu – līdz tam nepētītu Lietuvas lielkņazistes ekonomikai ļoti nozīmīgas pilsētas attiecību vēsturi ar Žečpospolitu. Jāsaka, ka Rīga Žečpospolītas varas un politisko attiecību kontekstā arī latviešu literatūrā ir maz pētīta. Līdz šim galvenokārt Jāņa Strauberga pirms Otrā pasaules kara – 1937. gadā izdotajā apcerējumā par Rīgas vēsturi⁴ ir iezīmēts Žečpospolītas varas posms primāri etniskās vēstures meklējumu kontekstā. Izvērstāk šai tēmai pievērsās Vasilij Dorošenko apceres “Feodālā Rīga” lappusēs.⁵ Abiem šiem darbiem trūkst zinātniskais aparāts, tāpēc lasītājs neuzzina, kādi tieši ir bijuši izmantotie vēstures avoti. Turklāt jāņem vērā, ka Dorošenko bija vienīgais vēsturnieks, kurš Latvijas PSR pievērsās Polijas-Lietuvas varas aspektiem Rīgā un Livonijas zemēs 16. gadsimta beigās un 17. gadsimta sākumā. Tā kā viņa zinātniskās intereses bija galvenokārt par saimnieciskās vēstures jautājumiem, tad politiskā vēsture šajos pētījumos atvirzījās otrajā plānā.⁶ Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas 1991. gadā ir parādījušies avotu izdevumi,⁷ kā Ērika Jēkabsona detalizētais pētījums par Rīgas konfliktu ar Polijas-Lietuvas garnizonu Daugavgrīvā 16. gadsimta otrajā pusē un 17. gadsimta sākumā.⁸

Uz šī fona poļu vēsturnieces darbs izceļas ar bagātīgu izmantoto Latvijas, Polijas⁹ un Vācijas arhīvu materiālu un pētījumu klāstu. Iepriekš minēto Latvijas vēsturnieku sacerējumu neizmantošana, izņemot Dorošenko publikācijas krievu valodā, šajā monogrāfijā diezin vai ir uzskatāms par būtisku trūkumu. Iespējams, ka var piekrist poļu militārā vēsturnieka Mariuša Balcereka (*Mariusz Balcerek*), kura interešu lokā ir arī Livonijas vēsture, kritikai, ka Zemlevskas darbā būtu

4 Jānis Straubergs (1937). *Rīgas vēsture XII–XX gadsimts*. Rīga: Grāmatu draugs; atkārtots un komentēts izdevums: Jānis Straubergs (2019). *Rīgas vēsture XII–XX gadsimts*. Koment. Andris Šnē. Rīga: Latvijas Mediji.

5 Vasilij Dorošenko (1978). Rīga Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.); Rīga Polijas valsts sastāvā; “Kalendāra nemieri”, Cīņa par Rīgu Poļu-zviedru kara laikā (1600.–1629. g.). *Feodālā Rīga*. Red. Teodors Zeids. Rīga: Zinātne, 126.–145., 174.–183. lpp.

6 Vasilij Doroshenko (1960). *Ocherki agrarnoj istorii Latvii v XVI veke*. Rīga: Akadēmija nauk LSSR; Wasilij Doroszenko (1966). Ekspert Rygi na Zachód w okresie przynależności do Rzeczypospolitej (1562–1620). *Zapiski Historyczne*, 31 (1), s. 7–44; Vasilij Doroshenko (1973). *Myza i rynok: hozjajstvo rzhzhskoj iezuitskoj kolegii na rubezhe XVI i XVII vv.* Rīga: Zinātne; Vasilij Doroshenko (1985). *Torgovlja i kupechestvo Rigi v XVII veke*. Rīga: Zinātne.

7 Mārīte Jakovļeva (1994). Vikēna hronika par Polijas karaļa Stefana Batorija uzturēšanos Rīgā. *Latvijas Arhīvi*, 3, 42.–44. lpp.

8 Ēriks Jēkabsons (2012). Rīgas pilsētas un Žečpospolītas valsts attiecības 1561. gadā – 17. gs. sākumā: Konflikti ar Daugavgrīvas cietoksni. *Latvijas Arhīvi*, 1/2, 27.–60. lpp.

9 Apjomīgais Polijas Seno aktu Galvenajā arhīvā Varšavā (*Archiwum Głównie Akt Dawnych*) esošais t. s. Radzivilu arhīvs (*Archiwum Radziwiłłów*) jeb 354. fonds (*zespół 354*).

izmantojami arī vēstures avoti no Zviedrijas arhīviem. Īpaši tas sakāms par 17. gadsimta otrās desmitgades situāciju, kad notika Žečpospolitas cīņa ar Zviedriju par Livonijas zemēm un Rīgu.¹⁰ Jāņem vērā, ka zviedri 17. gadsimta karu gaitā izveda uz Stokholmu apjomīgu Polijas-Lietuvas arhīvu materiālu kopumu. Zemlevskas izmantoto avotu klāstā būtiska vieta ir Latvijas Valsts vēstures arhīva Rīgas maģistrāta Ārējam arhīvam (673. fonds). Tas cita starpā liecina, ka Rīgas vēstures “poļu epizode” gluži vienkārši nepietiekoši ir bijusi latviešu vēsturnieku uzmanības lokā, kaut nozīmīgi materiāli ir bijuši tieši pieejami Rīgā.

Autore monogrāfiju strukturējusi piecās nodaļās, kurās secīgi izseko Rīgas attiecību posmiem sākotnēji ar Lietuvas lielkņazisti un pēc 1569. gada Ļubļinas ūnijas – ar Žečpospolitu, sākot no pirmajiem kontaktiem Livonijas kara (1558–1583) sākumā un beidzot ar pilsētas krišanu zviedru rokās 1621. gadā. Darbu noslēdz secinājumu daļa, kura attiecībā pret kopējo monogrāfijas apjomu ir visai lakoniska (263.–267. lpp.) un, iespējams, varēja būt plašāka. Arī ilustratīvais pielikums, kas rāda tikai četrus attēlus, ir ļoti skops, jo lasītājam būtu interesanti iepazīt plašāku vizuālā materiāla klāstu par 16.–17. gadsimta Rīgu un Livoniju. Savukārt pirmās nodaļas pēdējās trīs apakšnodaļas (51.–72. lpp.) ir īpašas uzmanības vērtas, jo veiksmīgi izgaismo 1562.–1576. gada posmu Rīgas vēsturē. Proti, šis posms pilsētai bija politiskas patstāvības laiks, taču vēstures zinātnē līdz šim nav veikti detalizēti pētījumi, kā šāda patstāvība, manevrējot starp Poliju, Lietuvu, Moskoviju un Zviedriju, tika sasniegta un uzturēta. Līdzīgi arī ir ar darba īsāko, taču ne mazāk svarīgo otro nodaļu (74.–101. lpp.). Tajā autore apraksta, cik niansētas bija Rīgas attiecības sākotnēji tieši ar Lietuvu un jau pēc Ļubļinas ūnijas izveidošanas – ar Poliju-Lietuvu pirms 1582. gada. Šis ir būtisks pienesums vēstures zināšanām, jo ļauj mums izprast, ka vienošanās ar Polijas karali Stefanu Batoriju (ungāru val. *Báthory István*; poļu val. *Stefan Batory*, 1533–1586; valdīja Transilvānijā 1571–1576; Žečpospolitā 1576–1586) līdz ienākšanai Rīgā 1582. gada aprīlī veidojās pakāpeniski un nebija vienas situācijas rezultāts.

Ņemot vērā Rīgas politisko procesu nenodalāmo saikni ar plašāku notikumu kontekstu Livonijas zemēs, jāuzteic autores pirmās apakšnodaļas monogrāfijas otrajā un ceturtajā nodaļā (74.–81., 147.–150. lpp.), kurās aplūkota Polijas-Lietuvas īstenotā politika Pārdaugavas hercogistē Stefana Batorija un Sigismunda III Vāsas (*Zygmunt III Waza*, 1566–1632; valdīja Polijā-Lietuvā 1587–1632; Zviedrijā 1592–1599) laikā. Šajās apakšnodaļās sniegtais analītiskais skatījums ir izcili detalizēts,

10 Mariusz Balcerek (2010). Recenzja: Anna Ziemlewska. Ryga w Rzeczpospolitej polsko-litewskiej w latach 1581–1621. *Czasy Nowożytnie*, 23, s. 275–280, šeit s. 276. M. Balcereks atzīmē, ka nav izmantots darbs: Ojārs Zanders (1988). *Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. Pirmās Rīgā iespiestās grāmatas, 1588–1625*. Rīga: Zinātne.

un tas maina līdz šim vēstures zinātnē ierastos priekšstatus par “poļu laikiem” Livonijas zemēs. Tas ir augstu vērtējams ieguldījums gan Polijas,¹¹ gan Latvijas vēstures zinātnē. Tieši šī monogrāfijas daļa ir pieredzējusi drīzu recepciju arī Latvijas vēsturnieku pētījumos.¹²

Trešā monogrāfijas nodaļa aplūko 16. gadsimta beigu Rīgas zināmāko epizodi – t. s. Kalendāra nemierus un to ievadītos sociālos procesus. Poļu vēsturniece sniedz jaunu skatījumu uz kopējo situāciju, ņemot vērā Žečpospoļitas reakcijas uz Rīgas notikumiem. Iekšēji sociālie aspekti savijās ar reliģiskajiem, taču Polijas-Lietuvas apvienotā karaliste raudzījās primāri uz šiem procesiem, izvērtējot pilsētas lojalitāti iepretī karalim Stefanam Batorijam, kas līdz ar to piedāvā jaunu interpretāciju par 1584.–1589. gada norišu dažādajiem aspektiem: Polijas-Lietuvas kopvalsts bija muižnieku demokrātija, kurā daudzām pirmsmodernās valsts amatpersonām bija atšķirīga un visumā toleranta attieksme pret procesiem Rīgā, tajā skaitā reliģiskajiem. Turklāt Žečpospoļitas valdnieki Stefans Batorijs vai Sigismunds III bija tikai viena no balsīm, kaut arī ļoti ietekmīga, šajā varas attiecību modelī, ko iemiesoja parlaments – Seims. Līdz ar to monogrāfija ļauj mums detalizēti palūkoties uz šo Rīgas vēstures posmu kritiski un jautāt: vai un cik lielā mērā Žečpospoļitas nostāja, piemēram, uz t. s. Kalendāra nemieru notikumiem, bija neelastīga, un cik (ne)nozīmīga bija militārā instrumenta izmantošana attiecībā pret pilsētu. Rīgas ekonomiskā nozīme nodrošināja kompromisu Žečpospoļitas un Rīgas attiecībās, arī šo krīzi pārvarot.

Darba ceturrtā – centrālā nodaļa atklāj līdz šim gandrīz vispār nezināmo Rīgas vietu Polijas-Lietuvas valsts pārvaldē: par pilsētas pārstāvju dalību seimos kā novērotājiem, attiecībām ar magnātiem, viņu lēmumu ietekmēšanu, regulāriem kontaktiem ar Dancigas (Gdaņskas) rāti, meklējot tās padomu un atbalstu (163.–188. lpp.), kopējo Rīgas lomu un nozīmi Polijas-Lietuvas ekonomikā (203.–226. lpp.). Darba piektā, noslēdzošā nodaļa visai koncentrēti aplūko Rīgas iesaisti un nozīmi gan militārajos, gan saimnieciskajos procesos 1600.–1629. gada poļu-zviedru kara laikā līdz 1621. gadam, kad pilsētu ieņēma Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolf (Gustav Adolf, 1594–1632; valdīja 1611–1632).¹³

11 Pirms Otrā pasaules kara tapušie Edvarda Kunces un Kazimira Tiškovska darbi bija aktuālākie arī Polijas vēstures zinātnē: Edward Kuntze (1939). *Organizacja Inflant w czasach polskich*. Gdynia: Instytut Bałtycki; Kazimierz Tyszkowski (1939). *Polska polityka kościelna w Inflantach (1581–1621)*. Gdynia: Instytut Bałtycki.

12 Skat. Edvards Seliška (2023). Konfesionālās piederības nozīmes augstāko un stārstu amatu sadalē Pārdaugavas hercogistē (1582–1629) analīze. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (118), 29.–62. lpp.

13 Polijas historiogrāfija šim laika posmam izdala četrus atsevišķus karus: 1600–1611, 1617–1618, 1621–1626 un 1626–1629.

Jāatzīmē, ka latviešu izdevumā diemžēl vietu nav atradis parasti tik noderīgais personu rādītājs, kas ir poļu izdevumā. Tāpat arī tulkotajā nosaukumā labāk būtu bijis lietot “Polijas-Lietuvas Žečpospoļitā”, nevis “Poļu-Lietuviešu Žečpospoļitā”, tā izvairīties no aplami izvēlēta uzsvara uz etniskumu (turklāt ar lielajiem sākuma burtiem!) attiecībā uz 16.–17. gadsimta sabiedrībām, kam bija atšķirīga izpratne par etnisku jēdzienu lietojumu, salīdzinot ar mūsdienām.

Monogrāfija ir ļoti svarīgs pienesums Latvijas vēstures izpētē. Tā noteikti būs noderīga tagadējai un nākamajām zinātnieku paaudzēm, ņemot vērā arī zinātniskajā aprītē iekļauto plašo avotu atsauču klāstu, pēc kurām vadoties, mēs varēsim veikt jaunus pētījumus.

© 2025 Edvards Seliška, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Viktors Dāboliņš

 0000-0003-0058-3560

Inna Rozentāle, sast. *Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē. Starptautiskās zinātniskās konferences “Kurzemes un Zemgales hercogistes laiks – unikāls periods pasaules vēsturē” 17.–18.09.2020. rakstu krājums / Kuldīga and Duchy of Courland and Semigallia in Europe and Worldwide. Collected articles of international scientific conference “The Time of Duchy of Courland and Semigallia: a Unique Period in World History”, 17–18 September 2020.* Kuldīga: Kuldīgas novada muzejs / Kuldīgas novada pašvaldība, 2022
328 lpp., il. ISBN 978-9934-8991-3-3

The collection of articles, Kuldīga and Duchy of Courland and Semigallia in Europe and Worldwide (2022), includes 15 of 17 papers presented during the international scientific conference, “The Time of Duchy of Courland and Semigallia: a Unique Period in World History” (2020). This beautiful and richly illustrated volume, edited by Inna Rozentāle, showcases more than two decades of diverse and relentless efforts by Kuldīga (Goldingen) city municipality to support its nomination for inclusion into the UNESCO World Heritage List. Based on the latest research, ten Latvian and five foreign historians, book historians, and architects examine a wide range of aspects that explain Kuldīga’s universal value. The collection is organised in three thematic sections: the first section explores the history of Kuldīga and the Duchy of Courland, the second one exposes literary sources and intellectual movements in early modern Courland, while the third one considers different methods and approaches of cultural site preservation. While Kuldīga has a long and rich history, spanning over seven centuries, the heyday of the town is associated with the Duchy of Courland (1561–1795), a time when Kuldīga periodically served as a ducal residence – an attractive place for artists and ducal family’s gatherings, and offered a relatively safe haven amid the military-political turmoil’s of the period. The preservation of the original town’s planning, its characteristic image and architectural planning, as well as up to three quarters of masonry

architecture, supports the recognition of Kuldīga as “the best and last remaining urban testimony to the era of the Duchy”.

2023. gada rudenī Latvijas kultūras mantojuma un pieminekļu saglabāšanas saime sagaidīja ilgi gaidīto vēsti no Rijādas Saūda Arābijā – Kuldīga ir uzņemta UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā. Kuldīgas pilsētas iedzīvotājiem, pašvaldībai un nominācijas procesa sagatavotājiem tas bija liels notikums, kurp iets vairāk nekā 20 gadu ilgā un smagā darbā. Par šī panākuma atslēgu reflektējot, jāuzsver aktīvā publicistiskā darbība, kurai no paša sākuma piemītis starptautisks vērēns un vīzija.¹ Pēdējais solis ceļā uz Kuldīgas nominācijas virzīšanu bija 2020. gadā sarīkotā Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturei veltītā starptautiskā konference un rakstu krājums.²

Krājumā lasāmi desmit Latvijas un pieci ārzemju speciālistu raksti, kas sagrupēti trīs tematiskās nodaļās. Tā kodolu veido septiņi vēsturnieku pētījumi, kam seko Latvijas grāmatu zinātnieku pētījumi par hercogistes intelektuālo dzīvi un noslēdzošajā – trešajā daļā atšķirīgas pieejas darbi, kas atsedz hercogistes vēsturisko mantojumu Kuldīgā un Kurzēmē. Pasvītrotot izdevuma reprezentatīvo un starptautisko raksturu, tā sākumā ir gan konferences rīkotājas un krājuma sastādītājas Innas Rozentāles priekšvārds, gan arī bijušās Latvijas Republikas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas, Kuldīgas pašvaldības vadītājas Ingas Bērziņas un Latvijas Universitātes, tagad jau bijušās Vēstures un filozofijas fakultātes dekānes Valdas Kļavas ievadvārdi. Liela nozīme piešķirta krājuma vizuālajam noformējumam un bilingvālajam raksturam; pamatteksti lasāmi paralēli latviešu un angļu – abās konferences valodās, tāpat noformēti pielikumu un attēlu parakstu teksti.

No senajām Latvijas šodienas teritorijā pastāvējušajām valstiskuma formām Kurzemes hercogiste ir viens no populārākajiem pētījumu objektiem. Kurzemes hercogistes atpazīstamību veido Bironu un Ketleru dziļās saknes dižciltīgo dzimtu Eiropā, hercogu koloniālie tīkojumi Āfrikā un Karību jūrā un baroka laika arhitektūras pieminekļi Baltijas jūras reģiona grandiozajās Rundāles un Jelgavas pilīs. Šīs tēmas Kurzemes hercogistes kontekstā ir aprobētas, diskutētas un piedzīvojušas plašu publicitāti. Bez tām neiztikt arī šajā krājumā. Taču tas nav viss, ko piedāvā Kurzemes hercogiste. Kā savos ievadvārdos raksta Vīķe-Freiberga: “Kuldīga

1 Ceļā uz nominācijas izvirzīšanu no 2000. līdz 2020. gadam sagatavotie pētījumi, ziņojumi, Kuldīgas vērtību inventarizācijas, ēku izpēte u. c. pieejams: <https://unesco.kuldiga.lv/lv/petijumi/> (skatīts 24.05.2025.).

2 Rakstu krājums digitālā formā lasītājiem ir pieejams Kuldīgas muzeja mājaslapā: https://www.kuldiga.lv/images/2023/Kuldiga_un_Kurzemes_-_Zemgales_hercogiste_Eirop%C4%81_un_pasaul%C4%93_pdf.pdf (skatīts 24.05.2025.).

kopš 2018. gada lēmusi pilsētas īpašas nozīmes universālās vērtības pamatojumu skatīt Kurzemes un Zemgales hercogistes laika posma kontekstā.”³ Īsumā tas nozīmē, ka Kurzemes hercogistes laiku pilsētvidē visautentiskāk iemieso tieši Kuldīgas vecpilsēta. Nedz tiem, kas ir viesojušies Kuldīgā, nedz arī tiem, kas orientējas Kurzemes pilsētu attīstībai traģiskajā 20. gadsimtā, diez vai būs iebildumi pret šādu Kuldīgas pozicionēšanos.

Krājuma pirmais – Mārītes Jakovļevas raksts par Kuldīgas pili izved lasītāju cauri hercogistes vēsturei, galvenajiem pils un pilsētas attiecību krustpunktiem un saskares punktiem ar ārpusauli. Lasot šo darbu, apjaušanas līmenī rodas atziņa, ka Kuldīgas izcilība veidojusies harmonijā starp laiku un cilvēkiem. Garie gadsimti pirms un pēc hercogistes likvidācijas 1795. gadā nav gājuši pilsētai pāri ar to ārdošo spēku, ko parasti nes liela nauda, revolūcijas, kari, ietekmīgi cilvēki un viņu neremdināmās ambīcijas. Jakovļevas aizraujošajā un ar faktiem piesātinātajā stāstījumā ir daudz vielas jaunām tēmām, kuras varētu izvērst un padziļināt, ja vien būtu saglabāties Kuldīgas rātes arhīvs. Tikai viens šāds fakts, kas ļauj uzburt paralēles ar slaveno Vatikāna šveiciešu gvardi: proti, Kuldīgas pili 17. gadsimtā “apsargāja viens sargs, kurš rotācijas kārtībā nāca no kuršu ķoniņu vidus”.⁴

Almuta Būsa (*Bues*) turpina ar tēmu par Ketleru dzimtas sievietēm, kas ir nozīmīga Latvijas dzimtes un aktoru-tīklojumu studiju kontekstā. Autore parāda Kurzemes hercogu līgavas kā “eiropizācijas” vēstneses hercogistes galma dzīvē, arhitektūrā un mūzikā. Ketleri bija jaunpienācēji Eiropas agro jauno laiku valdnieku saimē, tāpēc, saradoties ar senāko dzimtu atvasēm, varēja notikt zināšanu un jaunu kultūras prakšu pārnese uz Jelgavas un Kuldīgas galma. Ketleru radniecību ar Lietuvas hercogu Radzivilu (arī Radvilas; *Radziwiłł*) Biržu-Dubiņgu atzara līniju plašākā tvērumā apskata lietuviešu pētniece Raimonda Ragauskienē (*Ragauskienė*). Šo attiecību dinamikā bija vairāki noteicošie aspekti: abu hercogistu kopīgās robežas, līdzīgais juridiskais stāvoklis, taču augstākais Kurzemes hercogu statuss. Atsevišķās epizodēs Ragauskienes redzējums liekas pārāk šaurs. Jautājumus izraisa autores rakstītais: “Radzivils Rudais atbalstīja sava brālēna Radzivila Melnā plānus reorganizēt Livoniju pēc Prūsijas parauga, ko akceptēja arī Gothards Ketlers.”⁵ Man kā ne-lietuvietim šeit prasītos plašāks paskaidrojums,

3 Vaira Viķe-Freiberga (2022). Ievadvārdi. *Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē*, 13. lpp.

4 Mārīte Jakovļeva (2022). Kuldīgas pils kā Kurzemes hercogu rezidence un pārvaldes centrs – īss ieskats vēsturē. *Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē*, 55. lpp.

5 Raimonda Ragauskienē (2022). Biržu-Dubiņgu atzara Radzivili (Radvilas) un Kurzemes hercogi Ketleri: attiecības 16.–17. gadsimtā. *Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē*, 93. lpp.

lai arī saprotams, ka šādi lēmumi tiek pieņemti ne jau tikai pēc dažu ietekmīgu valstsvīru iegribām.⁶ Lai arī Radzivilu attiecībām ar Kurzemes hercogisti (un Rīgu) piemīt politiski aizbildniecisks raksturs, zināmu paritāti tajās nodrošināja Kurzemes hercogu lielākā ekonomiskā vara. Simpātiski, ka autore spēj paškritiski paskatīties uz abu kaimiņu attiecībām, atzīmējot, ka “Livonijas kara noslēgumā “draugs un kaimiņš” Kristofs Radzivils centās paplašināt savus Biržu īpašumus uz Kurzemes rēķina”.⁷ Autores pārdomas saistītas ar to, ka pirms tam Kristofs Radzivils Pērkons bija ieguvis Gotharda fon Ketlera atbalstu “savai slavenajai militārajai ekspedīcijai uz Maskavas aizmuguri”.⁸ Arī šajā gadījumā autore, iespējams, izejot no lietuviešu historiogrāfijas pozīcijām, izvēlējusies šauri traktēt Radzivila Pērkona militāro darbību, nepaskaidrojot, ka tā bija daļa no plašās Stefana Batorija militārās ofensīvas pret moskovītiem (1579–1581), kas ļāva izbeigt mokoši garo Livonijas karu.

Līdzīgi kā Kurzemes–Biržu, tā arī Kurzemes–Rīgas attiecību dinamikā bija atsevišķi nemainīgi faktori. Viens no tādiem bija kopīgā robeža, kurā kā “dzīvs” atskaites punkts pastāvēja vēl 1225. gadā pāvesta legāta Vilhelma no Modenas noteiktā kopīgā Rīgas un Kurzemes bīskapiju robeža. Kā rāda Margaritas Barzdevičas kartogrāfisko un arhīvu materiālu analīze, robežu strīdi bija pastāvīgs “karstais kartupelis” abu pušu attiecībās. Pāri sīkajiem vietēja rakstura konfliktiem stāvēja Rīgas mērķis nepieļaut hercogistes pavalstnieku brīvu pieeju Daugavai, lai tādējādi netiktu apdraudēts tās saimnieciskais *status quo*, kas kopš 13. gadsimta Rīgas pilsoņiem garantēja privilēģētu stāvokli Daugavas ūdensceļa izmantošanā un Kurzemes faktisko atrašanos Rīgas ekonomiskajā ietekmes sfērā. Kartogrāfiskajā materiālā balstīts arī holandiešu pētnieces Lauras Plezīras (*Plezier*) darbs par Kurzemes kontaktiem ar Nīderlandes Republiku un Tobago salu. Ja neskaita to, ka lielās līnijās autore atstāsta historiogrāfijā jau labi zināmo, būtiskākais pienesums ir norādes uz Holandes arhīvu kolekcijām un datubāzēm, kā arī saraksts ar Kurzemes hercogu nolīgtajiem holandiešu padomniekiem, kas nodarbojās ar hercogistes diplomātisko un saimniecisko interešu lobēšanu.

Poļu militārās vēstures pētnieka Mariuša Balcereka (*Balcerek*) raksts par Jelgavas ieņemšanu 1621. gadā izgaismo Latvijas historiogrāfijā maz ievēroto, ka līdz šim gadam Kurzemes hercogiste, atšķirībā no pārējām teritorijām, bija reģionālo lielvaru cīņu relatīvi pasargāta. Līdzās jau citviet krājumā izskanējušajai

6 Starp citu, Rīgas pilsētai pēc padošanās līguma noslēgšanas 1581. gadā Polijas-Lietuvas karalis Stefans Batorijs piešķīra privilēģijas pēc “Kārliskās Prūsijas” pilsētu parauga.

7 Ragauskienē 2022, 94.–95. lpp.

8 Ibidem, 94. lpp.

nodevīgajai Kuldīgas, Bauskas un Jelgavas okupācijai (1658–1660) un Kurzemes hercoga Jēkaba un viņa ģimenes izsūtīšanai uz Ivangorodu (1659–1660) šis asiņainais notikums papildina zviedru varas darbu plejādi, kas, no kurzemnieku skatu punkta raugoties, neļauj uz zviedru “varenības laiku” (*Stormaktstid*) skatīties ar rožainām brillēm. Diemžēl jāsaaka, ka rakstā pieļautas amatieriskas kļūdas. Raksta latviešu un angļu versijas ir pārtulkotas samērā zemā, vietām akadēmiski nepieņemamā kvalitātē.⁹

Krājuma pirmo daļu noslēdz igauņu pētnieka Andresa Andresena (*Andresen*) lakoniskā polemika ar Jirģenu fon Ungernu-Šternbergu (*Ungern-Sternberg*) par Kurzemes inkorporācijas formu Krievijas sastāvā 1795. gadā, proti, ka Kurzemes-Zemgales bruņniecības un hercoga pakļaušanās carienei Katrīnai II esot pēc juri diskās formas notikusi kā kapitulācija, tātad līdzīgi kā 1710. gadā, kad Vidzemes un Igaunijas varas pārstāvji vienojās par padošanās noteikumiem ar Pēteri I.¹⁰ Raksta analītiskajā daļā Andresens pārliecinoši parāda jēdziena “kapitulācija” neatbilstību, runājot par 1795. gada notikumiem.¹¹

Tematiski kompaktu rakstu grupu veido trīs latviešu grāmatu zinātnieku darbi. Viesturs Zanders kritiski aplūko Kurzemes hercogu bibliotēkas historio-grāfiju, tās trūkumus un perspektīvas. Līdzīgi Rīgas jezuītu kolēģijas bibliotēkai, kuru kā kara trofeju zviedru armija no iekarotās Rīgas 1621. gadā izveda uz Stokholmu un Upsalu, 1713. gadā no Rīgas uz Pēterburgu tika izvesta Kurzemes hercogu bibliotēka. Ar līdz šim katalogizētajām aptuveni 3000 grāmatām un rokrakstiem Pēterburgas kolekcija ir apjomīgākais šāda veida vākums, kas atrodas

9 Kļūdaina tulkojuma angļu valodā viens no piemēriem: “Tomēr pretestība bija simboliska un nevilcās ilgāk kā trīs stundas. Zviedri pili ieņēma bez cīņas.” = “Nevertheless, a brief defense of the castle was undertaken. However, the resistance was symbolic, and its duration did not exceed three hours.” (125. lpp.); vai termina atveide: *jaunvervēti* (126. lpp.), Mariušs Balcereks (2022). *Kaujas par Jelgavu 1621.–1622. gadā. Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē*, 120.–135. lpp.

10 Skat. Jürgen von Ungern-Sternberg (2014). *Europäische Kapitulationsurkunden: Genese und Rechtsinhalt. Die baltischen Kapitulationen von 1710. Kontext – Wirkungen – Interpretationen*. Hrsg. von Karsten Brüggemann, Mati Laur und Pärtel Piirimäe. Köln, Weimar und Wien: Böhlau (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 23), S. 17–42; idem (2007). *Kuidas kapituleeruda vormikohaselt? Baltimaade kapitulatsioonid Peeter I ees Euroopa kontekstis*. *Tuna*, 1, lk. 65–74; idem (2002). *Kā notiek kapitulācija? Baltiešu kapitulācijas Pēterim I Eiropas kontekstā*. *Latvijas Vēsture*, 4, 11.–20. lpp.

11 Andress Andresens (2022). *Kurzemes un Zemgales hercogistes inkorporācija Krievijas impērijā 1795. gadā: dažu tipoloģisku aspektu apskats impērijas Baltijas provinču kontekstā*. *Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē*, 151.–153., 155. lpp.

ārpus Latvijas un kuru diemžēl Latvijas pētniekiem nav bijis iespēju apzināt tādā detalizētas izpētes līmenī kā minēto Rīgas jezuītu kolēģijas bibliotēku.¹²

Paula Daijas enciklopēdiskā vēriena raksts “Tautas apgaismības grāmatniecība Kurzemes un Zemgales hercogistē 18. gadsimtā” koncentrētā veidā aplūko tautas jeb zemnieku apgaismības fenomenu, kas analizēts arī autora monogrāfijā par apgaismības ietekmi uz latviešu laicīgās literatūras formēšanos.¹³ Atšķirībā no Vidzemē “bāzētās” apgaismības, par kuras lāpnesi kļuva labi zināmais dzimtbūšanas kritiķis Garlībs Merķelis (*Merkel*, 1769–1850), šī mērenā apgaismības kustība “lika uzsvāru uz katra indivīda iekšējām transformācijām un izglītību”.¹⁴

Simona Sofija Valke analizē franču grāmatu ziņas laikrakstā *Mitauische Zeitung* (1775–1776). Īsais pētījuma hronoloģiskais nogrieznis sakrīt ar laiku, kad laikraksta veidošana bija uzticēta jaundibinātās Pētera akadēmijas (*Academia Petrina*, 1775) mācībspēkiem. Autore vaicā, cik nopietni jaunā avīzes vadība pievērsusies sabiedrības izglītošanai, proti, tās informēšanai par franču apgaismības literatūru. Kaut arī pētāmajā laika posmā iznāk 157 avīzes numuri, izdevēji publicējuši tikai 16 dažāda rakstura ziņas par darbiem franču valodā, kas, pēc autores domām, ir saistāms ar “lasītāju vairākuma nepietiekamām franču valodas zināšanām un vēlmi drīzāk apzināt un popularizēt vācisko kultūrtelpu”.¹⁵

Noslēdzošo tematisko rakstu kopu ievada Kuldīgas universālo vērtību pamatojošais Janas Jākobsones un Intas Jansones “pētījums” par Kurzemes hercogistes mantojumu Kuldīgas arhitektūrā un pilsēt būvniecībā. Rakstā fiksēti šodienas pilsētvīdē identificētie arhitektoniskie, vides un hidrogrāfijas elementi salīdzinājumā ar 1797. gada pilsētas plānu. Iegūtās liecības un atziņu kopums ir ārkārtīgi daudzveidīgs un sarežģīts. Kaut arī šis ir krājuma apjomīgākais raksts ar vairākiem karšu un foto pielikumiem, stāstījums ir diezgan sadrumstalots un smagņējs, turklāt vietām, piemēram, arheoloģisko liecību pārskatā, iezogas paviršība. Tāpēc man šo rakstu gribētos saukt nevis par pētījumu, bet gan par ieskatu tēmā.

12 *Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621). History and Reconstruction of the Collection / Rīgas jezuītu kolēģijas grāmatu krājuma (1583–1621) katalogs. Krājuma vēsture un rekonstrukcija.* Ed. by / sast. Gustavs Strenga and / un Andris Levāns. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2021.

13 Pauls Daija (2013). *Apgaismība un kultūrpārnese. Latviešu laicīgās literatūras tapšana.* Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts (Latviešu literatūras vēsture).

14 Pauls Daija (2022). Tautas apgaismības grāmatniecība Kurzemes un Zemgales hercogistē 18. gadsimtā. *Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē*, 173. lpp.

15 Simona Sofija Valke (2022). Franču grāmatu ziņas Kurzemes un Zemgales hercogistes laikrakstā *Mitauische Zeitung* (1775–1776). *Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē*, 213. lpp.

Kuldīgas kultūrvēsturiskā vizualitāte ir cieši saistīta ar vācbaltieša Valfrīda Fromholda-Treija (*Fromhold-Treu*, 1886–1964) atstāto mantojumu. Kā lieliski parāda Ievas Oses raksts, šis cilvēks piederēja aizejošajai novadpētnieku paaudzei, kas pilsētvidi – sākot no krāsns podiņiem un vējrāžiem līdz baznīcām – tvēra ar zīmuli, tušu vai akvareļiem. Savulaik izgatavotās t. s. pamarkas,¹⁶ atklātnes un zīmējumi lielā skaitā gāja bojā Otrā pasaules kara laikā, un atlikušo mūža daļu Fromholds-Treijs veltīja mēģinājumiem rekonstruēt karā zaudēto materiālu. Kultūrvēsturiskā mantojuma izpētes un vizualizācijas rīku straujo progresu ilustrē Artūra Lapiņa raksts “Kuldīgas pils tālizpēte”. Lapiņa pētniecības metode savieta vēsturiskos attēlus, zemes virsmas reljefa mērījumus, satelīta attēlus un LIDAR vizualizāciju, kas ļauj veikt situācijas telpisko modelēšanu un precizēt agrāko zināmo Fromholda-Treija Kuldīgas pils rekonstrukciju (1934).

Ojāra Spāriša emocionāli uzlādētā esēja par muižas saimniecību norietu pēc Latvijas neatkarības iegūšanas 20. gadsimta 20. gados ir kā neliela darvas karote visnotaļ pozitīvajā noskaņojumā, kas uzburts šajā rakstu krājumā par Kurzemes hercogistes mantojuma izpēti un saglabāšanu. Latvijas, tai skaitā Kurzemes muižu saimniecību uzturēšanas procesiem piemītot “nepārtrauktas degradācijas raksturs”.¹⁷ Nešauboties par Latvijas Mākslas akadēmijas profesora Spāriša kompetenci, gribētu atzīmēt, ka lielāku vērtību šis apgalvojums iegūtu, ja tas būtu balstīts kvantitatīvas datu analīzes piemēros.

Rakstu krājumu noslēdz Agritas Ozolas raksts par Tukuma kultūrvidē vērojamām Kurzemes hercogistes laika zīmēm. Autore aplūko trīs kultūrvēsturiski nozīmīgus objektus – Sv. Trīsvienības baznīcu, Livonijas vācu ordeņa “Pils torni” un turīga tukumnieka māju kā laika zīmes, kas analīzes ceļā bagātina mūsu izpratni par to, kas raksturīgs vēsturiskajai Kurzemes hercogistes pilsētvidei. Ozolas analītiskā pieeja telpiskās identitātes izprašanai ir pamatota un ļauj izprast Kurzemes hercogistes pilsētvides attīstības specifiskās īpašības.

Šis rakstu krājums brīnišķīgi demonstrē zinātnisko metožu daudzveidību, kā arī Kuldīgas un Kurzemes vēstures bagātības, kas atklājas metodiskā izpētē un rūpēs par apkārtējo vidi un kultūrvēsturisko mantojumu. Lai arī autori vairumā gadījumu risina faktu atbilstības un historiogrāfijas problēmas, izmantojot savas zinātņu jomas vai arhīvu / muzeju krājumu iespējas, novērojami atsevišķi konceptuāli un tehniski daudzsološi risinājumi vēstures izpētē. Tāpēc es ļoti ceru,

16 Ar jēdzienu “pamarka” tiek apzīmēts pastmarkai vizuāli līdzīgs medijs, kas kalpoja aģitācijai un propagandai, šīs markas bija bez nomināla un tās nevarēja izmantot pasta sūtījumu apmaksai. (Redakcijas komentārs.)

17 Ojārs Spāritis (2022). Muiža kā ekonomisks un sociāls komplekss: Latvijas, Igaunijas un Kurzemes pieredze. *Kuldīga un Kurzemes-Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē*, 285. lpp.

ka Kuldīgas pašvaldība turpinās iesākt Kurzemes hercogistes vēsturiskā mantojuma izpēti un popularizēšanas ceļu, tai skaitā liekot brīvpieejā visus pētījumus, kā tas ir darīts līdz šim. Tajā pašā laikā jāatzīmē šī krājuma tehniskās nepilnības, no kurām, šķiet, tik sarežģīta rakstura izdevumi nav pasargāti. Galvenās problēmas saistītas ar vizuālo pielikumu noformēšanu, proti, nepietiekami augstas izšķirtspējas kartogrāfiskajiem attēliem un pievienotajām atzīmēm. Sevišķi aktuāli tas ir Jākobsones un Jansones (1., 13., 21., 29. att.) un Lapiņa (2., 7., 9. att.) rakstos. Šajos tekstos nekonsekventi ievērots bilingvāla krājuma uzbūves princips. Par sasteigtu redakcijas darbu atgādina arī pareizrakstības kļūdas, piemēram, *elements* (272. lpp.), nevis *elementus* u. c.

Kurzemi var apskaust par tās bagāto mantojumu, taču man šķiet, ka mēs nepilnīgi novērtējam un par maz izmantojam tās potenciālu aktuālo “maigās diplomātijas” diskusiju kontekstā.¹⁸ Jautājums ir tāds: vai Kuldīgas brīnišķīgais stāsts un augstā atzinība no UNESCO dos nepieciešamo grūdienu jaunu zināšanu radīšanai un sabiedrības izglītošanai? Ja mēs gribam būt mazliet ambiciozi, kas, kā rāda Kuldīgas piemērs, nemaz nenāk par ļaunu, varam vaicāt: kad radīsies Kurzemes hercogistes izpēti kā patstāvīga joma ar savām tradīcijām un paaudžu nomaiņu? Nevar neievērot, ka jau vairāk nekā divas desmitgades Kurzemes hercogistes izpētē dominē trīs pētnieki: Mārite Jakovļeva Rīgā, Almuta Būsa Varšavā un Boguslavs Dibass Toruņā.¹⁹ Kā redzams no šī rakstu krājuma, Jakovļevai skolnieku nav. Viņa ir vienīgā latviešu pētniece, kas sistemātiski strādā ar ievērojamo Kurzemes hercogu arhīvu. Runājot par kompetenču līmeni, nevar neatskatīties uz 25 gadus senu pagātņi, kad Ventspils muzejs organizēja konferenci “Kurzemes un Zemgales hercogiste – pētniecībā sasniegtais un perspektīvas” (2000). Nolasītie referāti vēlāk kļuva par pamatu jaunam muzeja krājumam *Acta historica Vindaviensia*, kas uz nākamajiem gadiem pieteica Ventspili kā Kurzemes hercogistes pētniecības centru. Lai arī Ventspils krājumu raksturo piezemētākas ambīcijas, tajā bija gana liels zinātnisko rakstu skaits (20) un novērojams daudzveidīgu zināšanu un prasmju līmenis Latvijas speciālistu vidū (15).²⁰ Kuldīgas konferences rakstu krājumā lasāmi vairs tikai četrus Ventspils konferences

18 Šai tēmai portālā “Satori.lv” 2025. gadā veltīta apjomīga rakstu sērija par vēstures zinātnes nozīmi Latvijas tēla veidošanā. Skat., piem., Una Bergmane (2025). Padomju mantojums: slogs vai resurss? Zīmols “Latvija”. *Satori*, pieejams: <https://satori.lv/article/padomju-mantojums-slogs-vai-resurss-zimols-latvija> (skatīts 24.05.2025.).

19 Boguslavs Dibass šajā konferencē nepiedalījās, taču aizvadītajā gadā iznāca viņa monogrāfija tulkojums par Kurzemes hercogistes vēsturē problemātisko Piltenes apgabalu: Bogusław Dybaś (2024). *An der Peripherie der polnisch-litauischen Rzeczpospolita. Der Piltener Landtag in den Jahren 1617–1717*. Köln: Böhlau.

20 Armands Vijups, sast. (2001). *Ventpils muzeja raksti I / Acta historica Vindaviensia I*. Rīga: Ventspils muzejs, 5.–6. lpp.

dalībnieku darbi. Nav neviena pārstāvja no Latvijas Valsts vēstures arhīva, Rundāles un Ventspils muzejiem. Šī statistika diemžēl nevieš optimismu par Kurzemes hercogistes izpētes nākotni un sakrīt ar iepriekšējos gados uzstādīto diagnozi par Latvijas vēstures zinātnes mazspēju.

© 2025 Viktors Dāboliņš, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Geoffrey Swain

Kamil Ruszała, ed. *Refugees and Population Transfer Management in Europe, 1914–1920s*. New York and London: Routledge, 2025
(Routledge Studies in Modern European History)
337 pp. ISBN 978-1-032-75162-7; 978-1-003-47274-2

Poļu vēsturnieka Kamila Rušāla sastādītā rakstu krājuma “Refugees and Population Transfer Management in Europe, 1914–1920s” centrā ir sociālie pārkārtojumi Eiropā, ko izsauca bēgļu plūsmas Pirmā pasaules kara rezultātā. Publicētās esejas vieno atziņa, ka pasaule, kas tapa pēc kara, bija tikpat lielā mērā bēgošo kā karojošo radīta. Esejas aplūko gan bēgļiem sniegto atbalstu, gan bēgļu izsaukto paniku un bailes; vairākas no tām uzrunā jautājumus par to cilvēku likteņiem, kuri nokļuva gūstekņu noietnēs vai bija spiesti iekārtoties dzīvei valstī, ar kuru karoja, kā arī par sociālajiem mehānismiem, kas tika radīti bēgļu asimilācijai. Latvijas Universitātes vēsturnieku Ērika Jēkabsona un Kristīnes Beķeres raksti veltīti matemātiska rakstura nesekmīgām. Jēkabsona raksts pievēršas iedzīvotāju skaita izmaiņām Latvijas teritorijā laika posmā no 1914. līdz 1920. gadam. Īpaši tam, kādēļ dati vēsta par 850 000 iedzīvotāju došanos bēgļu gaitās no mūsdienu Latvijas teritorijas uz Krievijas impērijas iekšzemi, kaut gan kara laikā kā bēgļi reģistrēti tikai 300 000. Kā iemesli šai nesakritībai norādīta ebreju un vācbaltiešu gan iekļaušana, gan neiekļaušana šajās aplēsēs, evakuēto rūpnīcu darbinieku neregistrēšana bēgļu statusā, jo tie saņēma algas. Papildus grūtības aprēķinu skaidrībai rada mūsdienu Latvijas teritorijas nokļūšana pilnīgā vācu kontrolē 1918. gadā. Jēkabsons secina, ka 1925. gadā Latvijas iedzīvotāju skaits Pirmā pasaules kara ietekmē bija samazinājies par 27%. Kristīnes Beķeres raksta centrā ir latviešu diasporas atbalsts tautiešiem, kuri gribēja atgriezties mājās pēc kara. Atgriešanās un integrēšanās process bija dārgs, tas ietvēra medicīniskās pārbaudes, naudas pabalstu pirmās nepieciešamības izdevumiem, apģērbus, izmaksas bērniem, atbalstu, iekārtojoties darbā vai uzmeklējot radniekus. Šīm vajadzībām izdevās saziņot ap 8 miljoniem Latvijas rubļu. Lielākā daļa šīs naudas tika saziņota Latvijā, vien 22% nāca no latviešu ārzemju diasporas, galvenokārt no Amerikas Savienotajās Valstīs dzīvojošajiem.

This is an important collection of essays on the population movements prompted by the outbreak and aftermath of the First World War. All the essays are based on archival research and represent the current 'state of the art' in refugee studies. Peter Gatrell, one of the pioneers in this area, sets the tone in an authoritative over-view which sums up the present state of migration studies for these years. He notes that "notwithstanding the magnitude of mass population displacement during the Great War, refugees are missing from official assessments of the conflict" (p. 15). This is all the more surprising since the population politics practiced during the Great War "were reproduced throughout the twentieth century" (p. 17). The population movements of 1914 to the mid-1920s helped form the world as it is today, and the case studies brought together in this volume go a long way to helping us understand the complex nature of these events. The new world established in 1918 was dogged by the legacy of those fleeing the fighting as much as it was by those engaged in the fighting.

Two essays focus on what might be called bystander powers. Kieran Taylor considers the warm welcome given by Glasgow City Council to Belgian refugees at the start of the war, with the city's senior magistrates forming a guard of honour to welcome the refugees as they disembarked at Central Station throughout October 1914. Eirik Brazier and Nik Brandal consider the flows of refugees and political activists through neutral Norway, resulting in a degree of panic and the passing of the 1914 Spy Act and the Aliens Acts of 1915 and 1917. Three essays touch on the link between refugee status and the growth of nationalism within the Austro-Hungarian Empire. Iryna Orlevych and Natalia Kolb consider the Gmünd refugee camp in southern Austria, inhabited or passed through by hundreds of thousands of Galician Ukrainians. Here the self-organisation of the camp developed from purely administrative matters to the launching of a strong cultural programme which very soon had a strong nationalist agenda. Kamil Ruzsala describes the fate of Polish refugees from Galicia who were taken over eight hundred kilometres to a camp in Salzburg: so far from home, they were seen as alien and possible Russian agents, until local philanthropists took up their cause; by April 1915 a "Polish Exile Parliament" had been established. The inhabitants of the future state of Slovenia also had to accommodate refugees from Galicia, however, when Italy joined the war in May 1915, they in turn became refugees. Again, the authorities encouraged "self-help" organisations to take charge, which in the Slovenian case took on a distinct nationalist tinge; yet there were still tensions with the local population even when it, too, was Slovenian.

Moving to post-war concerns, Aleksandar Miletić writes about the way, after 1918, the newly established states of Central and Eastern Europe sought to register and regulate their new minority communities. For Poland, he considers

the government's strict immigration policies, in particular how the authorities dealt with those, often Jews, who "bypassed" the immigration system by moving to the United States, obtaining citizenship there and then trying to emigrate to Poland. For Yugoslavia, he considers the impact of labour legislation on restricting the traditional work habits of Austrian citizens, while for Bulgaria his concern is the fluctuating policy taken towards Turkish migrant labour. Tsvetelina Tsvetkova considers Bulgaria in more detail, as the country attempted to accommodate the nearly 300,000 ethnic Bulgarians leaving Greece, Romania, and Yugoslavia to "return" to their Bulgarian home. The 1920 Law on the Settlement of Refugees tried to juggle the needs of these incomers at a time when land reform was being carried out throughout the country; how much land could those without land have? Unsurprisingly these returnees became the target of both communist and nationalist politicians.

Anna Mashi also considers the fate of incomers, including those Germans forced to leave Alsace-Lorraine and return to Weimar Germany. Although they were catered for, it was in a miserly way: had, for example, an ethnic German who became a French civil servant sacrificed the right to have German citizenship restored? Her other concern is the numerous Russian refugees who arrived in the Weimar Republic: their fate was at first delegated to the White Russian leaders of the exile community, but once the Soviet Government had deprived all Russian emigrants of their citizenship in 1921, that changed, and by 1923, the German government had adopted a variety of *ad hoc* restrictions. Finally, Victoria Abrahamyan considers perhaps the most intractable post-war issue – the fate of the Armenian refugee camps established in the part of the Ottoman Empire that would become Syria and Lebanon. Armenian survivors of the war-time deportations carried out by Turkish authorities had settled in 'Syria', where between 3000–4000 were still living when Allied forces entered the region in October 1918, acting as a magnate, the number had swollen to 80,000 by 1919. After the failure of its initial mass resettlement scheme, the French mandate authority eventually joined with the League of Nations in trying first to regularise the camps and then to resettle their inhabitants. The contribution by Bartosz Ogólek is a bit of an outlier, focusing on Poland's internal migration from countryside to town, exploring his belief that the rural population of Poland was not as immobile and isolated as other historians have argued.

Of most interest to readers of this journal will be the contributions by Ēriks Jēkabsons and Kristīne Beķere. Strangely for two such well-known historians, both essays address mathematical conundrums. Jēkabsons sets out to understand the population changes in Latvia from 1914 to 1920, and in particular, the gap between the estimate of 850,000 residents of Latvia who left for the Russian

interior after 1915 and the total number of refugees registered in Russia during the war, a figure of just under 300,000. A variety of explanations are explored. The figure of 850,000 dates back to the immediate post-war years and includes a statistical error by its author. The 60,000 Jews and Baltic Germans forcibly removed from the combat zone sometimes got counted as refugees but sometimes did not. The workforces of the many factories evacuated to the Russian interior during the war were not registered as refugees since they did not receive benefits but continued to be paid their wages. Similarly, the families of soldiers fighting in the Russian Army were not considered refugees since they received soldiers' benefits not refugee benefits. On top of that, it turns out that many Latvians did not move as far east as Russia but remained on the eastern territories of Latvia; sometimes this was because, having been refused permission to settle in Petrograd or Moscow, they preferred not to travel further east. Then there is the issue of return. As the German front-line advanced in 1917, many refugees found themselves in German-controlled territory making further life as a refugee pointless; this was even more the case in 1918 with the annexation of all Latvian territory. The Treaty of Brest-Litovsk had a repatriation clause, and that repatriation process was accelerated when the Armistice was declared in November 1918, prompting the return of up to 12,000 Latvian PoWs. Once peace with Soviet Russia had been established by the treaty of 11 August 1920, nearly 225,000 Latvians returned from the Russian interior by 1927. Summing up all these additions and subtractions, Jēkabsons reaches his important conclusion: in 1925, Latvia had just under 1,850,000 inhabitants, a loss of 700,000 since 1914, or 27% of the population – “more than any other European country”.

Kristine Beķere has a rather different mathematical puzzle to solve. The August 1920 peace treaty with Soviet Russia enabled refugees to return and all who did so were given support. That support came from voluntary donations, both from Latvians at home but also from the Latvian diaspora. Beķere wants to uncover how significant this contribution from the Latvian diaspora was. First, she gives a clear and succinct summary of how the repatriation of refugees took place. It was on 7 July 1920 that the first train-load of 1200 refugees arrived in Rēzekne, and by the autumn of that year, 5000 were returning per week; by 1924, the majority of those who intended to return had done so. From 1920 to 1923, a Re-evacuation Commission of the Latvian Government was based in Moscow, but in Latvia itself most of the work to accomplish this feat was carried out by the Refugee Evacuation Society, established in March 1920 and led by those who had previously worked in the Colonies, Refugees and PoW Division of the Ministry of Foreign Affairs. The society's role was to quarantine and health check those who returned; issue them with cash grants on arrival, linked to their

number of dependants; provide immediate clothing and offer help with the educational needs of children – it also endeavoured to help refugees find work and, where possible, to reunite families. All this required money, and nearly eight million Latvian roubles was raised: some 25% came from donations collected via the regional branches established in Liepāja, Jelgava, Talsi, Saldus, Bauska, and Ventspils; a further 42% was raised through the very successful lottery run by the society; and the two shops run by the society also made a small profit. But what of foreign donations? Beķere juggles with the currency fluctuations of those hectic years, and grapples with the financial worth of gifts in kind like food parcels to decide that 22% of donations to the society came from the Latvian diaspora abroad, mostly from the United States.

© 2025 Geoffrey Swain, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Andris Hiršs

 0009-0004-6379-2823

Ineta Lipša, Kārlis Vērdiņš un Kaspars Zellis, red. *Klusumā. Kvīri, padomju vara un sabiedrība Latvijā, 1954–1991*. Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2024
351 lpp. ISBN 978-9934-615-20-7¹

The book, In Silence: Queers, Soviet Power, and Society in Latvia, 1954–1991, is the first comprehensive study of queer subculture in Soviet Latvia. Authored by Ineta Lipša, Kārlis Vērdiņš, and Kaspars Zellis, the collective monograph investigates how queer individuals navigated everyday life under Soviet ideological, legal, and social constraints. Drawing on a diverse array of sources – including ego-documents, diaries, oral histories, and archival records – the authors examine the tension between state-imposed control and personal agency within a repressive regime. The monograph is structured into six chapters that explore themes such as surveillance practices, same-sex female relationships, and memory culture. Of particular significance are the thirty-four interviews conducted with queer individuals and their contemporaries, which provide valuable insight into the lived experiences during the Soviet occupation period. These testimonies illustrate how respondents negotiated their personal identity during cultural taboos, legal threats, and institutional marginalisation. However, the authors acknowledge certain limitations to the study, particularly, the underrepresentation of lesbians and Russian-speaking Latvians due to the challenges in accessing those communities. While grappling with methodological complexities – especially in defining the key concepts and balancing historical context with theoretical frameworks – the monograph contributes meaningfully to the emerging field of LGBTQ+ history in the post-Soviet space. It challenges lingering stereotypes, reclaims marginalised narratives, and

Recenzija sagatavota ar FLPP projekta “Konversijas un pārrāvumi: latviešu filozofijas epistēmiskās stratēģijas padomju periodā (1944–1991)” (Nr. lzp-2024/1-0650) finansējumu.

¹ Grāmata ir iznākusi divās tirāžās 2024. un 2025. gadā. Jaunajā tirāžā ir veiktas nelielas korekcijas. Izdevējs gan nav sniedzis norādes, kas ļautu atšķirt jaunāko monogrāfijas versiju no iepriekšējās.

encourages a more inclusive historiographical approach. This work not only broadens our understanding of Soviet-era queerness in Latvia but also sets a foundation for future interdisciplinary research on gender, sexuality, and memory in Eastern Europe.

Padomju tēma pēdējos gados kļuvusi par aktuālu izpētes lauku Latvijā. Tendenci apliecina nesen noslēgušies un arī vēl aktuālie Latvijas Zinātnes padomes atbalstītie fundamentālie pētījumu projekti.² Arī pagājušajā gadā iznākusi kolektīvā monogrāfija “Klusumā. Kvīri, padomju vara un sabiedrība Latvijā, 1954–1991” [turpmāk – “Klusumā”] ir viens no projekta “Starp valsts iestāžu uzraudzību un neiejaukšanos: viendzimuma seksuālo subkultūru prakses Padomju Latvijā, 1954–1991” rezultātiem. Grāmatu ir veidojuši dažādu disciplīnu pārstāvji – vēsturnieks Kaspars Zellis, vēsturniece Ineta Lipša, literatūrzinātnieki Kārlis Vērdiņš un Jānis Ozoliņš, kā arī politoloģe Elizabete Vizgunova-Vikmane. Tajā akcentēts, ka publicētais darbs “ir pirmais plašākais pētījums par kvīru subkultūru (kontrkultūru) padomju Latvijā, kas tiecas iezīmēt galvenos pētnieciskos virzienus, formulēt uzdodamos jautājumus un analizēt problēmas, kas saistītas ar šā perioda vēstures izpēti” (330. lpp.).

Kolektīvās monogrāfijas autori, raksturojot pētījuma metodoloģiju, ievadā atsaucas uz Hansa Georga Gadamera (*Gadamer*, 1900–2002) hermeneitisko tradīciju.³ Gadamera pārdomās nozīmīga loma bija Frīdriha Šleiermahera (*Schleiermacher*, 1768–1834) un Vilhelma Dilteja (*Dilthey*, 1833–1911) atziņām. Šleiermahers izprata hermeneitiku kā universālu disciplīnu, kuras centrā ir tekstu interpretācija, ņemot vērā vēsturisko kontekstu, valodu, kā arī psiholoģiju. Skaidrojot psiholoģijas lomu, Šleiermahers akcentēja, ka ir jāizprot gan ārējie faktori, gan mentālās dzīves likumsakarības, kas veicināja autoru uzrakstīt tekstu.⁴ Diltejs savos agrīnajos darbos, ietekmējoties no Šleiermahera, attīstīja deskriptīvo psiholoģiju kā humanitāro zinātņu fundamentu. Filozofs uzskatīja, ka vēstures zinātnē viens no centrālajiem jēdzieniem ir pārdzīvojums, kas atklāj cilvēka

2 Skat. “Padomju garīgums” Latvijā: attīstība, iezīmes un ietekmes modeļi (lzp-2020/2-0058); Konversijas un pārrāvumi: latviešu filozofijas epistēmiskās stratēģijas padomju periodā (1944–1991) (lzp-2024/1-0650); Primitīvā un trokšņainā mūzika Padomju Latvijā (1956–1986): kontroles mehānismi un izvairīšanās prakses autoritāras varas apstākļos (lzp-2024/1-0059) u. c.

3 Ineta Lipša, Kārlis Vērdiņš, Kaspars Zellis (2024). Ievads. Ierakstīt vēsturē. *Klusumā*, 20. lpp.

4 Friedrich Schleiermacher (1838). *Hermeneutik und Kritik*. Berlin: Reimer, S. 156.

būtības totalitāti, jo “mēs visi vēsturē meklējam cilvēku”.⁵ 20. gadsimtā dažas vēstures skolas, piemēram, ietekmīgās Annāļu skolas pārstāvji, atzina, ka vēsture ir jāapvieno ar citām zinātņu disciplinām, to skaitā – psiholoģiju. Viens no vienojošajiem aspektiem šajos meklējumos ir bijis tiekties īstenot uzdevumu, kuru savulaik savā slavenajā runā “Vēsture un dabaszinātnes” raksturoja Vilhelms Vindelbands (*Windelband*, 1848–1915) – no vēstures materiāliem “izvirpināt pagātnes īsto veidolu dzīvā skaidrībā”, lai pētnieks varētu novērtēt “cilvēku un viņu dzīves ainas visā to savdabīgo izpausmju bagātībā”.⁶

Sekot Vindelbanda aicinājumam ir izaicinoši, jo sevišķi, ja izpētes fokusā ir padomju režīms, kurā daļa pilsoņu kultivēja “divu līmeņu mentalitāti”, kā to ir raksturojis sociologs Vladimirs Šlapentohs (*Shlapentokh*, 1926–2015). Šlapentohs uzsver, ka padomju iedzīvotāji uztvēra pasauli, no vienas puses, pragmatiski, balstoties personīgajā, tuvinieku un paziņu pieredzē, un, no otras puses, ideoloģiski, pielāgojoties valdošās varas prasībām. Sociologs secina, ka dubultais mehānisms ļāva cilvēkiem “saglabāt veselo saprātu un vienlaicīgi pieņemt visabsurdākās pasaules ainas”.⁷ Savulaik Šleiermahers pārdomās par hermeneitisko pieeju atzina, ka, jo vairāk mums ir zināmi teksta tapšanas ārējie nosacījumi, jo mazāk būtiska ir psiholoģiskā interpretācija, un otrādi. Taču divu līmeņu mentalitātes gadījumā, kad nereti rakstītais vārds un autora iekšējie pārdzīvojumi ir kā divas nošķirtas esamības, filozofa pieņēmums atklājas kā problemātisks. Tāpēc būtiska loma padomju vēstures izpētē ir dienasgrāmatām, vēstulēm, intervijām un citiem *ego* dokumentiem. Latvijā ir publicētas vairākas dienasgrāmatas, kurās raksturota ikdienas sadzīve un privātie pārdzīvojumi totalitāras valsts iekārtas apstākļos.

Monogrāfijas “Klusumā” autoriem kā nozīmīgs avots ir kalpojusi 2021. gadā publicētā Kaspara Aleksandra Irbes (1906–1996) dienasgrāmata, kas vēsta par kvīru ikdienu Latvijas padomju republikā.⁸ Pētnieki ir aplūkojuši arī kino režisora Gunāra Pieša (1931–1996) pierakstu klades. Vēl viens būtisks materiāls padomju perioda izpētē ir mutvārdu avoti. Kolektīvās monogrāfijas autori ir ierakstījuši trīsdesmit četras intervijas, kas ļauj, kā atzīmē pētnieki, “ielūkoties individuālajās pieredzēs, atsegt atsevišķus notikumus, atklāt cilvēku attieksmes un sajūtas

5 Vilhelms Diltejs (2007). Vēsturiskās pasaules uzbūve gara zinātnēs. Tulkojis Raivis Bičevskis. *Kentaurs XXI*, 42, 4.–17. lpp., šeit 14. lpp.

6 Vilhelms Vindelbands (2007). Vēsture un dabaszinātnes. Tulkojis Valdis Bisenieks. *Kentaurs XXI*, 42, 47.–60. lpp., šeit 55. lpp.

7 Vladimir Shlapentokh (2015). *A Normal Totalitarian Society. How the Soviet Union Functioned and How It Collapsed*. London: Routledge, p. 128.

8 Kaspars Aleksandrs Irbe (2021). *Slēptā dzīve: homoseksuāla dienasgrāmata, 1927–1949*. Rīga: Ascendum.

par to, kā padomju okupācijas laika politika ietekmēja viņu dzīvi”⁹. Vienlaikus pētnieki atzīst, ka intervētie pārstāv intelektuāļu aprindas un nav izdevies veikt iepļānotās intervijas ar lesbietēm, kā arī intervēt Latvijas krievvalodīgos. Ņemot vērā tēmas sensitīvo raksturu, uzteicama ir grāmatas autoru spēja ievākt tik plašu datu daudzumu, lai apzinātu kvīru vietu Latvijas vēsturē. Šajā kontekstā pārspīlēts gan šķiet grāmatas ievadā paustais pārmetums uzrunātajiem, kuri atteica intervijas, par vēlmi “izdzēst homoseksuālos laikabiedrus no vēstures” (9. lpp.), jo var pamatoti šaubīties, vai nevēlēšanās apspriest savu vai laikabiedru intīmo dzīvi ir vienādojama ar apzinātu vēlmi apslēpt pagātnes notikumus, turklāt, kā uzsver Zellis, padomju paaudze kopumā uzskata sarunu par seksualitāti par neērtu vai pat nepieņemamu.¹⁰

Grāmatu veido ievads, sešas nodaļas un kopsavilkums. Pirmajā nodaļā “Vēsturiskais konteksts un izpētes stāvoklis” ir sniegts plašs ieskats kvīru un varas attiecībās Aukstā kara laikā ASV, Austruma bloka, kā arī PSRS valstīs. Ineta Lipša aplūko padomju seksologu un kriminologu diskusijas, padomju izlūkošanas dienestu attieksmi pret kvīriem un apraksta *krūzinga* maršrutus Rīgā. Otrajā nodaļā “Sociālās kontroles satikļojumā. Kvīru pakļaušana un rīcībspēks” Lipša sniedz ieskatu homoseksuālo vīriešu uzraudzības mehānismos, kas izpaudās brīvprātīgo kārtības sargu reidos, piespiedu veselības pārbaudēs, homofobiskos noziegumos un aizdomu kultūrā kā sociālās kontroles mehānismā. Nodaļas otrajā daļā aplūkotas kvīru rīcībspēka izpausmes, analizējot kvīru pašorganizēšanās prakses. Trešajā nodaļā “Kvīru mājas dzīve un mākslinieka sensibilitāte” Kārlis Vērđiņš, atsaucoties uz kvīru mājas dzīves konceptu, apraksta teātra režisora Pētera Lūča (1907–1991) un aktiera, Rīgas paraugtipogrāfijas cinkogrāfijas ceha vadītāja Pētera Kaktiņa (1901–1958) kopdzīvi, kā arī dzejnieka Jāņa Silenieka (1953–1979) dzīves gaitas Rīgā. Ceturtajā nodaļā “Gunāra Pieša dienasgrāmata” Jānis Ozoliņš sniedz ieskatu Pieša dienasgrāmatas tapšanas apstākļos un režisora intīmajās pārdomās par savu seksualitāti. Piektajā nodaļā “Noslēptās dzīves. Par sievietes viendzimuma mīlestību” aplūkots, kā sievietes, kuras mīlēja sievietes, padomju Latvijā uztvēra laikabiedri. Elizabete Vizgunova-Vikmane analizē zinātnisko literatūru padomju Latvijas kontekstā, Rīgas pilsētas prokuratūras ziņojumu, Irbes dienasgrāmatu un intervijas ar nehomoseksuāliem. Noslēdzošajā, sestajā nodaļā par seksualitāti kvīru un nehomoseksuāļu atmiņā Kaspars Zellis aplūko kvīru dzīves un heteroseksuālās sabiedrības mijiedarbību padomju laikā, analizējot deviņas kvīru un astoņas heteroseksuāļu intervijas.

9 Lipša, Vērđiņš, Zellis (2024). Ievads. Ierakstīt vēsturē. *Klusumā*, 13.–14. lpp.

10 Kaspars Zellis (2024). “Divi pasaules”? Citādā seksualitāte kvīru un nehomoseksuāļu atmiņā. *Klusumā*, 261. lpp.

Zinātniskā kolektīvā monogrāfija var atklāties kā izaicinoša forma, jo autoriem, kuriem bieži jau ir iestrādes aplūkojamajā tēmā, ir jārod iespējas konstruēt kolektīvu stāstījumu. Grāmatas “Klusumā” veidotāji nav izvēlējušies vienotu metodoloģisko rāmi, vienlaikus pētnieku pieejas nav savstarpēji pretrunīgas. Pētījumu vienotību nodrošina atsaukšanās uz *ego* dokumentiem, kā arī dažādas gadījumu analīzes, kas rodas katrā nodaļā. Grāmatas noslēgumā ir sniegts kopsavilkums, taču izpalikusi ir kopīga secinājumu sadaļa, kurā autori būtu varējuši norādīt uz tēmas izpētes perspektīvām nākotnē. Dažādās monogrāfijas daļās gan ir pausti aicinājumi nākotnes pētniekiem izpētīt etnicitātes nozīmi kvīru subkulturā padomju laikā, sieviešu homoseksuāļu ārstēšanas prakses un kvīru slengu.

Grāmatas ievadā skaidrots, ka pētījuma hronoloģiskā rāmja beigu datumu nosaka pēdējā krimināllieta par abpusēji gribētu vīriešu homoseksuālu dzimumaktu, savukārt 1954. gads ir izvēlēts, jo laiku pēc Staļina nāves iezīmēja totalitārā režīma liberalizācija, represiju samazināšanās, kā arī diskusijas par iespējām dekriminalizēt dzimumaktu starp vīriešiem. Tomēr vienlaikus tiek secināts, ka aktīvās diskusijas aizsākās 20. gadsimta 60. gadu beigās. Turklāt grāmatā nereti ir rodams atsauces gan uz starpkaru neatkarīgās Latvijas Republikas laiku, gan uz Staļina režīma posmu, piemēram, iekļaujot šo periodu statistikas datus. Tāpēc pieteiktais laika rāmis var šķist formāls, lai gan ir saprotama nepieciešamība atsaukties uz agrākiem pagātnes notikumiem, lai ieskicētu vēsturisko kontekstu.

Pētījuma tēmas raksturs ne tikai ir izaicinošs avotu meklēšanas perspektīvā, bet arī prasa pārdomātu jēdzienisko aparātu. Autori sniedz centrālo jēdzienu skaidrojumu, ievadā norādot, ka apzīmējumi “kvīri”, “vīrieši, kas mīl vīriešus” un “sievietes, kas mīl sievietes” monogrāfijas ietvaros raksturo cilvēkus, kuru prakse padomju laikā neatbilda heteronormatīvajām dzimtes un seksualitātes normām (18. lpp.). Tomēr dažviet, pielāgojot piemeklētos analīzes gadījumus izvēlētajai teorijai, jēdzienu loģiskās telpas kļūst plūstošas. Vērdiņš atsaucas uz Meta Kuka (*Matt Cook*) un Stīvena Vaidera (*Stephen Vider*) darbiem. Vēsturnieks Kuks pētījumā “Kvīru mājas dzīves” skaidro, ka jēdzienam “mājas” nav statiskas nozīmes, tomēr vienlaikus viņš kvīru dzīvesstāstu analīzē aplūko mājas kā būtisku ikdienas daļu.¹¹ Arī Vaiders, raksturojot kvīru mājas, pievēršas dienasgrāmatām, fotogrāfijām, vēstulēm un citiem avotiem, kas liecina par sadzīvi.¹² Vaiders akcentē, ka mājas dzīvi veido indivīdi, kuri piesaka pastāvīgas tiesības

11 Matt Cook (2014). *Queer Domesticities: Homosexuality and Home Life in Twentieth-Century London*. London: Palgrave Macmillan, p. 13.

12 Stephen Vider (2022). *The Queerness of Home. Gender, Sexuality, and the Politics of Domesticity after World War II*. Chicago and London: The University of Chicago Press, p. 11.

uz ilglaicīgu kontroli pār telpu. Tāpēc Vērdiņa atziņa, ka 1977. gada performanci “Vecā māja”, kas norisinājās Elizabetes (tobrīd Kirova) ielā 21 un kurā piedalījās arī dzejnieks Silenieks, var uzlūkot kā “kvīru mājas dzīves poētisku interpretāciju”,¹³ paredz plašu “kvīru mājas” koncepta interpretāciju, ietverot tajā arī ļoti īslaicīgu telpas pārņemšanu.

Nodaļā “Noslēptās dzīves. Par sieviešu viendzimuma mīlestību” Vizgunova-Vikmane ir iekļāvusi stāstu par Anitas un G. kopdzīvi, kurai nepiemita seksuāls raksturs. Pētniece skaidro, ka nolūks nav sapludināt kategorijas – sieviešu kopdzīvi ekonomisku iemeslu dēļ ar lesbiešu viendzimuma iekāri un mīlestību, bet gan iezīmēt dažādas sieviešu kopdzīves formas.¹⁴ Autore atsaucas uz feministes Adrienes Sesilas Ričas (*Adrienne Cesile Rich*) 1980. gadā publicēto rakstu, kurā lesbiešu attiecības aicināja uzlūkot ne tikai seksualitātes kontekstā, bet analizēt dažādas sieviešu pieredzes, piemēram, kopīgo cīņu pret vīriešu tirāniju.¹⁵ Nodaļas noslēgumā Vizgunova-Vikmane secina, ka sieviešu kopdzīve padomju laikā, arī gadījumos, ja tā neietvēra seksuālas attiecības, ir viendzimuma attiecību forma, taču tādā gadījumā apzīmējums “viendzimuma attiecības” iegūst plašu, izplūdušu nozīmi. Tāpat mulsināša ir izvēle nodaļā par sievietēm, kuras mīl sievietes, gadījuma analīzei izvēlēties prokurora ziņojumu par skolotāju B., kura tika turēta aizdomās par intīmām attiecībām ar savām nepilngadīgajām audzēknēm, ņemot vērā, ka pētījumā ir uzsvērtā padomju laikos kultivētā prakse nenošķirt pedofiliju un homoseksuālas attiecības. Pielāgot teorijas un teorētiskos konceptus pētījuma vajadzībām bieži vien ir nepieciešams metodoloģisks aspekts, tomēr lasītājs varētu vēlēties, lai šie jautājumi tiktu vairāk izgaismoti.

Zellis pamatoti aicina paturēt prātā, ka indivīda seksualitāte ir tikai viena no cilvēka identitātes sastāvdaļām un, piemēram, profesionālā identitāte var izrādīties ne mazāk svarīga.¹⁶ Lasot grāmatu, dažviet tomēr rodas iespaids, ka tieši seksuālais aspekts kļūst par dominējošo. Piemēram, skaidrojot Pieša kašķīgumu un nesavaldību, Ozoliņš to saista ne tikai ar režisora depresiju, bet arī apspiesto seksualitāti un redz kvīru teorijas pozīcijas kā tās, kas pretstatā tradicionālajām interpretācijām var sniegt atslēgu Pieša filmu estētikas analīzei.¹⁷ (Tēze gan paliek nepamatota un neizvērstā, autoram zemsivītrā norādot, ka par to ir plānotas

13 Kārlis Vērdiņš (2024). Kvīru mājas dzīve un mākslinieka sensibilitāte. *Klusumā*, 196. lpp.

14 Elizabete Vizgunova-Vikmane (2024). Noslēptās dzīves. Par sieviešu viendzimuma mīlestību. *Klusumā*, 240. lpp.

15 Adrienne Cecile Rich (2003). Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence (1980). *Journal of Women's History*, 15 (3), pp. 11–48.

16 Zellis (2024). “Divi pasaules”? Citādā seksualitāte. *Klusumā*, 257. lpp.

17 Jānis Ozoliņš (2024). Gunāra Pieša dienasgrāmata. *Klusumā*, 215. lpp.

publikācijas.) Tāpat arī Lipšas piedāvātā interpretācija par Linarda Naikovska (1932–1981) traģisko pašnāvību kā “performatīvu ironiju par padomju sistēmu kempa stilā”,¹⁸ kas minēta apakšnodaļā par kvīru rīcībspēku, var likties pārlietu spekulatīva.

Neskatoties uz minētajiem un citiem iespējamajiem metodoloģiskajiem un jēdzieniskajiem iebildumiem, grāmata ir nozīmīgs ieguldījums kvīru lomas izpētē ne tikai Latvijas, bet kopumā – PSRS ietekmē bijušo valstu vēsturē. Autoriem ir izdevies atspēkot dažādus stereotipus. Priekšstats par kvīriem kā potenciālajiem drošības dienesta aģentiem vai ziņotājiem nav radis apstiprinājumu, kā arī pētījumā nav iegūti fakti, kas liecinātu, ka Latvijā padomju laikos kvīri tiktu pakļauti piespiedu ārstniecībai.

Intervijā raidījumam “Zināmais nezināmajā” Zellis un Lipša pieticīgi vērtēja grāmatas izredzes piesaistīt plašu lasītāju loku. Lipša gan vienlaikus pauda cerību, ka pētījums varētu mudināt interpretējošo eliti aizdomāties par stereotipiem, kas saistīti ar kvīru lomu vēsturē.¹⁹ Jāatzīmē, ka grāmata varētu būt saistoša arī studentiem. Tāpēc, iespējams, tuvākajā nākotnē varam sagaidīt jaunus, nozīmīgus pētījumus par kvīriem un, paturpinot Lipšas vēlējumu, varbūt kādu jaunu šīs tēmas atspoguļojumu mākslā un literatūrā.

© 2025 Andris Hiršs, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

18 Ineta Lipša (2024). Sociālās kontroles satikļojumā. Kvīru pakļaušana un rīcībspēks. *Klusumā*, 133. lpp.

19 Ineta Lipša un Kaspars Zellis sarunā “Padomju varas represijas pret homoseksuāliem šķetina grāmatā. Stāsta vēsturnieki”. Raidījums “Zināmais nezināmajā”. Latvijas Radio 1, Rīga, 28.11.2024. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/28.11.2024-padomju-varas-represijas-pret-homoseksualiem-sketina-gramata-stasta-vesturnieki.a577830/> (skatīts 26.04.2025.).

Kaspars Zellis

 0000-0001-7562-2777

Detlef Henning. *Geschichte der lettischen Geschichtsschreibung. Vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2025 (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts 25). 312 S. ISBN 978-3-447-12341-9; eISBN 978-3-447-39644-8

Detlef Henning's book, History of Latvian Historiography. From the 19th century to the present day (2025), tells us about the origin and development of Latvian history writing. The author analyses the development of historiography based on four factors: the political background, the infrastructure for the research of history, historians, and the most important debates about the past. The structure of the book is designed to describe how these four factors have evolved in different periods of Latvian history. The author evaluates the interaction of all factors, providing a complex and at the same time critical view of the development of Latvian history. The research was conducted based on the author's extensive knowledge, archives and library studies, asking many questions and encouraging a deeper and wider look not only at Latvian history, but also at the history of writing the history of the Baltic region.

Par historiogrāfiju var domāt un rakstīt dažādi. Parasti savos darbos mēs to uztveram tikai kā noteiktu tekstu apjomu, kas ir uzrakstīti pirms mums par tēmu, ko vēlamies izstāstīt vai pārinterpretēt. Tajā pašā laikā maz domājam, ka arī mūsu pašu uzrakstītais, kur pagātnes dažādie notikumi tiek izklāstīti loģiskā stāstījumā, ir noteikta – mūsu laika nospiedums. Daudzas lietas, ko uztveram kā pašsaprotamas vai arī kā faktus, ir tikai konkrēta laika radīto un akceptēto konstrukciju rezultāts. Tāpēc mūsu teksti ir ne tikai stāsti, pārfrāzējot rakstnieku un politiķi Andrievu Niedru (1871–1942), kā pagātnē “lietas tika darītas”, bet kādā brīdī arī vēstures avots, kā pagātni mēs izprotam noteiktā laikā un telpā. Tādējādi mūsu teksti ir ne tikai stāsti par pagātni, bet arī par tagadni, kura kļūst par pagātni, padarot mūsu uzrakstīto jau par vēstures objektu historiogrāfijas (un ne tikai) pētniekam.

Detlefa Henninga¹ darbs ir par Latvijas vēstures vēsturi. Tā varoņi ir vēsturnieki un viņu radītie teksti. Autors atzīmē, ka tas, ka vēsturnieki ir paši bijuši aktīvi dalībnieki daudzos 20. gadsimta dramatiskajos notikumos, dziļi ietekmēja viņu vēstures domāšanu un rakstīšanu (7. lpp.). Hennings arī norāda, ka viņa grāmatā būs atsegta “ne tikai kāda zinātnes nozares vēsture un tās historiogrāfiskie rezultāti, bet arī skaidri tiks parādīts, ka ‘latviešu historiogrāfija’ vienmēr bija un ir vēsturisku procesu dalībiece” (18. lpp.).

Sava darba nozīmi autors skaidro ar to, ka “latviešu vēsturniekiem trūkst pašas latviešu historiogrāfijas kritiskas vēstures” (10. lpp.). Viņš arī nosauc iemeslus, kāpēc tāda situācija ir radusies. Iemesli tam ir Latvijas vēstures īpatnības 20. gadsimtā – biežās politisko varu un vēstures rakstīšanas koncepciju maiņas; tas, ka “uzmanība uz savu etnosu kā centrālo vēstures zināšanu objektu nebija īpaši veicinājusi [vēstures zinātnes; K. Z.] pašrefleksiju”. Un īpatnība, kas joprojām piemīt Latvijas historiogrāfijai, ir tāda, ka “filozofijai, epistemoloģijai un līdz ar to arī vēsturiski filozofiskās un teorētiskās domāšanas kritiskai apšaubīšanai Latvijā nav nozīmīgas tradīcijas” (15.–16. lpp.). Viņš arī norāda, ka šodien “drošu darba vietu trūkums, ikdienas cīņa par nelielu projektu līdzekļu ieguvu un pievilcīgu karjeras iespēju trūkums nozīmē, ka personīgās profesionālās izdzīvošanas jautājumi bieži vien aizstāj jautājumus par zinātņi” (17. lpp.). Skaudri un patiesi vārdi.

Darba pamatā ir četru savstarpēji saistītu pīlāru jeb aktoru analīze. Tie ir 1) politiskie apstākļi; 2) vēsturnieki, kuri ar saviem tekstiem “veido vēstures skaņas bloku”; 3) iestādes un asociācijas, kas strādā ar vēstures jautājumiem; 4) tēmas, strīdi un diskursi par vēstures problēmām (19. lpp.). Pētāmā materiāla analīze tiek veikta, kārtojot to hronoloģiski, tātad sekojot tradicionālajai politiskās vēstures procesu hronoloģijai. Stāsts sākas ar vācbaltiešu historiogrāfiju, tad tas aizvijas līdz latviešu vēstures zinātnes sākumiem cariskajā Krievijā. Attiecīgi nākamās nodaļas vēsta par nacionālās historiogrāfijas attīstību Latvijas Republikā starpkaru periodā, kam seko nodaļa par latviešu padomju historiogrāfiju PSRS,

Recenzija tapusi Valsts pētījumu programmas projekta “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003) ietvaros.

1 Monogrāfijas autors, Dr. Phil., kopš 2002. gada ir zinātniskais līdzstrādnieks (*Wissenschaftlicher Mitarbeiter*) Hamburgas Universitātes Ziemeļaustrumu izpētes institūtā Līneburgā (*Nordost-Institut an der Universität Hamburg, Lüneburg*), vairāk nekā trīsdesmit gadu garumā publicē rakstus vācu, latviešu un angļu valodās par 19.–20. gadsimta Baltijas valstu un it sevišķi Latvijas vēstures un historiogrāfijas jautājumiem, piem., Detlefs Hennings. Nacionālā kustība un nacionālās valsts tapšana Latvijā. Pētījuma rezultāti. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1995, 1, 64.–79. lpp.; *Revolution in Nordosteuropa*. Hrsg. von Detlef Henning. Wiesbaden, 2011 (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts 6) u. c.

vēsturi Otrā pasaules kara gados, padomju Latvijas un latviešu emigrācijas jeb trimdas vēsturi. Grāmatas pēdējo nodaļu veido mūsdienu – pēc 1991. gada – Latvijas vēstures “ainavas” izvērtējums.

Nodaļa “Vācbaltiešu historiogrāfija, latviešu vēsturiskās intereses un jaunlatviešu vēstures programma” vēstī par vācbaltiešu historiogrāfijas sākumiem 18. gadsimtā, par sociālpolitisko vidi un tā laika intelektuālajiem un politiskajiem strāvojumiem Eiropā, kas ietekmēja Baltijas vācu vēstures rakstīšanu. Apskatot Tērbatas Universitātes lomu, autors norāda, ka, pieaugot rusifikācijai, Baltijas vācu sabiedrībā palielinājās interese, tajā skaitā arī akadēmiskā, par vācu vēsturi Baltijā, par tiesību un privilēģiju rašanos, izvirzot izpētes priekšplānā tieši viduslaiku vēsturi. Neskatoties uz to, ka Tērbata kļuva par akadēmiskās dzīves centru Krievijas impērijas Baltijas provincēs, šī universitāte nezaudēja saikni arī ar vācu akadēmisko domu (26. lpp.). Tāpat autors uzsver, ka Tērbatas Universitātē nebija neviena latviešu studenta, kurš būtu studējis vēsturi; tas ir skaidrojams ar to, ka izredzes veidot savu karjeru šajā jomā pat 19. gadsimta otrajā pusē bija visai nepievilcīgas (27. lpp.).

Analizējot jaunlatviešu vēstures programmu, autors saliek loģiskus akcentus tam, kā veidojās latviešu historiogrāfijas pamati. Hennings atzīmē, ka latviešu vēsturiskās domas sākumā trūka savu varoņu, kā rezultātā tiek izcelta valoda, tradīcijas un dainas, kas ļāvušas apiet vācbaltiešu avotu krājumus un arhīvus un “doties pa Herdera ceļu” – izceļot folkloru kā jaunu un nozīmīgu avotu pagātnes saprašanā (37.–38. lpp.).

Iespējams, lasītājam varētu rasties jautājums, vai tas nav pretrunā ar nodaļas sākumā apgalvoto, ka vācbaltiešu radītais vēsturisko tēmu, simbolu un avotu kopums bija bāze, kuru varēja vēlāk izmantot, pievienojot latviešu izpratnes modifikācijas un papildinājumus (22. lpp.). Vai tas ir ticis domāts plašākā perspektīvā, vai attiecinot tikai uz apskatāmo laiku? Izlasot nodaļu, tomēr šķiet, ka latvieši, veidojot savu atmiņas kontrkultūru, bija skeptiski noskaņoti ne tikai pret vācu Baltijas vēstures versiju, bet arī savāktajiem un izdotajiem vēstures avotiem. “Latviešu modifikācijas” (*lettische Modifizierungen*) vēstures rakstīšanā Hennings konstatē, sākot ar Latvijas Republikas laiku starpkaru periodā (51. lpp.).

Grāmatas nodaļa “Latviešu historiogrāfijas sākumi Krievijas impērijā (1880–1918)” stāsta par zinātniskās vēstures izpratnes pirmsākumiem. Autors uzskata, ka zīmīgi šim sākumam ir trīs notikumi: Indriķa hronikas tulkojums latviešu valodā (1883) un latviešu vēstures zinātnes “tēva” Jāņa Krodznieka, toreiz saukta *Johann Krüger*, pirmais raksts žurnālā “Austrums” (1885) un viņa pirmais politiski ievirzītais raksts par vēstures teoriju “Kas ir latviešu vēsture?” (1892). Visi šie notikumi parāda, uzskata Hennings, ka jau no sākuma akadēmiski orientētā latviešu vēsture bija pakļauta politiskajām vajadzībām, kas

“nepakļāvās zinātniskumam, bet gan šķietamai politiskai objektivitātei un vēsturiskajam taisnīgumam” (41. lpp.). Selektīva iejaukšanās Indriķa, vēlāk arī Atskaņu hronikas tulkojumā un komentāros, uzsverot Indriķa “latvisko izcelšanos”, interpretējot atsevišķas vietas šajās hronikās no “latviešu perspektīvas”, padarot tās par “nacionālo leģendu veidošanās fragmentiem”, kā arī šo tekstu izmantošana, lai pastiprinātu Garlība Merķeļa (1769–1850) radīto mītu par latviešu verdzības gadiem (41.–42. lpp.). Tāpat arī Krodznieka sākotnējās vēstures interpretācijas, kas distancējās no jaunlatviešu pieņemtā vēstures koncepta, piedzīvojot Krišjāņa Valdemāra kritiku, vēlākos darbos pieredzēja politisko akcentu pārvietošanu (44. lpp.).

Jau 19. gadsimta beigās publicētie raksti presē par latviešu vēstures problēmām Henninga vērtējumā nav uzskatāmi par zinātniskiem, bet drīzāk publicistiskiem. Rīgas Latviešu biedrības iniciatīvas atrast vēsturnieku, kurš sarakstītu “Latviešu vēsturi”, beigušās bez panākumiem. Savukārt sociālā diferenciācija 19. gadsimta beigās un “Jaunās strāvas” parādīšanās radījusi pamatu divu vēstures skolu tapšanai, kas pastāvējušas līdz pat 20. gadsimta 90. gadiem, – nacionālajai un marksistiskajai. Ja vienai galvenais vēstures aktors bijis latviešu nācija, tad otrai – sociālās šķiras. Šajā laikā, raksta Hennings, “teorētiskām debatēm par vēsturi reti bija atsaucība. Uzsvars tika likts uz tendenciozu meklēšanu, atrašanu, krāšanu, kārtošanu un propagandēšanu” (46. lpp.). Līdz 1917. gadam, pēc autora domām, lai gan attīstījās latviešu vēstures pētīšana un publikācijas, nepastāvēja latviešu vēstures zinātne (46. lpp.).

Manuprāt, šajā un iepriekšējā grāmatas nodaļā nav līdz galam izanalizētas divas lietas: pirmkārt, par Krievijas impērijas akadēmisko aprindu un slavofilu ietekmi uz latviešu vēstures veidošanos un, otrkārt, par Baltijas vācu vēstures skolas kritiku. Uzsvars uz latviešiem, kas rada nezinātnisku un politiski motivētu vēsturi, neparāda to, ka arī zinātniski apjēgtā vācbaltiešu vēsture bija ne mazāk politiski angažēta. Protams, šie jautājumi un akcentu maiņa mūs aizved pie debatēm par to, kā un vai vispār iespējams vēsturi – arī kā zinātnes disciplīnu – pasargāt jeb norobežot no sava laika politiskajām aktualitātēm un to radītā pieprasījuma.

Par latviešu historiogrāfiju starpkaru periodā autors jau grāmatas ievadā raksta, ka 1918. gada novembrī latviešu politiķi, proklamējot Latvijas Republiku, “nodibināja jaunu valsti bez vēstures – vai drīzāk bez savas – Latvijas vēstures. [...] nebija ne latviešu vēsturnieku, ne latviešu universitātes, nemaz nerunājot par fakultāti vai vēstures institūtu. Un no latviešu viedokļa bija tikai viena ‘sveša’ vēsture: Baltijas provinces jeb zemes vēsture” (9. lpp.). Vācbaltiešiem bija jāpārskata sava vieta jaunajā politiskajā kārtībā, kur no privileģētā slāņa viņi bija kļuvuši par nacionālo minoritāti, piedevām sadalīti starp divām jaunajām

valstīm – Latviju un Igauniju. Savukārt Latvijas vēsturniekiem nācās pārveidot līdzšinējās vēstures interpretācijas atbilstoši jaunajiem apstākļiem. Hennings norāda, ka šajā ziņā svarīgi bijuši trīs iemesli: pirmkārt, bijis nepieciešams nomākt savus Baltijas vācu oponentus ar viņu Baltijas zemes vēstures konceptu, liekot viņiem just ne tikai politisko, bet arī ideoloģisko un kultūras bezspēcību; otrkārt, jaunos valsts simbolus vajadzēja papildīt ar vēsturisku un simbolisku dziļumu un, treškārt, radīt integrējošu vēstures stāstu arī tām grupām – autors min latgaliešus un kreisos sociālistus, kā arī ar vācbaltiešiem saistītos latviešus –, kuras sākotnēji bija skeptiskas pret jauno valsti. Tādējādi vēsturniekiem vajadzēja kļūt par savdabīgiem mītrades aģentiem jeb “mītu motoriem”, kam jārada mīti, simboli un jauns vēstures koncepts par latviešu, nevis Latvijas tautas vēsturi (51.–52. lpp.).

Autors analizē Latvijas vēstures institucionalizācijas aspektus un iesaistītās personas, norādot arī uz pakāpenisku vācbaltiešu vēsturnieku izspiešanu no šiem procesiem. Jaunajai latviešu vēstures zinātnei saskaņā ar tās veidotāju izpratni bija jādistančējas no vācu vēstures apoloģētikas, jāinterpretē senākā vēsture un jāskaidro Latvijas valsts tapšana kā koloniālās pagātnes pārvarēšana, kā arī jāpalīdz Eiropā padarīt atpazīstamu latviešu valstiskumu (69. lpp.). Lasot šīs rindas Henninga monogrāfijā, nevilšus es saskatu paralēles ar šodienu, jo, proti, arī tagad vairumā gadījumu politiķi gaida no vēsturniekiem līdzīgus pakalpojumus. Toreiz, 20. gadsimta 20.–30. gados latviešu senatnes pētnieki radīja priekšstatu par to, ka pirms vācu ienākšanas Latvijas teritorijā pastāvējušas 17 plaukstošas pilsētas, tādējādi pārinterpretējot pilsētas jēdzienu: tika radīts mīts par Rīgu kā senu latviešu pilsētu, par senlatviešu valstīm u. c. tēmām. Autors pamatoti norāda, ka viena no nozīmīgākajām un arī pretrunīgākajām tēmām latviešu historiogrāfijā bija lauksaimniecības vēsture, kuru aktuālu padarīja arī kolīzijas ap 1920. gadā uzsākto agrāro reformu (70.–72. lpp.).

Nodaļā “Latviešu historiogrāfija padomju Krievijā un PSRS (1918–1940)” autors iztirzā padomju historiogrāfijas tapšanas gaitu, kuras sasniegumi lielā mērā veidoja pamatu tai latviešu vēstures rakstīšanai, kas Latvijā tika formēta pēc Otrā pasaules kara. Šīs vēstures galvenās tēmas – latviešu revolucionārā kustība, kuras dalībnieki bija arī paši historiogrāfijas autori. Vēsture tika izmantota kā šo autoru politiskās pašapliecināšanās līdzeklis, ar kura palīdzību varēja cīnīties par vietu un izdzīvošanu PSRS komunistiskajā partijā 20. gadsimta 30. gados.

Atsevišķa nodaļa veltīta latviešu historiogrāfijai Otrā pasaules kara gados, analizējot gan padomju, gan nacistu okupācijas režīmu laika izpausmes. Ja padomju okupācijas gada laikā (1940/1941) paustie centieni, lai integrētu Latvijas zinātnei, tajā skaitā vēsturi, padomju zinātnes sistēmā, netika pabeigti, sākoties

PSRS–Vācijas karam, tad nacistiskās Vācijas okupācijas režīms vēsturi vispirms uzlūkoja kā propagandas līdzekli, sniedzot savas versijas par tā laika jaunākās un arī senākās pagātnes notikumiem, kā arī mēģinot pārinterpretēt Latvijas vēsturi pirms 1918. gada.

Nodaļā “Latviešu historiogrāfija Latvijas padomju republikā (1944–1991)” autors analizē latviešu vēstures akadēmiskās disciplīnas iekļaušanu padomju zinātnes sistēmā, kā arī jaunās pagātnes izpētes infrastruktūras izveidošanos un ar to saistītās personas. Hennings izdala trīs posmus padomju historiogrāfijas attīstībā: vispirms, staļinisma laiku (1945–1959), kurā dominē personības kulta izpausmes, arhīvu datu neizmantošana un publicētā propagandas raksturs; tam sekojošajam posmam – 1960.–1987. gads – raksturīga padomju Latvijas historiogrāfijas kanona nostiprināšana, ideoloģiski galveno tēmu aprobācija, kā arī arhīvu datu izmantošana, kas lēnām no 1957. gada kļūst par zinātniskā darba normu; aukstā kara apstākļos un īpaši polemikā ar latviešu emigrāciju vēsture tika izmantota kā propagandas līdzeklis; kā trešo autors izdala vēsturnieku paaudžu maiņas posmu – 1987.–1991. gadu, kad notika vecākās paaudzes vēsturnieku neveiksmīgi mēģinājumi saglabāt savas no “sociālisma vērtībām” atkarīgās koncepcijas un pozīcijas zinātnē, bet vidējās un jaunākās paaudzes vēsturnieki aktīvi pārgāja Latvijas neatkarības piekritēju pusē un dekonstruēja padomju vēstures skaidrojumus un naratīvu (126. lpp.).

Monogrāfijā analizētas arī Latvijas padomju historiogrāfijas galvenās tēmas, tādas kā latviešu un krievu tautu draudzība, padomju latviešu–vācu antagonisms, latviešu “buržuāziskie nacionālisti kā imperiālisma kalpi”, 1905. gada revolūcija, latviešu sarkanie strēlnieki, 1940. gada notikumi kā “sociālistiskā revolūcija” u. c. Autors uzdot pamatotu jautājumu: kāds un vai vispār ir zinātniskums šai gandrīz pusgadsimtu pastāvējušai padomju historiogrāfijas skolai, kas šobrīd tiek citēta maz un jaunažiem vēsturniekiem šķiet aizdomīga. Jāsaka, ka sistemātisku padomju vēstures auditu Latvijas vēsturnieki vēl nav radījuši, tā ir šobrīd ļoti aktuāla tēma, kas gaida savus pētniekus. Piekrītu Henninga secinājumiem, ka, neskatoties uz politizāciju, šauru zinātnisko epistemoloģiju, metodoloģiju un tēmām, tomēr ir notikusi atsevišķu “faktu” izpēte un apkopošana, kaut arī to kontekstualizēšana bija šaura un analīze tendencioza (165. lpp.).

Nodaļā par emigrācijā rakstīto vēsturi autors ir pārņēmis Andreja Plakana (1940–2024) izstrādāto koncepciju par trim latviešu trimdas vēsturnieku paaudzēm, aprakstot to īpatnības. Interesanti, ka grāmatā netiek apieta arī vācbaltiešu vēsturnieku 1951. gadā Getingenē (*Göttingen*) dibinātā “Baltijas vēstures komisija” (*Baltische Historische Kommission*), pret kuru latviešu trimdas vēsturnieki, kurus ar vācbaltiešiem vienoja kopīga zaudētā dzimtene, komunisma ideju un PSRS izteikts noliegums u. c., sākotnēji izturējās atturīgi, taču šo plaisu izdevās pārvarēt

tikai 20. gadsimta 70. gados (174. lpp.). Autors analizē arī trimdas vēstures ideoloģiju, galvenos pētnieciskos virzienus un publicētos izdevumus. Viņš secina, ka zinātnisku diskusiju par metodoloģiju, teoriju, periodizāciju vai noteiktu notikumu interpretāciju trimdas historiogrāfijā praktiski nebija. Presē nonākušās refleksijas vairāk liecināja par personīgiem aizvainojumiem vai nebūtiskām strīdus detaļām. Saturīgu diskursu un diskusiju trūkumu, viņaprāt, ietekmēja gan tas, ka daudziem vēsturniekiem Latvijas vēstures pētišana nebija pamatdarbs, trūka kopēja publicēšanās izdevuma, gan arī tas, ka pētniecība notika trīs galvenajos centros – Rietumvācijā, Zviedrijā un Amerikas Savienotajās Valstīs (187. lpp.).

Grāmatas pēdējā nodaļa ir veltīta vēstures attīstībai Latvijā pēc 1991. gada, analizējot gan paaudžu nomainīšanos, gan izmaiņas vēstures zinātnes infrastruktūrā. Autors norāda, ka atšķirībā no Igaunijas, kuras universitātēs vēstures katedru vadību uzņēmas un vēstures vidi sāka veidot jaunās paaudzes zinātnieki, Latvijas vēstures zinātnes vadībā nostiprinājās vidējā paaudze, kas turpmākās divas desmitgades nodarbojās ar jauno vēsturnieku skološanu, “zinātniski pārstāvēt pozitīvismisku, uz avotu materiāliem un ‘faktiem’ balstītu politisko vēsturi Latvijā”. Savukārt toreizējā – 20. gadsimta 90. gadu jaunākā paaudze sevi pieteikt Latvijā sāka tikai 21. gadsimtā (196.–197. lpp.). Konspektīvā formā monogrāfijas autors pievēršas faktoriem, kas veidojuši Latvijas vēstures zinātnes ainavu pēdējās desmitgadēs.

Lasot darbu, man vairākkārt nācās pārdomāt, ka tā historiogrāfija, kuru mēs uzskatām par senu vai “nepareizu”, joprojām ir vitāla mūsos, resp., mūsu apziņā. Mēs sekojam tās radītajam saturam, to pārinterpretējot vai apšaubot, tomēr šīs historiogrāfijas tēmas un simboli ir klātesoši – tie nosaka mūsu domāšanu, valodu un izteiksmes veidus. Mūs ietekmē ne tikai “pagātnes kauli”, uz kuriem mēs pakāpjamies, bet arī vide un pasaule, kurā mēs strādājam un veidojam savas versijas par pagātni.

Autors pats grāmatā ir vairākkārt uzsvēris, ka viņa uzdevums ir bijis veidot vispārēju Latvijas historiogrāfijas vēstures pārskatu, kas varētu sekmēt interesi par dažādu tās aspektu tālāku izvērtēšanu nākotnē. Darbs tiešām ir ne tikai kvalitatīvs pārskats, bet tas ļauj vēlreiz mums pašiem padomāt par to, kā ir attīstījusies vēstures zinātne Latvijā un uz kuriem mēs virzāmies, tas uzdod jautājumus un veicina pārdomas. Zinot, ka darbs tiks publicēts drīzumā arī latviešu valodā, ceru, tas raisīs arī plašākas diskusijas zinātnes nozarē un Latvijas sabiedrībā.

LATVIJAS VĒSTURNIEKU MECENĀTS. IN MEMORIAM JIRGENS FON UNGERNS-ŠTERNBERGS (JÜRGEN VON UNGERN-STERMBERG, 21.04.1940.–14.04.2025.)

**Ilgvars Misāns
Jānis Ķeruss**

Šī gada 14. aprīlī, nedēļu pirms 85 gadu jubilejas, mūžībā devās emeritētais Bāzeles Universitātes antīkās vēstures profesors, Augšselzasas Universitātes Milūzā (2000), Latvijas Universitātes (2002) un Tartu Universitātes (2005) Goda doktors Jirgens fon Ungerns-Šternbergs.

Cēlies no senas vācbaltiešu aristokrātiskas dzimtas, kas kopš 13. gadsimta daudzās paaudzēs ir dzīvojusi vēlākās Latvijas un Igaunijas teritorijās, viņš visu mūžu izjuta mīlestību pret Baltiju un tās cilvēkiem, apzinājās un saprata viņu rūpes un labi orientējās mūsu reģiona vēsturē un kultūrā. Par spīti tam, ka Jirgena fon Ungerna skolas un jaunības gadi pagāja Rietumvācijā (viņš mācījās un studēja Minhenē un Freiburgā), bet lielāko darba dzīves daļu un vecumdienas viņš pavadīja Šveicē, profesors visa mūža garumā uzturēja mentālu saikni ar senču – tēva un mātes dzimtu Ungernu-Šternbergu un Holanderu – dzimteni. Bērnībā un jaunībā par Baltiju un tās pagātņi viņam daudz stāstīja vecāki un radnieki, kas savu dzimteni pameta vācbaltiešu izceļošanas ietvaros 1939./1940. gadā. Dzīvojot Vācijā, par ceļvedi zudušajā pagātnes pasaulē viņam kļuva grāmatas, ģimenes arhīva materiāli, atmiņas un fotogrāfijas. Kā vēlāk Jirgens fon Ungerns-Šternbergs pats atzina savās atmiņās, Rīga bērnībā un jaunībā viņam likās tikpat tāla un noslēpumaina kā senā Troja un Roma.

Pirmoreiz pats savām acīm Rīgu viņš ieraudzīja Baltijas ceļojuma laikā 1987. gadā. Vairākkārtējos turpmākajos Baltijas apmeklējumos tai pievienojās citu Ungernu-Šternbergu dzimtai svarīgu vēsturisku vietu apmeklējumi ārpus Rīgas – Jaunmokas, Ungurpils, Ungurmuiža, Madliena u. c. Saskaroties ar abu vecāku dzimtu vēsturiskajām saknēm, viņš ikreiz piedzīvoja arvien jaunus, emocionāli piesātinātus brīžus. Par šīm savām izjūtām Jirgens fon Ungerns-Šternbergs stāstīja kādā intervijā 2002. gadā: “Es dzīvoju Šveicē, bet esmu Vācijas pilsonis. Dzīvojot ārpus Vācijas, es sapratu, ka mana ģimene Vācijā ir dzīvojusi tikai 50 gadus. Manām saknēm Latvijā ir daudz ilgāka vēsture. Es lasīju par Hermani Hesi un uzzināju, ka viņa ģimene nāk no Baltijas reģiona. Cik interesanti, vai ne? Viņš uzauga Dienvidvācijā, taču pirmos divdesmit gadus esot pavadījis iedomātā zemē – Baltijā. Arī es, pirmo reizi apciemojot Latviju, jutos nonācis vietā, par kuru biju daudz domājis. Es staigāju pa ielām un pēc adreses un fotogrāfijām mēģināju atrast vietas, par kurām māte man bija stāstījusi. Es staigāju pa vietām, kur mani vecāki pastaigājās, kad bija saderinājušies.”

Pēc universitātes absolvēšanas 1966. gadā un promocijas darba aizstāvēšanas 1968. gadā Minhenē aizsākās Jirgena fon Ungerna-Šternberga antīkās vēstures pētnieka un asistenta karjera Berlīnes Brīvajā Universitātē. Tā turpinājās Erlangenē / Nirnbergā, kur 1974. gadā viņš aizstāvēja speciālistu vidū augsti novērtēto habilitācijas darbu “Kapuja Otrā pūniešu kara laikā. Pētījums romiešu annalistikā” (*Capua im Zweiten Punischen Krieg. Untersuchungen zur römischen Annalistik*). Septiņdesmito gadu vidū un otrajā pusē Jirgens fon Ungerns-Šternbergs īslaicīgi strādāja Berlīnes Brīvajā, Ķīles un Esenes universitātēs, bet 1978. gadā kļuva par antīkās vēstures profesoru Bāzeles Universitātē, kur nostrādāja līdz emeritūrai 2007. gadā. Antīkās vēstures izpētes jomā viņš bija starptautiski atzīta autoritāte un studentu cienīts un mīlēts mācītājs. Jirgena fon Ungerna-Šternberga lekcijas un semināri izcēlās ar domas skaidrību, intelektuālu piesātinātību un apbrīnojamu spēju parādīt vēstures procesu komplekso raksturu.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados Jirgens fon Ungerns-Šternbergs nodibināja kontaktus ar Latvijas Universitātes vēsturniekiem. Laikā, kad Latvijas vēstures zinātne cieta no līdzekļu trūkuma un meklēja jaunus orientierus, kad mums nebija tikpat kā nekādas starptautiskas pieredzes, viņš nāca ar atvērtu sirdi, gatavību uz klausīt un palīdzēt. Arvien vēl atmiņā ir saglabājusies viena no pirmajām sarunām pēc 1991. gada, kurā profesors atklāja, kāpēc viņš uzskata par savu pienākumu ne tikai palīdzēt savu senču tēvzemes vēsturniekiem veidot starptautiskus kontaktus ar kolēģiem Rietumos, bet sniegt arī materiālu atbalstu vēstures izpētei un studijām Latvijā. Viņš atsaucās uz analogiju ar vācbaltiešiem, kas pēc Otrā pasaules kara bez iztikas

līdzekļiem bija nonākuši Vācijā. Viņiem tolaik, cik iespējams, palīdzēja cilvēki, kas tur dzīvoja, daloties ar minimumu, kas viņiem bija. Tas daudziem vācbaltiešiem, arī fon Ungernu-Šternbergu ģimenei, palīdzēja nostāties uz kājām. Situācijā, kad grūti klājās mums, profesoram šķita pašsaprotami rīkoties tāpat.

Daudzi Latvijas vēsturnieki ar pateicību atceras grāmatu dāvinājumus LU Vēstures un filozofijas fakultātes bibliotēkai, kā arī palīdzību, ko Jirgens fon Ungerns-Šternbergs, izmantojot savus kontaktus un autoritāti, sniedza stipendiju iegūšanā Vācijā un Šveicē. Vairākus no mums profesors ilgstoši izmitināja savā mājā Bāzeles priekšpilsētā Rīenē. Iespēja papildināt zināšanas Šveicē un Vācijā humanitārajām zinātnēm Latvijā nelabvēlīgajos 20. gadsimta deviņdesmitajos gados kalpoja par izšķirošu pāvērsiena punktu vairākiem Latvijas jaunākās paaudzes pētniekiem izvēlēties vēstures zinātni par savu nākotnes profesiju, kurā viņi darbojas joprojām.

1998. gadā, ieguldot savus personīgos līdzekļus un kļūstot par LU mecenātu, Jirgens fon Ungerns-Šternbergs nodibināja fondu vēstures studiju atbalstam Latvijas Universitātē, un tas nosaukts viņa vectēva, vācbaltiešu vēsturnieka Bernharda Holandera (1855–1937) vārdā. Ar daļēju vai pilnīgu fonda finansējumu no 2002. līdz 2023. gadam ir iznākuši deviņi LU Vēstures un filozofijas fakultātes mācībspēku sastādīti sējumi sērijā *Vēstures avoti augstskolai*. Tā kā kvalitatīvu, studijām piemērotu vēstures avotu publikāciju latviešu valodā nav daudz, tie bija un arvien ir labs atspaidis jauno vēsturnieku apmācības procesā. Tiešākā saskarsmē ar studējošajiem Latvijā Jirgens fon Ungerns-Šternbergs nonāca, 1998. gada pavasara semestrī nolasot LU vēstures studentiem tematisko lekciju kursu “Vēlēšanu cīņa republikāniskajā Romā”.

2002. gadā par nopelniem vēstures zinātnes attīstībā Latvijā LU Jirgenam fon Ungernam-Šternbergam piešķīra Goda doktora titulu. Kopš 2003. gada ik gadus viņš ziedoja 1000 eiro *Bernharda Holandera balvai*, kas tiek piešķirta labākā vēstures maģistra vai doktora darba autorei vai autoram. Tās mērķis ir skaidrots balvas nolikumā, kur norādīta ziedotāja vēlme uzsvērt savu saistību ar mātes senču dzimto pilsētu un izrādīt pateicību Latvijas Universitātei par augsto Goda doktora nosaukumu, kā arī izteikta vēlēšanās dot savu artavu vēstures studiju attīstībai Rīgā, atbalstot jaunos pētniekus.

Jirgens fon Ungerns-Šternbergs ir pazīstams ne tikai kā antīkās vēstures speciālists. Ilgus gadus viņa zinātnisko interešu lokā bija arī attiecības starp franču un vācu seno laiku vēstures pētniekiem pirms Pirmā pasaules kara un kara laikā, kā arī viņu pētījumu izmantošana kara propagandā. Nevar nepieminēt arī Jirgena fon Ungerna-Šternberga publikācijas par Baltijas vēsturi, piemēram, par Vidzemes muižniecības kapitulāciju Krievijas cāram Pēterim I 1710. gadā. Atziņām bagāts bija referāts par Baltijas bruņniecībām 19. gadsimtā,

ko viņš nolasīja Rīgā 2018. gadā Latvijas valsts simtgadei veltītā konferenču cikla ietvaros.

Jirgena fon Ungerna-Šternberga mūžam apraujoties, esam zaudējuši ne tikai lielisku vēsturnieku, bet arī sirsnīgu un iejūtīgu kolēģi, nesavtīgu Latvijas un Igaunijas draugu, Baltijas izcelsmes Eiropas intelektuāli. Personības, kurās aristokrātiska elegances apvienojas ar dāsnumu, labestību un dabisku pieticību, ir retums. Mums viņa pietrūks.

★

On 14 April 2025, Jürgen von Ungern-Sternberg, esteemed professor emeritus of ancient history at the University of Basel, passed away at the age of 85. An honorary doctor of the University of Latvia (2002) and the University of Tartu (2005), he leaves behind a profound legacy as a scholar, philanthropist, and devoted friend of the Baltic states.

Born into an ancient Baltic German family, Ungern-Sternberg spent his formative years in Germany after his family was forced to flee the Baltics at the onset of the Second World War. Ungern-Sternberg's academic career flourished at the University of Basel, where he served from 1978 until his retirement. Despite the physical distance, his connection to the ancestral homeland of his parents – the Ungern-Sternberg's and Hollander's – remained unbroken. Stories of the Baltics' rich history, shared by his family during his youth, captivated him, though the Cold War rendered the region as remote as the ancient civilizations he later studied. After the fall of the Iron Curtain, he forged meaningful ties with historians at the University of Latvia, rekindling his lifelong affinity for the Baltics.

His scholarly contributions to ancient history were matched by his generosity towards Baltic academia. In 1998, he established the Bernhard Hollander Foundation, named after his grandfather, the Baltic German historian Bernhard Hollander (1855–1937), to support historical research at the University of Latvia. With his personal funding, the foundation enabled the publication of nine volumes in the *Historical Sources for Higher Education* series between 2002 and 2023, enriching the work of the UL Faculty of History and Philosophy. Since 2003, he donated 1000 euro annually to the Bernhard Hollander Award, recognising outstanding master's or doctoral theses in history.

Jürgen von Ungern-Sternberg's passing marks the loss of an extraordinary figure: a distinguished historian, a selfless patron of Latvia and Estonia, and a European intellectual whose Baltic heritage shaped his identity. His rare blend of aristocratic grace, generosity, and unassuming kindness left an indelible mark on those who knew him. He will be deeply missed by colleagues, friends, and the academic communities he so tirelessly supported.

© 2025 Ilgvars Misāns, Jānis Ķeruss, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

**LATVIJAS DRAUGS.
PIEMINOT POĻU VĒSTURNIEKU
PJOTRU HENRIKU LOSOVSKI
(PIOTR HENRYK ŁOSSOWSKI, 25.02.1925.–26.07.2025.)**

Ēriks Jēkabsons

Nesen, 2025. gada jūlijā, Varšavā 100 gadu vecumā mūžībā devies un Polijas Militārajā kapsētā Povonzkos (*Powązki*; Varšava) apbedīts viens no neapšaubāmi pazīstamākajiem un ievērojamākajiem Polijas 20. gadsimta pirmās puses perioda vēsturniekiem – profesors Pjotrs Henriks Losovskis.

Polijas zinātnes pasaule un sabiedrība pamatoti atzīmēja, ka aizgājis ne vien Polijas, bet arī Lietuvas un Centrālās un Austrumeiropas izcils vēsturnieks. Pamatoti, jo Losovska izpētes jautājumu lokā bija arī Lietuvas vēstures jautājumi. Tomēr profesora vārds Polijas zinātnes pasaules un arī sabiedrības uztverē cieši saistās ar Latviju, jo savos pētījumos viņš daudz rakstīja par Latviju un Polijas attiecībām ar Latviju. Arī mūsdienās Polijā Losovskis tiek uzskatīts par vienu no galvenajiem speciālistiem Latvijas vēstures jautājumos. Viņš izcēlās ne vien ar lielām darbaspējām attiecīgo vēstures avotu un zinātniskās literatūras izpētes darbā un dziļu ieinteresētību Latvijas vēsturē, kas izrietēja no profesionālas izpratnes par mūsu kopīgās vēstures nozīmi, bet vēl joprojām bija viens no retajiem, ja ne vienīgais poļu vēsturnieks, kurš varēja lasīt avotus un pētījumus latviešu valodā.

Losovskis ir dzimis apgabaltiesas tiesneša ģimenē Kališā 1925. gada 25. februārī. 1938. gadā ģimene pārcēlās uz Viļņu, bet, iebrūkot Sarkanajai armijai Otrā pasaules kara sākumā Polijas teritorijā, devās bēgļu gaitās uz Lietuvu, kur Losovskis strādāja par laukstrādnieku, apgūstot lietuviešu valodu. Pēc Padomju Savienības Sarkanās armijas ienākšanas Lietuvā 1944. gada augustā viņu mobilizēja Polijas armijā, kurā dienēja līdz 1952. gadam. 1955. gadā Varšavas Universitātē Losovskis ieguva žurnālistikas maģistra grādu, bet 1959. gadā iznāca viņa pirmā grāmata par 1863. gada poļu sacelšanos. No 1958. gada viņš strādāja Polijas Militārās vēstures institūtā, bet no 1962. gada Zinātņu akadēmijas

Vēstures institūtā, ar kuru bija saistīts visu turpmāko mūžu. 1963. gadā Losovskis aizstāvēja doktora disertāciju par Polijas un Lietuvas attiecībām 1918.–1920. gadā, bet 1971. gadā ieguva habilitētā doktora grādu ar darbu par Baltijas valstīm demokrātijas laika posmā līdz 1934. gadam. No 1979. gada Losovskis bija ārkārtas profesors (*profesor zwyczajny*), sākot ar 1988. gadu – pilna laika profesors. 1976.–1983. gadā viņš bija Polijas ZA Vēstures institūta direktora vietnieks zinātniskajos jautājumos, bet 1991.–1993. gadā Zinātniskās padomes priekšsēdētājs, savukārt no 1980. gada līdz aiziešanai pensijā 2005. gadā vadīja Vēstures institūta Eiropas 19.–20. gadsimta vēstures nodaļu.

Ar pilnu noteiktību jāsaka, ka profesora Losovska darbi arī “sociālistiskajā” Polijā bija ieturēti iespējami objektīvi un dziļi zinātniski pētījumi, ko noteica, pirmkārt, no PSRS historiogrāfijas atšķirīgais, arī pret vēstures zinātņi liberālākais politiskais režīms Polijā, gan, otrkārt, viņa paša raksturs un attieksme pret šo režīmu – viņa darbi ir izmantojami joprojām. Turklāt no 1981. gada Polijā izsludinātā kara stāvokļa apstākļos viņš aktīvi sadarbojās ar komunistiskā režīma opozīcijas aprindām.

Minēto attieksmi skaidri apliecina tas, ka tieši viņš vēl pirms PSRS un visas “sociālistiskās sistēmas” sabrukuma 1990. gadā atgādināja Polijas sabiedrībai par vēl brīvību neatguvušajām Baltijas valstīm divās nelielās grāmatās, zinātniski precīzi un bez sagrozījumiem izklāstot to vēsturi un attiecības ar Poliju: “Baltijas valstu traģēdija 1939.–1941. gadā” un “Latvija, mūsu kaimiņš. Polijas–Latvijas attiecības 1918.–1939. gadā”.¹ Šīm grāmatām vēl joprojām ir informatīva un zinātniska vērtība, sevišķi Polijā.

Profesora Losovska atstātais zinātniskais mantojums ir desmitiem nozīmīgu darbu par Polijas militāro un diplomātijas vēsturi,² viņš ir vairāku hrestomātisku, Polijas ārējām attiecībām veltītu darbu atbildīgais redaktors.³ Ar šiem un citiem darbiem iepazīstoties, mēs varam šodien teikt: neapšaubāmi Losovskis ir viens no vadošajiem visu laiku Polijas vēsturniekiem, saglabājot šādu statusu arī Polijas un Baltijas valstu 20. gadsimta kopīgās vēstures izpētē.

1 Piotr Łossowski. *Tragedia państw bałtyckich 1939–1941*. Warszawa: Instytut Prasy i Wydawnictw “Novum”, 1990; Piotr Łossowski. *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918–1939*. Warszawa: Mozaika, 1990.

2 Piemēram: Piotr Łossowski. *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury*. Wrocław: Ossolineum, 1972; *Stosunki polsko-estońskie*. Gdańsk: Instytut Bałtycki, 1992; *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1996; *Kłajpeda kontra Mamel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*. Warszawa: Neriton, 2007; *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku*. Warszawa: Trio, 2010, u. c.

3 Piemēram: Piotr Łossowski, red. nacz. *Historia dyplomacji polskiej*. T. 4. Warszawa: PWN, 1995.

Personīgi pazīstot profesoru, mēs drīkstam apgalvot – viņš bija paties un sirsnīgs Latvijas draugs. Savā zinātniskajā un sabiedriskajā darbā Pjotrs Henriks Losovskis daudzkārt apliecināja īpašo ieinteresētību un labvēlību pret Latviju un tās nozīmīgo vietu kopīgajā Eiropas un Baltijas jūras reģiona vēsturē. Minētais izpaudās, piemēram, darbojoties prestižajā Polijas ZA Vēstures institūta izdevuma “Krievijas un Centrālās-Austrumeiropas pētījumi” atbildīgā redaktora amatā no 1983. līdz pat 2008. gadam,⁴ izdevuma redakcijas kolēģijā sadarbojoties ar pasaules līmeņa vēsturniekiem Ričardu Paipsu (*Richard Pipes*) u. c. Sevišķa nozīme minētajam ir arī tāpēc, ka Polijas un Latvijas attiecības atšķirībā no Polijas sakariem ar citām kaimiņvalstīm līdz šim pētītas nepietiekoši dziļi: Latvijas vēsturiskās saites ar Poliju un Polijas faktora nozīme Latvijas vēsturē kopumā ir pētītas maz, kaut arī abas valstis saista ilgstošas, sarežģītas un kopīgajā visa Baltijas jūras reģiona vēsturē ļoti būtiskas attiecības. Profesors Pjotrs H. Losovskis minēto lieliski apzinājās un visa ilgā un neparasti ražīgā profesionālā mūža garumā pastāvīgi apliecināja. Mums paliek viņa darbi un draudzības apliecinājumi.

4 *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. Polijas ZA apgādā iznāk kopš 1963. gada, sākumā kā gadagrāmata, sākot ar 49. sējumu – divas reizes gadā.

★

Obituary dedicated to Professor Piotr Henryk Łossowski, one of the most prominent Polish historians of the first half of the 20th century, who died on 26 July 2025, in Warsaw at the age of 100. His research focused on issues related to Central and Eastern Europe, including the Baltic states. In Poland, he is considered one of the leading experts on Latvian history and was one of the few Polish historians who could read sources and literature in Latvian. Several of the professor's works are devoted specifically to issues concerning Latvia and Polish–Latvian relations. In his scientific and social activities, the professor repeatedly demonstrated his special interest in and favourability towards Latvia and its place in the shared history of the region.

© 2025 Ēriks Jēkabsons, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

AUTORI / AUTHORS

Kristīne Beķere
kristine.bekere@lu.lv

PhD, pētniece, Latvijas vēstures institūts, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

PhD, researcher, Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia

Viktors Dāboliņš
viktors.dabolins@lu.lv

PhD, pētnieks, Latvijas vēstures institūts, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

PhD, researcher, Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia

Marius Ēmužis
marius.emuzis@if.vu.lt

Dr., docents, Vēstures fakultāte, Jaunāko laiku vēstures nodaļa, Viļņas Universitāte, Lietuva

Dr., Assist. Prof., Faculty of History, Department of Modern History, University of Vilnius, Lithuania

Andris Hiršs
andris.hirss@lka.edu.lv

PhD, asoc. prof., vadošais pētnieks, Kultūras un mākslu institūts, Latvijas Kultūras akadēmija, Rīga

PhD, Assoc. Prof., senior researcher, Institute of Arts and Cultural Studies, Latvian Academy of Culture, Riga

Ēriks Jēkabsons
eriks.jekabsons@lu.lv

Dr. hist., vadošais pētnieks, Latvijas vēstures institūts, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia

Irina Khrustaleva
irina.khrustaleva@ut.ee

PhD, pētniece, Vēstures un arheoloģijas institūts, Gēnu izpētes institūts, Tartu Universitāte, Igaunija

PhD, researcher, Institute of History and Archaeology, Institute of Genomics, University of Tartu, Estonia

Aivar Kriiska
aivar.kriiska@ut.ee

PhD, profesors, Vēstures un arheoloģijas institūts, Tartu Universitāte, Igaunija

PhD, Professor, Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Estonia

Jānis Ķeruss
janis.keruss@lu.lv

Dr. hist., docents, Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

Dr. hist., Assist. Prof., Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia

- Aija Macāne**
aija.macane@lu.lv
PhD, pētniece, Latvijas vēstures institūts, Latvijas Universitātē;
Kultūras studiju nodaļa, Helsinku Universitātē, Somija
PhD, researcher, Institute of Latvian History, University
of Latvia; Department of Cultures, University of Helsinki,
Finland
- Ilgvars Misāns**
ilgvars.misans@gmail.com
Dr. hist., neatkarīgais pētnieks
Dr. hist., independent researcher
- Kerkko Nordqvist**
kerkko.nordqvist@helsinki.fi
PhD, vadošais pētnieks un docents, Helsinku Universitātē,
Somija; viesprofesors, Vēstures un arheoloģijas institūts,
Tartu Universitātē, Igaunija
PhD, Core Fellow, Helsinki Collegium for Advanced Studies;
Assist. Prof., University of Helsinki, Finland; visiting Prof.,
Institute of History and Archaeology, University of Tartu,
Estonia
- Liene Rokpelne**
liene.rokpelne@gmail.com
Mg. hist., doktora grāda pretendente, Humanitāro zinātņu
fakultātē, Latvijas Universitātē; vadošā pētniece, Latvijas
Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga
Mg. hist., PhD candidate, Faculty of Humanities, University of
Latvia; senior researcher, Latvian National Archives, Latvian
State Historical Archive, Riga
- Edvards Seliška**
edvards.seliska@lu.lv
Mg. hist., doktora grāda pretendents, lektors, Humanitāro
zinātņu fakultātē, Latvijas Universitātē
Mg. hist., PhD candidate, lecturer, Faculty of Humanities,
University of Latvia
- Geoffrey Swain**
geoffrey.swain@glasgow.ac.uk
PhD, profesors emeritus, Glāsgovas Universitātē,
Apvienotā Karaliste
PhD, Professor Emeritus, University of Glasgow,
United Kingdom
- Luboš Švec**
lubos.svec@fsv.cuni.cz
Dr., Starptautisko studiju institūts, Sociālo zinātņu fakultātē,
Kārļa Universitātē, Prāga, Čehijas Republika
Dr., Institute of International Studies, Faculty of Social
Sciences, Charles University, Prague, Czech Republic
- Toms Zariņš**
toms.zarins@lu.lv
Mg. hist., PhD grāda pretendents; pētnieks, Humanitāro
zinātņu fakultātē, Latvijas Universitātē
Mg. hist., PhD candidate, researcher, Faculty of Humanities,
University of Latvia
- Kaspars Zellis**
kaspars.zellis@lu.lv
Dr. hist., vadošais pētnieks, Filozofijas un socioloģijas
institūts, Humanitāro zinātņu fakultātē, Latvijas Universitātē
Dr. hist., senior researcher, Institute of Philosophy and
Sociology, Faculty of Humanities, University of Latvia

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5–132, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv
Internetgrāmatnīca: gramatas.lu.lv
Iespiests SIA “Drukātava”

ISSN 1025-8906

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE